Paula Henrikson

Textkritisk utgivning. Råd och riktlinjer

Svenska vitterhetssamfundet, Stockholm 2007.

Information om upphovsrätt för detta verk, samt upplysningar om ur vilket bibliotek eller ur vilken samling det avfotograferade exemplaret är hämtat, finns hos Litteraturbanken:
https://lb.se/författare/HenriksonP/titlar/TextkritiskUtg/faksimil?om-boken

Hämtad från Litteraturbanken.se:
https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lb-lb10442405-faksimil

TEXTKRITISK UTGIVNING

TEXTKRITISK UTGIVNING

RÅD OCH RIKTLINJER

Paula Henrikson

sVs
SVENSKA VITTERHETSSAMFUNDET
STOCKHOLM 2007

Svenska Vitterhetssamfundet
c/o Svenska Akademiens Nobelbibliotek
Box 2118
SE-103 13 Stockholm
www.svenskavitterhetssamfundet.se

Typografi: Anders Svedin, Gidlunds förlag

© 2007 Svenska Vitterhetssamfundet och Paula Henrikson
ISBN 978-91-7230-139-9
Tryck: Preses Nams, Riga 2007

Innehåll

Förord 7

1. Inledning 9
   1.1 Svenska Vitterhetssamfundets uppgift 9
   1.2 Svenska Vitterhetssamfundets serier 11
   1.3 Teoretisk orientering 14

2. Texter i omlopp: tre inledande exempel 19
   2.1 Handskrifternas litteratur
   (Bellmans Fredmans epistlar och sånger) 19
   2.2 Ett tryck blir till (Stagnelius' Liljor i Saron) 23
   2.3 Att göra en utgåva (Bremers Grannarne) 26

3. Textläge och textval 29
   3.1 Urval, ordningsföljd och attribution 29
   3.2 Val av grundtext 31
   3.3 Versionering 34
   3.4 Exempel på tre textlägen: Holmström, Atterbom, Ekelöf .. 35

4. Textetablering 42
   4.1 Textåtergivning, normalisering och naturlig varians 42
   4.2 Textfel, emendationer och konjekturer 44
   4.3 Redovisning av texträttelser 48
   4.4 Tryckta verk 52
   4.5 Handskrifter 57

5. Manuskript- och tryckbeskrivning 61
5.1 Bibliografi och handskriftsforskning 61
5.2 Vad ska redovisas? 64
5.3 Manuskript 65
5.4 Tryckta volymer 68

6. Variantredovisning 74
6.1 Variantapparatens syfte 74
6.2 Olika typer av varianter 76
6.3 Organisation och användbarhet 80

7. Kommentaren 93
7.1 Kommentarens utformning och målgrupp 93
7.2 Språklig kommentar 97
7.3 Sak- och personkommentar 99
7.4 Inledningens utformning 101

8. Kringmaterial och tekniska anvisningar 103
8.1 Innehåll och disposition:
SFSV, Ny serie, Faksimilserie, Almqvists Samlade Verk 103
8.2 Register och appendix 107
8.3 Praktiska instruktioner och formalia 108

9. Digital utgivning 112
9.1 Vitterhetssamfundets digitala utgivning 112
9.2 Distinktioner och definitioner 114
9.3 Orientering kring aktuella projekt 116
9.4 Utgivarens ställningstaganden 118

Appendix 125
Litteraturförteckning 135
Term- och begreppsregister 146
Person- och sakregister 155

Förord

Denna skrift har utarbetats på Svenska Vitterhetssamfundets uppdrag under perioden 2004–2006. Den har i första hand tillkommit för att beskriva, understödja och styra Vitterhetssamfundets utgivning av textkritiska editioner. Samtidigt har ambitionen varit att ge den ett mer generellt värde som grundläggande handbok i vetenskaplig textutgivning.

Jag har många att tacka för stöd under arbetet. En referensgrupp som tillsattes av Vitterhetssamfundets styrelse har inkommit med en mängd värdefulla synpunkter på skriften. Referensgruppen har bestått av samfundets ordförande prof. Sture Allén, sekreterare doc. Barbro Ståhle Sjönell samt styrelseledamöterna prof. Lars Burman, prof. Johan Svedjedal och doc. Petra Söderlund. I samband med ett redaktörsmöte hösten 2005 har vidare ett flertal av samfundets styrelseledamöter och aktiva redaktörer diskuterat den preliminära versionen av riktlinjerna i anslutning till sin egen utgivningspraktik. Slutligen har många läsare och vetenskapliga utgivare både i Sverige och utomlands vänligt tagit del av skriftens preliminära version och delgivit mig sina kommentarer. Det är tyvärr inte möjligt för mig att namnge alla här, men alla omfattas av mitt varmaste tack.

Slutligen vill jag och Vitterhetssamfundet framföra vårt tack för generösa ekonomiska bidrag, från Svenska Akademien för bidrag till arbetet och från Stiftelsen Konung Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur för bidrag till tryckningen.

Uppsala i februari 2007
Paula Henrikson

1. Inledning

1.1 Svenska Vitterhetssamfundets uppgift

På initiativ av bland andra Ruben G:son Berg, Adolf Noreen och Karl Warburg bildades 1907 Svenska Vitterhetssamfundet med uppgiften att ”utgifva klassiska svenska författares verk i vetenskapligt tillfredsställande upplagor”. Omgående efter sällskapets grundande initierades ett flertal samlade-skrifter-utgåvor av svenska 1700- och 1800-talsförfattare, såsom Leopold, Thorild och Stagnelius. Under sällskapets hundraåriga utgivningshistoria spänner de utgivna författarna från Stiernhielm till Fröding, och den ursprungligen dominerande serien Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet (SFSV) har kompletterats dels med faksimilutgåvor, dels med en Ny serie. Till Vitterhetssamfundets utgivning hör också de stora utgåvorna av Runebergs *Samlade skrifter* (SFSV XVI) och Almqvists *Samlade Verk*, som har tillkommit i samarbete med Svenska litteratursällskapet i Finland respektive Almqvistsällskapet.

Med stadgarnas ”klassiska svenska författare” avses i princip ”nysvensk litteratur”. Fornsvenska och medeltida arbeten har av hävd tagits om hand av andra institutioner och samfund, såsom Svenska Fornskriftsällskapet. Svenska Vitterhetssamfundets ansvar har främst varit den sköna litteraturen, vitterheten, från 1600-talet och framåt, även om begreppet ”vitterhet” har tolkats vidare än så. Så har till exempel Andreas Arvidis 1600-talspoetik, *Manuductio ad Poesin Svecanam*, beretts plats i en utgåva, ett verk som snarare instruerar i skönlitterärt skrivande än självt gör anspråk på att benämnas vittert.

Anförda internetadresser är kontrollerade i januari 2007.

Likaså ingår arbeten som Almqvists ordbok och Stiernhielms filosofiska fragment i utgivningen. Att författarna är ”svenska” har inneburit att de har åtminstone huvuddelen av sitt författarskap på svenska; däremot kan enstaka verk på andra språk ingå i utgivningen (exempel är Runebergs uppsatser och avhandlingar på latin, Almqvists latinska och franska dissertationer samt Stiernhielms latinska dikter).

Några försök att närmare bestämma innebörden av begreppet ”klassiska svenska författares verk” ska inte göras här.[1] I stället står det andra ledet, ”vetenskapligt tillfredsställande upplagor”, i fokus. Samfundets utgåvor anslöt inledningsvis till en stark kontinental, framför allt tysk, tradition, där vetenskapligheten garanterades genom ett helhetsgrepp på materialet. Vid sidan av den kritiska etableringen av ett författarskap inkluderade utgåvorna variantförteckningar, textkritiska kommentarer samt i regel fylliga punktkommentarer.

De principer som styrt utgivningen har med tiden formulerats allt utförligare.[2] 1965 gjordes ett mer omfattande försök att kodifiera samfundets utgivningsprinciper genom Sten Malmströms *Om utgivning av nysvensk skönlitteratur i vetenskaplig kommenterad utgåva*, en skrift som varit och alltjämt är i omfattande bruk. På fyrtio år har denna i vissa stycken kommit att bli föråldrad, och föreliggande riktlinjer utgör ett förnyat försök att klargöra och komplettera de principer som ska styra samfundets utgåvor. De bygger i stor utsträckning på den praxis som har utvecklats i Svenska Vitterhetssamfundets utgivning under de senaste decennierna, men vill samtidigt modifiera och justera denna praxis.

1. En översikt av samfundets historia och utgivningspolitik ges i Wretö, 1991 b. I Söderlund, 2006 diskuteras samfundets verksamhet, medlemssammansättning m.m. Begreppet ”klassiker” ägnades för övrigt en hel konferens i Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer; se de samlade konferensbidragen i antologin *Text och tradition* (2002).
2. Se därom Ståhle Sjönell, 1999 samt Henrikson, 2006.

I korthet gäller för Vitterhetssamfundets utgåvor, att de bör

- innehålla en kritiskt etablerad text, som inte normaliserats eller moderniserats.
- motivera textval och utgivningsprinciper.
- innehålla manuskript- och tryckbeskrivningar samt variantförteckningar.
- förses med kommentarer och textkritisk apparat.
- förses med en orienterande inledning liksom i relevanta fall med appendix och olika typer av register.

För faksimilseriens utgåvor är inte alla dessa principer tillämpliga – till exempel etablerar de i regel inte en kritisk text (se vidare 8.1).

Ambitionen är att riktlinjerna ska vara till nytta för Svenska Vitterhetssamfundets utgivare. Samfundet fungerar i detta sammanhang som en riktningsgivare, dels genom denna skrift, dels genom huvudredaktionens stöd under arbetets gång, som kan bestå i råd, hjälp och stickprovskontroller. Den enskilda utgivaren är emellertid alltid själv ansvarig för sitt arbete. Vitterhetssamfundet fungerar dessutom stödjande och rådgivande för andra textkritiska projekt, och förhoppningen är att riktlinjerna även ska vara användbara i sådana sammanhang.

1.2 Svenska Vitterhetssamfundets serier

Vitterhetssamfundets utgivning är i huvudsak fördelad på tre serier; därtill kommer Almqvists *Samlade Verk* som fungerar som en självständig fjärde serie. I serien Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet har mellan år 1910 och 2006 utkommit verk av 24 författare i 25 utgåvor. Dessa 25 utgåvor är planerade till mellan en och tjugo delar vardera (av vilka en del i sin tur kan bestå av flera häften). Större delen av serien är häftesutgiven, men från och med nummer XXV i serien (*Samlade skrifter* av Spegel, 1998) utges volymerna i bundet skick.[3] Huvuddelen av serien utgörs av samla-

3. Nytryck av äldre utgåvor samt nya band i Svenska författare utgivna av

de-skrifter-utgåvor, men den inleds med ett arbete som *Then Swänska Argus* (1910–1919) och inbegriper också enstaka verk, såsom *Le Plaidoyer d'un Fou* av Strindberg (text 1978, kommentar 1993). Volymerna är under respektive författare i regel genreuppdelade, och kommentarerna, ofta fylliga, följer efter den etablerade texten, oftast i ett separat band. Fram till och med år 2006 är 19 av seriens 25 utgåvor avslutade.

Med början år 1989 utger samfundet också Svenska författare. Ny serie. Volymerna ges ut bundna i blå band, och har i jämförelse med den äldre serien reducerat utrymmet för kommentarer, som ofta också bereds plats i textsidans nederkant i stället för sist eller i en separat volym. (Romaner har emellertid även i Ny serie kommentarer och variantförteckningar placerade sist, dock alltid i samma volym.) Mellan åren 1989 och 2006 har 14 titlar utkommit, omfattande en, två eller tre delar vardera, sammanlagt 18 volymer – fyra av dessa har dessutom framställts i häftad form och mindre format (motsvarande vad man kallar storpocket). Ny serie omfattar en rad samladedikter-utgåvor – däribland Werving, Columbus och Lucidor – men har också givit plats för enstaka verk i samlande projekt av andra slag, som till exempel de fyra 1800-talsromaner av kvinnliga författare som alla utgavs år 2000.

En tredje avdelning i samfundets utgivning bildar serien Svenska Vitterhetssamfundets faksimilutgåvor. Hittills har två titlar utgivits: *Våra Försök* i tre delar (1975–1976) och *Witterhets Arbeten* i två delar (1990–1992) – bägge litterära antologier som haft avgörande litteraturhistorisk betydelse.

Som en separat fjärde serie inom samfundets utgivning fungerar utgåvan av Almqvists *Samlade Verk*, påbörjad 1993 i samarbete med Almqvistsällskapet. Fram till och med år 2006 omfattar den 18 volymer.

Alla samfundets serier lyder under samma överordnade krav på ”vetenskapligt tillfredsställande upplagor”. Inom respektive serie –

Svenska Vitterhetssamfundet II (Leopolds *Samlade skrifter*) ges också ut bundna.

och i någon mån också respektive verkutgåva – kan emellertid detta krav tillgodoses på delvis olika sätt. Föreliggande vägledning avser att i tillämpliga delar täcka de skilda ambitioner som respektive serie innebär. Där seriernas praxis skiljer sig åt är ambitionen att redogöra för och belysa dessa skiljaktigheter. En översiktlig disposition för en typutgåva i respektive serie bör se ut som följer (se vidare 8.1):[4]

Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet
Innehållsförteckning
Inledning
Käll- och litteraturförteckning
Etablerad text, eventuellt fördelad på ett flertal volymer och/eller häften, i regel efter genre
(Sist el. i separat volym:)
Textkritisk kommentar inkl. tryck- och manuskriptbeskrivningar
Förteckning över utgivarens ändringar
Variantförteckning(ar)
Punktkommentarer
Förkortningar
Register, appendix

Svenska författare. Ny serie
Innehållsförteckning
Inledning
Käll- och litteraturförteckning
Etablerad text, med ev. textredogörelser, förteckning över utgivarens ändringar, variantförteckning(ar) och punktkommentarer i sidans nederkant (i fråga om romaner på prosa: efter den etablerade texten)

4. Här och generellt gäller, att de av samfundets påbörjade men ännu inte avslutade utgåvor som tillämpat annan disposition och andra principer än de här rekommenderade inte bryter upp mönstret, men där det är möjligt och rimligt kan anpassa sig till ny praxis (i samråd med huvudredaktionen).

Textkritisk kommentar inkl. tryck- och manuskriptbeskrivningar
Förkortningar
Register, appendix

Svenska Vitterhetssamfundets faksimilutgåvor
Innehållsförteckning
Inledning
Faksimilerad text

C. J. L. Almqvists Samlade Verk
Innehållsförteckning
Inledning
Käll- och litteraturförteckning
Etablerad text
Textkritisk kommentar inkl. tryck- och manuskriptbeskrivningar
Utgivarens ändringar
Variantförteckning(ar)
Kommentarer och ordförklaringar
Förkortningar, appendix

1.3 Teoretisk orientering

Eftersom textläget för varje verk är unikt är det en nödvändighet för varje utgivare att formulera, underbygga och motivera sina vägledande principer i en textkritisk kommentar. Övergripande riktlinjer som i denna skrift kan aldrig ge detaljerade anvisningar för varje utgivarbeslut, men bör fungera som incitament för en sådan reflexion kring utgivningspraktikens många val och möjligheter. En utgångspunkt erbjuder de senaste decenniernas editionsteoretiska diskussion, som bara kan beredas en mycket summarisk presentation här.

Tillsammans med en stor del av humanioras vetenskaper har editionsfilologin från och med 1960-talet präglats av en intensifierad teoretisk debatt. Editionsteorin har satt disciplinens fundamentala begrepp under lupp, och ur olika perspektiv ifrågasatt dess grundvalar. Fenomen som originalitet, intention och auktorisation har dis-

kuterats, omvärderats och fått en mer reflekterad innebörd. Förnyad uppmärksamhet har samtidigt riktats mot det litterära verkets historiska och sociala villkor och de konsekvenser dessa bör få för den praktiserande editionsfilologen.

Den nyspråkliga editionsfilologin växte under 1800-talet fram ur den klassiska filologin och dess metodologi, etappvis utvecklad under mer än tvåtusen år. I klassisk filologi rör man sig i regel med mer eller mindre korrupta avskrifter från skilda tider, och ambitionen har varit att med hjälp av dessa rekonstruera en text som ligger så nära originalet (eller snarare arketypen[5]), som möjligt, det vill säga att avlägsna de skrivarfel (*korruptel*) som seklerna ackumulerat. Den nyspråkliga filologin tog i viss utsträckning över detta sätt att tänka: man ville genom handskrifternas och tryckens varianta texter nå fram till den som bäst motsvarade författarens intention, rengjord från om- och eftervärldens fördärvande inflytande.

Den sociologiskt influerade editionsteorin har pekat på hur denna ambition i nyspråklig filologi i många avseenden är förfelad, eftersom den bortser från den moderna litteraturens villkor och verkets grundläggande samband med en i flera bemärkelser medskapande omvärld. På anglosaxiskt område har teoretiker som Philip Gaskell, D. F. McKenzie och Jerome J. McGann undersökt hur det litterära verket uppstår i ett nätverk av förbindelser mellan författaren, de mottagande läsarna och individer verksamma vid institutioner som förlag, tryckeri och sätteri, samt de konstellationer av förväntningar och krav som dessa sammanhang frambringar. Att söka urskilja en obesmittad författarintention framstår i en sådan kontext som ett besvärligt företag.[6]

---

5. Det finns en principiell skillnad mellan *original* och *arketyp*: arketypen är den (förlorade) text som antas utgöra den närmaste gemensamma föregångaren till samtliga de kända handskrifterna, men som kan föregås av ytterligare handskrifter, däribland originalet.
6. Om anglosaxisk editionsteori, se vidare Svedjedal, 1991. Se även Gaskell, 1995; Greetham, 1994; McGann, 1983; McGann, 1985; McKenzie, 1999 och Williams & Abbott, 1999, antologin *Scholarly Editing. A Guide to Re-*

På tyskt område utmärker sig besläktade historiserande tendenser i editionsteorin med namn som Hans Zeller, Gunter Martens och Herbert Kraft. Dessa framhåller hur man genom att ta fasta på textens autenticitet snarare än författarauktorisation eller -intention kommer närmare sanningen om det litterära verkets historicitet. Verket frambringas av och genom historien, traderas av historien, och också utgivaren befinner sig i och präglas av sin bestämda historiska position. Bara den text som verkligen ägt historisk existens är enligt dessa intressant för editionsfilologen, inte en icke-existerande, ideal text som på sin höjd – om alls – funnits i någons föreställning.[7]

Ett uttryck för de historiserande och kontextualiserande tendenserna inom editionsteorin har varit den föga sammanhållna inriktning som gått under beteckningen *New Philology* eller, mer adekvat, *materiell filologi* eller *materialfilologi*, och som förknippas med den amerikanske forskaren Stephen G. Nichols.[8] Dess företrädare har velat betona textens och verkets brukssammanhang, frigjort från föreställningar om ”bättre” och ”sämre” texter, ”korrekta” och ”korrupta”. Alla texter har tillkommit för att användas, och det en intentionssökande editionsfilolog betecknar som ”korruptel” vinner i själva verket desto större intresse som uttryck för den historiska läsarens aktiva avtryck i texterna. Det största värdet i en visavskrift från 1700-talet ligger enligt företrädarna för materialfilologin inte i vad

---

search (1995) samt tidskriften *Studies in Bibliography* (finns som nätresurs, etext.lib.virginia.edu/bsuva/sb).

7. En diskussion om tysk editionsteori återfinns i Henrikson, 2005. Se även antologierna *Texte und Varianten* (1971) och *Text und Edition* (2000) samt Martens, 1991 och Kraft, 2001. I engelsk översättning finns antologin *Contemporary German Editorial Theory* (1995).
8. Se Nichols, 1997. För *New Philology* har man i nordisk tradition ibland använt beteckningen *nyfilologi*, som emellertid samtidigt brukas för den nyspråkliga filologin (efter boktryckarkonstens uppfinnande, *Neuphilologie*) i motsats till den fornspråkliga (klassiska, norröna etc.). För att undvika missförstånd är det säkrast att använda *nyspråklig* för nyspråklig filologi och *materialfilologisk* (*materiell filologi* eller *materialfilologi*) för den filologiska inriktningen *New Philology*.

den eventuellt kan säga om författarens originalitet, utan i vad den kan säga om visornas fortlevnad och användningsområde under den tid då handskriften nedtecknades.

Vitterhetssamfundets utgivare är i regel ute efter att i första hand etablera en författartext, som äger sin plats i ett författarskap och kan relateras till övriga verk inom detta författarskap. En lärdom som utgivaren bör dra av det senaste halvseklets editionsteori är dock, att begrepp som intention, auktorisation och autenticitet inte är enkla och oproblematiska, utan bör mana till reflexion och definitioner. En annan är att editionsfilologens val aldrig är teorifria och värdeneutrala, utan betingas av utgivarens intressen, föreställningar och teoretiska position. Ett mål bör vara att i varje enskilt fall göra dessa intressen och avsikter så explicita och reflekterade som möjligt.[9]

Den vetenskapliga textutgivningen i Sverige omfattar ett vitt spektrum av editionstyper och stöds av en rad språkvetenskapliga och litteraturhistoriska samfund, stiftelser och institutioner. De olika editionstyper som svensk editionsvetenskap företräder representerar också olika traditioner i fråga om textåtergivningens principer och konventioner. Det som förenar all vetenskaplig utgivningsverksamhet är att kraven på redovisning av utgivarens ingrepp i materialet måste ställas högt. Editionsfilologens uppgift är att bearbeta och redovisa ett i första hand språkligt material i utgåvans form, och han eller hon måste i detta arbete gå till väga på ett teoretiskt välgrundat, metodologiskt strikt och i detalj tillförlitligt sätt. Sture Allén har använt termen *editionell notation* för det återgivningssystem med vilket utgivaren låter representera texten i en utgåva.[10] Notationen kan vara av varierande karaktär och mer eller mindre detaljerad och uttömmande i förhållande till grundmaterialet (handskrifter, tryck), och valet av notation och editionsnivå styrs dessutom av utgåvans syfte och ambition.

Till notationen hör i inskränkt mening den modell för den språkliga återgivningen som tillämpas i utgåvans text, till exempel valet av

9. Se vidare Henrikson, 2002 a.
10. Se Allén, 1965, s. 132 ff.

vilken teckenuppsättning texten ska tillåtas utnyttja (på vilken nivå den ska återge variantformer av skrivtecken i en handskrift, hur den ska hantera förkortningar, hur den ska återge trycktyper som ”ß”, ”ÿ” och långt resp. runt ”s” i frakturstilen etc. – se vidare kapitel 4). I vidare mening inbegriper den även de moment som beledsagar den etablerade texten (i första hand textkritisk apparat och kommentar, vidare tryck- och manuskriptbeskrivningar, variantförteckningar). Dessa notationens skilda beståndsdelar och uttryckssätt måste sammantagna göra noggrann reda för utgivarens ingrepp i och bearbetning av det utgivna materialet.

Traditionellt har man i vissa typer av språkvetenskaplig utgivning i hög grad utnyttjat den del av notationen som den etablerade texten representerar, till exempel genom att där kräva inte bara en detaljerad språklig återgivningsmodell utan också genom att markera texträttelser i den etablerade texten, kursivera upplösta förkortningar etc.[11] På så vis framgår utgivarens ingrepp redan vid läsningen av den etablerade texten, utan att apparaterna behöver konsulteras. I den litteraturhistoriska utgivningstradition som Vitterhetssamfundets utgåvor företräder har man i högre grad tenderat att utnyttja utgåvans apparater för en del av denna information, till exempel genom att där förteckna de texträttelser som utgivaren är upphov till, och att där redovisa och diskutera de övriga ingrepp som är utgivarens.

Denna divergerande praxis bör emellertid inte förstås som en skiljaktighet i fråga om synen på utgåvans akribi. Litteraturhistorisk utgivning är naturligtvis skyldig att i samma utsträckning som språkvetenskaplig göra reda för de teoretiska grunder och metodologiska överväganden som ligger bakom dess val, liksom att redovisa utgivarens ingrepp, även om detta sker i andra delar av notationen än den etablerade texten.

11. Detta gäller t.ex. viss utgivning inom nordisk språkvetenskap, i lägre grad t.ex. klassisk utgivning.

2. Texter i omlopp: tre inledande exempel

Editionsfilologin sysselsätter sig med texter, och texter cirkulerar i sin tur i en mängd skiftande gestalter genom historien. Också utgivaren medverkar till att texter sprids, traderas och transformeras och utgör därigenom en sen länk i en lång kedja. Innan redogörelsen för textval och textetablering i Vitterhetssamfundets utgåvor tar vid, ska tre praktiska exempel ges på hur sådana processer går till. De tre exemplen är avsedda att fungera som tankegods inför de mer detaljerade överväganden kring utgivarens många svåra val som kommande avsnitt ska innebära.

Exemplen gäller i tur och ordning Bellmans *Fredmans epistlar* och *Fredmans sånger*, som exemplifierar handskriftsburen litteratur, Stagnelius' *Liljor i Saron*, som belyser hur ett tryck kan produceras i äldre tid, och Bremers *Grannarne*, som översiktligt illustrerar hur en utgivare går till väga för att överföra en historisk text till en modern utgåva. Diskussionen kräver en del specialtermer. Dessa utvecklas och förklaras i de kommande kapitlen, liksom i det avslutande term- och begreppsregistret.

2.1 Handskrifternas litteratur (Bellmans Fredmans epistlar och sånger)

Bellmans *Fredmans epistlar* och *Fredmans sånger* har blivit en svensk nationalskatt, som givits ut gång på gång i olika typer av utgåvor. Som Gunnar Hillbom har framhållit är Bellmans visor primärt sångbundna, och den skriftbundna litterariseringen sålunda sekundär till det muntliga uppförandet. Hellre än *läsarter* vill Hillbom därför tala

om *sångarter* i samband med Bellmantexten.[12] Litterariseringen inleddes genom de många samtida avskrifterna och har fortgått genom utgåvor och nyutgåvor av det material som handskrifterna rymmer.

Bellman själv handskades däremot vårdslöst med sina arbeten: att de var brukssånger, till för framförandet, innebar också att han inte framstår som särskilt angelägen om att själv samla sina verk. När *Fredmans epistlar* och *Fredmans sånger* utgavs 1790–1791 vid Olof Åhlströms nottryckeri i Stockholm, var utgåvan försedd med ett äkthetsintyg, undertecknat av Bellman själv.[13] Detta innebar förvisso ett slags författarauktorisation, men det har varit en stor fråga för forskningen att avgöra vilken omfattning denna auktorisation haft och vilken vikt som ska läggas därvid. Redigeringen utfördes av Åhlström, Eric Weste och Kellgren jämte Bellman själv och utgick från ett flertal avskriftssamlingar – men ytterst få autografer – som redaktörerna haft tillgång till. Den tycks ha syftat till dels en språklig och ortografisk översyn, dels en upprensning bland anstötliga och litterärt mindre lyckade ställen.

De många bevarade nedteckningarna representerar alltså variantformer av visorna, former som i sin tur kan antas gå tillbaka dels på Bellmans egna varierande sångarter, anpassade efter ”publik, humör och kondition”,[14] dels på de olika skrivarnas prägling av texterna. Magdalena Hellquist konstaterar: ”Vissa variationer beror uppenbart på avskrivarens uppfostran eller anständighetskänsla, och gradskillnaderna där är betydande. Hjelm skriver t.ex. inte *fan* utan nöjer sig med *f-*, Åkn [Åkerman] (av okänd skrivare) undviker *kors* o.d., och mamsell Risell anser att såväl *kjol* som *byxor* är högst opassande att tala om.”[15]

De mest uppskattade och flitigt sjungna visorna återfinns i ett stort antal bevarade samlingar och sålunda i många variantformer, och har också förelegat i skillingtryck. Därtill existerade de förstås inte bara

12. Se Hillbom, 1996, s. 38 ff. samt Hillbom, 2002, s. 133 ff.
13. Se Hillbom, 1996, s. 7.
14. Hillbom, 1996, s. 87.
15. Hellquist, 1977, s. 16.

i Bellmans eget repertoarminne, utan också i andra sångares. Att de bevarade vissamlingarna ger oss ytterst begränsade möjligheter att rekonstruera denna textvärld är uppenbart; likväl fungerar de som vittnesbörd om Bellmantextens bruk och spridning.

Handskrifters egenskaper och karakteristika varierar kraftigt mellan olika skrivare och olika tider, och därmed varierar också de hänsyn en forskare och utgivare måste ta. Här ska exemplifieras med blott två av de många bevarade samlingar som hyser visor av Bellman, nämligen Hjelms och mamsell Risells.

Peter Jacob Hjelms (1746–1813) avskriftssamling ”Allahanda” ägs av Kungl. biblioteket. Den består av tre halvfranska band i kvarto och innehåller texter av skilda slag: visor, uppsatser och dikter. Alla är nedtecknade under 1700-talets fyra sista decennier och oftast av Hjelms egen hand, även om den långa tidsperioden har inneburit variation i pennor, bläck och handstil. De Bellmanvisor som samlingen innehåller har sålunda infogats i en kontext som präglas av Hjelms intressen och angelägenheter, och som också kan ge ledning i till exempel dateringsfrågor. Hellquist kan utifrån epistlarnas antal, placering och utseende dra slutsatsen att Hjelms Bellmanintresse varit tidigt men inte omfattat de skabrösa inslagen i sångerna. ”Det sätt, på vilket han samlat dikterna, visar på ett envist nit, och har väl en del att berätta om hur epistlarna vandrade i avskrifter, ensamma eller tillsammans i grupper.”[16]

Ulrika Maria Risells (1758–1805) ”Wis Bok” ägs av Uppsala universitetsbibliotek. Den utgörs av sex pappband i kvarto och innehåller i likhet med Hjelms samling texter från en mängd olika håll. Familjen Risell hörde till Bellmans vänner, och diktaren själv har också satt spår i hennes visbok, bland annat genom några egenhändigt nedtecknade dikter. Risells samling framstår dock som mer heterogen än Hjelms: där återfinns inte bara fler handstilar, utan också lösa, i efterhand infogade blad och rättelser av olika händer. Hellquist framhäver bland annat bearbetningarna av frivola partier: ”Måhända kunde man – kanske med någon överdrift – säga, att epistelavskrifterna

16. Beskrivningen bygger på Hellquist, 1977 s. 98–105; citatet s. 99.

i Rsl [Risell] säger mera om en fin dams uppfostran och uttryckssätt under slutet av 1700-talet än om Fredmans epistlar." Risells epistelavskrifter innehåller emellertid också omdiktningar på mer svårgenomskådliga grunder, som också kan återgå på Bellman själv, och de visar dessutom inslag av Risells uppsvenska dialekt.[17]

För vår tids litteratur spelar handskrifter störst roll som utkast och koncept – det färdiga litterära verket brukar vi möta i tryckt form. I fråga om äldre tider är förhållandet många gånger annorlunda. Vid sidan av rena förarbeten har vi där i högre grad också att göra med handskrifter vilkas handskrivna form är den centrala. Det kan gälla vissamlingar och sångböcker såväl som till exempel bönböcker, smädeskrifter, brev och dagböcker. Dokument som dessa – inklusive brev och dagböcker, som i vår tid betraktas som privata – har ofta haft en mer eller mindre offentlig eller officiell prägel, och den handskrivna litteraturen har kunnat spridas genom vedertagna kanaler, läsas, cirkulera och skrivas av. Dessa förhållanden gör att det emellanåt kan förefalla berättigat att betrakta handskriften som en form av publicering.[18]

En sådan komplicerad handskriftssituation som den bellmanska ställer också stora krav på textutgivaren. I den svenska viskulturen under 1700-talet var intresset för texterna primärt kopplat till deras praktiska användning i ett socialt sammanhang, och dikterna och visorna spreds i hög grad muntligt. Avskrifterna är därför sekundära till en muntlig tradition, som vi har begränsad möjlighet att rekonstruera. För utgivaren blir frågan: vilken Bellman vill vi ge ut? Åhlströms, Westes och Kellgrens redigerade (men auktoriserade)? Risells anständiga? Eller den "verklige" Bellman, sådan vi tror att han gömmer sig under de skilda avskrifterna och versionerna?

Det bellmanska textläget är typiskt för visförfattare, vars verk har spritts vida omkring. I fråga om andra texttyper är det textläge däremot vanligt, där utgivaren har att göra med ett enda handskriftsoriginal och inga tryck, men där handskriften bär spår av att ha bear-

17. Beskrivningen bygger på Hellquist, 1977, s. 118–125; citatet s. 120 f.
18. Jfr Risberg, 1938, s. 11.

betats i flera omgångar, till exempel genom ett stort antal ändringar, helt eller delvis genomförda. Där är utgivarens utgångspunkt klar, men arbetet kompliceras i stället av handskriftens karaktär. Hur bör den återges – i sitt svårlästa och ofärdiga originalskick eller renskriven och färdig? Hur ska utgivaren prioritera mellan alternativa varianter, som står sida vid sida i handskriften? I vilken mån kan han eller hon ta på sig att slutföra det arbete som författaren övergav?

2.2 Ett tryck blir till (Stagnelius' Liljor i Saron)

Den process som leder till en tryckt bok följer i regel på ett skede av utkast, bearbetningar och renskrifter i handskriven form, även om dessa vittnesbörd om texthistorien ofta har gått förlorade efter genomförd tryckning. Men även när handskrifter saknas, kan trycket ge kunskap om sin egen tillblivelse. Den produktionsprocess som leder till en tryckt bok innefattar en mängd steg som vart och ett kan vara av betydelse för editionsfilologen.

Stagnelius lät bara ge ut tre verk under sin livstid, *Wladimir den store*, *Liljor i Saron* (häfte 1 och häfte 2/3) samt *Bacchanterna*.[19] Viktigast bland dessa blev *Liljor i Saron* och inte minst det i samlingen ingående dramat *Martyrerna*, som utgjorde grunden för hans tidigaste berömmelse. Utgivningen av *Liljor i Saron* föregicks av att ett subskriptionserbjudande för de planerade tre häftena sändes ut till landets domkapitel. Med undantag för Härnösand tycks stiften ha tagit upp ärendet och rekommenderat verket – man kan tänka sig att det faktum att skaldens far, Magnus Stagnelius, var biskop i Kalmar spelade en roll i sammanhanget.

Det första häftet trycktes vid Carl Deleens tryckeri i Stockholm tidigt under 1821. Atterbom har hävdat att det utkom "efter mycken svårighet att finna förläggare" – möjligen var detta orsaken till att Stagnelius blev sin egen förläggare och sålunda tog den ekonomiska risken själv. I det utsända prospektet lovade Stagnelius att häf-

19. Därtill lämnades dramat *Albert och Julia* till tryckning, men kom inte att ges ut förrän efter författarens död.

tenas utseende skulle motsvara ”den aktning man är sin Allmänhet skyldig”; de 3 ¾ arken (60 s.) i oktav uppvisar god kvalitet, trycket är otadligt och korrekturläsningen god.

Prospektet talar om tre häften innehållande stycken ”i mästadels lyrisk form”, men *Liljor i Saron* kom i stället att avslutas av ett dubbelhäfte 2/3, som kom i slutet av 1821. Detta trycktes på Eckstein-ska boktryckeriet i Stockholm. Bytet av tryckeri kan ha varit ekonomiskt betingat – åtminstone är tryckkvaliteten markant sämre än i det första häftet och korrekturläsningen dessutom eftersatt.

Som Rolf E. Du Rietz har visat bär det avslutande dubbelhäftets utseende spår av de ursprungliga planerna på att ge ut sammanlagt tre häften. Häfte 2/3 består dels av dramat *Martyrerna*, dels av några lyriska dikter. Bokens uppbyggnad är emellertid inte kontinuerlig. Dramat avslutas med ett halvark, medan de lyriska dikter som tar vid börjar på ett nytt lägg, separat från dramat. I själva verket framstår det som om häfte 2 ursprungligen var avsett att innehålla bara *Martyrerna*, medan ett tredje häfte skulle inrymma lyrik. Att planerna ändrades berodde väl på att de lyriska dikterna var för få för att utgöra ett självständigt häfte. Bokens uppbyggnad kan kort och exakt beskrivas med hjälp av en kollationeringsformel, i vilken bland annat läggens antal och form framgår (se vidare appendix).[20]

Den bristande korrekturläsningen har åtgärdats dels genom en erratalista, dels genom att kancellanser har infogats i trycket, det vill säga blad har ur den färdigtryckta boken skurits ut och ersatts av nytryckta (och nysatta) blad i delar av editionen (om kancelleringar, se vidare 5.4). Du Rietz noterade fyra blad i häfte 2/3 som ersatts av nya blad. Bland de bevarade exemplaren av boken existerar sådana med inga, två eller fyra kancellanser infogade. Detta innebär att boken föreligger i tre olika stater: en första, helt oreviderad där originalbladen finns bevarade, en andra, där två originalblad ersatts av kancellanser, och en tredje, reviderad stat, med fyra kancellanser. De bevarade exemplaren bär på så vis spår av att Stagnelius reviderat sin

20. För kollationeringsformler i fråga om *Liljor i Sarons* bägge häften, se Du Rietz, 1983, s. 153.

text vid minst två olika tillfällen: mellan första och andra, och mellan andra och tredje staten.[21] Ändringarna är av olika art, från enkla rättelser av tryckfel till mer avancerade ändringar på metriska eller semantiska grunder, som med största säkerhet har sitt ursprung hos Stagnelius själv. Dessutom existerar varianttryck som också inbegriper pressvarians, det vill säga varianter som ändrats direkt i satsen under pågående tryckning. Det gäller uttrycket ”Blott menniskan behöfver ord och tecken”, som i en del exemplar avslutas ”ord och lösen”.

Bevarad dokumentation kan berätta att Stagnelius mitt i utgivningen av häfte 2/3 blev tvungen att bege sig från Stockholm till Kalmar. Detta bör rimligen ha komplicerat hans möjligheter att ta aktiv del i tryckningen, men det råder också viss oklarhet kring tidpunkten för hans avresa. Annonseringen och recensionerna av häftet kan tvärtom antyda att han haft åtminstone en del av de tryckta exemplaren med sig till Kalmar, och att tryckningen sålunda föregick uppbrottet. För detta talar också en uppgift från skaldens far, som efter sonens död berättar att han i Kalmar har ”en hel hop Exemplar” av *Liljor i Saron*, häfte 2/3, som han erbjuder sig sända till Stockholm för försäljning.

Efter Stagnelius’ död finns en serie annonser som utbjuder hans verk till försäljning. Vid sidan av *Liljor i Saron* erbjuder dessa även *Martyrerna* under dramats titel. Detta faktum har givit upphov till misstankar om att dramat också sålts som särtryck. En sådan separatemission har i så fall framställts genom att man från häfte 2/3 har avlägsnat dels de avslutande lyriska dikterna, dels volymtitelbladet, så att det som återstod var dramat *Martyrerna* jämte ett sektionstitelblad med dramats titel. Existensen av en separatemission kan inte säkert beläggas – bara ett enda bevarat exemplar av sådant utseende har kunnat uppspåras – men skulle ha gjort det möjligt att saluföra *Martyrerna* fristående.[22]

---

21. Se vidare Du Rietz, 1983, s. 153. En kontroll av elva exemplar bekräftar detta.
22. Framställningen bygger på Henrikson, 2002 b med anförd litteratur.

Vilken betydelse har då all denna information för en utgivare? Den illustrerar för det första att den tryckta texten inte är så stabil och fixerad som den ibland ger sken av att vara – tvärtom ruvar den i likhet med den handskrivna på textvariation, som har sitt upphov hos författaren själv eller i det samhälle som omger honom eller henne. Även i fråga om tryckta verk måste utgivaren alltså prioritera mellan olika varianter. För det andra visar den på författarens interaktion med samhället, och betydelsen av till exempel tryckare, sättare och distributörer. För det tredje åskådliggör den en viktig aspekt av litteraturens materiella förutsättningar: betydelsen av bokens eller det fysiska dokumentets form.

2.3 Att göra en utgåva (Bremers Grannarne)

Idén att ge ut ett verk i textkritisk utgåva springer ofta ur forskarens dagliga verksamhet: han eller hon har stött på ett arbete som är otillräckligt uppmärksammat och undersökt eller vars tillgänglighet är bristfällig. Initiativet kan emellertid också komma från andra håll. I fråga om Almqvists *Samlade Verk* var initiativet Almqvistsällskapets, och när det gällde utgivningen i Ny serie av fyra 1800-talsromaner av kvinnliga författare var Vitterhetssamfundets styrelse drivande. Utgåvan av Fredrika Bremers *Grannarne* ingick som en del i detta projekt; utgivare var Carina och Lars Burman.[23]

Med traditionell terminologi består det textkritiska arbetets faser i *recensio*, *examinatio* och *emendatio*. *Recensio* innebär att textläget undersöks, det vill säga: utgivaren kartlägger de olika texternas släktskap med varandra, en kartläggning som sedan ligger till grund för valet av grundtext. *Examinatio* innebär i sin tur att utgivaren granskar den aktuella grundtexten i syfte att klargöra dess brister och eventuella fel. I fråga om *Grannarne* finns vid sidan av originaleditionen från januari 1837 också en senare, nysatt edition från samma år. Denna senare edition är identisk med den förra vad avser sid- och radbrytningar, men rymmer en mängd mindre korrekturrättelser

23. Bremer, 2000.

samt nytillkomna tryckfel. Till det samtida materialet hör dessutom ett handskrivet fragment av Bremer som innehåller ett kortare textparti till romanen, med ändringar som inte införts i texten.

Utgivarna drog slutsatsen att originaleditionen var den självklara utgångspunkten för utgåvan, eftersom den torde vara den som bäst följer sättningsmanuskriptet. Eftersom bevarad dokumentation visar att Bremer inte var inblandad i tillkomsten av den ickeauktoriserade andraeditionen samma år, valde utgivarna att avstå från att meddela varianter till denna; däremot återgav de det korta manuskriptfragmentet av Bremers hand. Den valda grundtexten i sin tur gav ett vårdslöst intryck och innehöll ett stort antal inkonsekvenser och tryckfel. Samtidigt kunde utgivarna visa att inkonsekvenserna var en viktig del av texten och därför inte borde undanröjas.[24] Däremot fann de det rimligt att rätta uppenbara tryckfel, vissa störande inkonsekvenser i fråga om namnformer liksom inkonsekvenser i fråga om bruket av citattecken.

Med rättandet av fel har utgivningsarbetet övergått i sin tredje fas, *emendatio*. Efter det att texten i det valda exemplaret ur originaleditionen hade skannats in och OCR-behandlats (d.v.s. textbilden lästs om till maskinläsbar text), kontrollerades den noggrant mot originalet. Dessutom kollationerades texten mot två andra exemplar ur samma edition för att undersöka förekomsten av kancellanser och annan textvariation; ingen sådan påträffades. Därpå gick utgivarna igenom texten med avseende på texträttelser (emendationer) och förtecknade samtliga de ställen där de valde att justera texten. När detta arbete var slutfört och kontrollerat kunde den etablerade texten sändas till sättning.

Den sålunda satta, ombrutna och sidnumrerade texten bildade sedan utgångspunkt för kommentararbetet (ord- och sakförklaringar). I en serie genomläsningar markerades de ord och uttryck som ansågs behöva en förklaring. Dessutom skrevs utgåvans inledning, som utöver en presentation av verket och dess plats i författarskapet innehåller rubrikerna Tillkomst, Utgivning, Mottagande och Forsk-

24. Se därom i Burman, 2000.

ning. Inledningen avslutas med en käll- och litteraturförteckning. Den textkritiska kommentaren, som är placerad efter den etablerade texten, innehåller en bibliografisk beskrivning, redovisning av handskriftsfragmentets varianter samt en förteckning över utgivarnas ändringar. Sist i boken återfinns ord- och sakförklaringarna.

När dessa återstående delar av utgåvan hade färdigställts, sändes även de till sättning. Inledningen, som föregår den etablerade texten, sidnumrerades med romerska siffror för att numreringen inte skulle inverka på den etablerade textens sidnummer. Den textkritiska kommentaren och ord- och sakförklaringarna, som har sin plats efter den etablerade texten, kunde däremot pagineras löpande efter romanens text.

Därmed var den tryckta utgåvan färdigställd, och en tryckt utgåva var också det primära målet med denna utgivning. I efterhand har emellertid utgåvan också offentliggjorts elektroniskt.[25] De överväganden som den elektroniska utgivningen innebär diskuteras i kapitel 9.

25. Utgåvan har tillgängliggjorts som pdf-fil; se litteraturbanken.se eller www.svenskavitterhetssamfundet.se.

3. Textläge och textval

3.1 Urval, ordningsföljd och attribution

Med undantag för Ny serie är Svenska Vitterhetssamfundets utgåvor i princip inga urvalseditioner, och inom den givna ram som utgivaren uppställer (t.ex. *Samlade skrifter*, *Samlade dikter*, *Brev och dagboksanteckningar*) ska därför normalt alla verk etableras, perifera lika väl som centrala. En så enkel princip kan emellertid ofta ge upphov till svårlösta problem. Vad är ett verk? Utkast? Tjänsteskrivelser? Löst nedtecknade, fragmentariska anteckningar, som är embryon till en dikt? Marginalanteckningar i lästa böcker? Kalendernotiser? Telefonklotter? Någonstans måste den utgivare som har ett rikt material att arbeta med dra en gräns, som bör motiveras teoretiskt och praktiskt.

Om det existerar verk författade i samarbete med andra bör dessa ingå i en samlade-skrifter-utgåva, liksom, om möjligt, författarens översättningar. Också verk i andra genrer än de litterära kan, om det är möjligt, ingå i en sådan ram som motiverar det – så ska i Almqvists *Samlade Verk* inlemmas inte bara hans skrifter, utan också musikaliska arbeten. I alla händelser måste den ram utgåvan uppställer vara tydligt formulerad och motiverad. Eventuella uteslutningar bör följa logiskt ur eller tydligt relateras till denna ram. Att inga verk ska undantas utgivning av anständighetsskäl är numera överflödigt att notera; inte heller estetiska skäl bör emellertid vara anledning till uteslutningar. Däremot brukar man ofta utesluta rena avskrifter och kompilat, liksom officiella skrivelser och inlagor skrivna i tjänsten (t.ex. i ämbetsverk).

Valet av ram för utgåvan kan delvis också betingas av vilken av

Vitterhetssamfundets serier den är avsedd att ingå i. SFSV erbjuder ett större utrymme inte bara för kommentarer och variantapparater, utan också för mängden etablerad text. Den hittills största utgåvan i SFSV omfattar 20 delar (Runeberg), medan ingen utgåva i Ny serie är planerad till mer än tre delar. För större samlade-skrifter-utgåvor är därför SFSV att rekommendera, medan Ny serie fungerar som en lämplig ram för enstaka verk eller antologier, liksom för mindre omfattande författarskap (t.ex. *Samlade dikter* av Lucidor, Columbus, Holmström). Också SFSV upptar emellertid utgåvor av enstaka verk, och kan då erbjuda större utrymme för kringmaterial, dokumentation, apparater och kommentarer.

Verkens ordningsföljd inom utgåvan styrs i regel dels av genre, dels av kronologi. Dessa principer kan gärna kombineras så att verken fördelas under genrebetingade avdelningar, och under respektive genre ordnas kronologiskt. Om verken organiseras enligt annan princip bör denna dokumenteras och motiveras väl, bland annat för att undvika att ordningsföljden döljer tolkningsbetingade överväganden och ställningstaganden, medvetna eller omedvetna. Inte minst bör man iaktta försiktighet med att organisera utgåvan efter tematiska principer.

Verk som av författaren har utgivits som en helhet (diktsamlingar, novellsamlingar etc.) bör inte brytas upp i utgåvan, men man bör också notera att den kronologiska principen ofta ger skilda utslag beroende på om tillkomst- eller publiceringsdatum får styra. Grundprincipen bör vara att följa tidpunkten för publicering i den mån utgivaren har valt att etablera en av författaren publicerad version (se vidare 3.2); postumt publicerade eller tidigare opublicerade verk bör däremot i möjligaste mån ordnas efter tillkomstdatum. Om publicerade och tidigare opublicerade (eller postumt publicerade) verk ingår i samma utgåva kan det därför vara lämpligt att organisera dem i separata avdelningar. Detta motiveras också av att deras litteraturhistoriska inflytande gått på skilda vägar och av det faktum att verk som publicerats respektive inte publicerats under författarens livstid över huvud taget har fungerat under skilda villkor. Olika publiceringsformer kan i sin tur motivera ytterligare avdelningar (så ska i Almqvists

Samlade Verk t.ex. journalistiken utges i en annan avdelning än hans övriga tryckta verk).

Attributionen av verk är ett specialproblem som inte kan tas upp till utförlig behandling här. Man skiljer vid attribution på yttre och inre kriterier. Ett yttre eller externt kriterium kan till exempel handskriftsproveniens, en författarangivelse eller ett omnämnande i brev utgöra. De inre eller interna kriterierna utgår i stället från verkets innehåll och form (språk och stil). Generellt kan sägas att yttre kriterier är att föredra framför inre, men att yttre och inre kriterier ofta måste kombineras. Under alla omständigheter måste en i något avseende osäker attribution vila på omfattande vetenskaplig utredning och redovisas genom utförlig argumentation. Verk vilkas attribution är osäker bör placeras i ett appendix (se 8.2).[26]

3.2 Val av grundtext

Att kartlägga och analysera textläget är den centrala uppgiften inför arbetet med en edition. Detta arbete är också viktigt i egen rätt: det är genom analysen av textläget som verkets förändringar över tiden kan studeras, och därmed dess textdynamik.[27]

En grundläggande distinktion i editionsfilologin är den mellan verk och text. Begreppet *verk* avser det immateriella (konst)verket.[28] Detta styrs och bestäms av en rad faktorer och föreställningar och intar en position i en samhällelig kontext. Begreppet *text* avser i sin tur den huvudsakligen alfanumeriska teckensekvens som frambär verket. Två olika texter kan likväl förmedla samma verk – så utgör till exempel en moderniserad *Det går an* inte ett annat verk än den originalstavade

26. Om textattribution, se t.ex. Allén, 1971 samt Malmgren, 1994 med vidare litteraturanvisningar.
27. För begreppet textdynamik, se Martens, 1971.
28. ”Konst” bör här förstås i sin etymologiska samhörighet med ”kunna”, alltså: någonting skapat, tillverkat, konstruerat (snarare än som estetisk kategori). – En diskussion av verk- och textbegreppen med referenser till den internationella forskningen återfinns i Gunder, 2001, s. 86–98.

Det går an, däremot en annan text. Såväl verk som text är emellertid abstrakta och immateriella begrepp: man kan strikt talat inte hålla en text i handen, lika litet som ett verk. Texten förmedlas i sin tur av ett *dokument*, som kan vara en handskrift, en tryckt bok etc., och som däremot äger full konkretion. Dokumentet innehåller också en stor mängd viktig information utöver sin text. Typografi eller handstil, format, papperskvalitet, vattenmärken och inbindning är exempel på fenomen som präglar verket och läsarens reception av det, och som vid sidan av texten också bör ägnas uppmärksamhet av editionsfilologen (se vidare 5.1 och följande).[29] En grundlig bibliografisk undersökning är i fråga om tryckta verk ofta också nödvändig för att fastställa tryckets interna varians och därmed grundtexten (se vidare 5.4).

För den redaktör som ämnar ge ut en kritisk edition av ett givet verk gäller frågan först och främst vilken text som ska väljas som grundtext för ederingsarbetet, det vill säga vilken text som tas som utgångspunkt för textetableringen. Tendenserna i fråga om detta val har under Vitterhetssamfundets historia varit delvis motstridiga. Ofta – så i Malmströms anvisningar från 1965 – har utgivaren tidigare rekommenderats att följa den sista av författaren verkställda eller auktoriserade versionen, en grundregel som ligger i linje med den princip om *Ausgabe letzter Hand* som med utgångspunkt hos Karl Lachmann länge förordades i tysk vetenskap. Principen underförstår att författaren kontinuerligt fortsätter att arbeta på sitt verk, och att alla författarens ändringar under hans eller hennes levnad bör tas tillvara i den etablerade texten. Vitterhetssamfundets utgivning har emellertid bjudit på en mängd undantag från denna grundregel, som i alla samfundets skeden har varit flexibel.[30]

Valet av grundtext måste alltid styras av utgåvans syfte. I princip är ju alla de texter och versioner i vilka ett verk föreligger betydelsefulla, och ingen kan principiellt frånkännas relevans, varken för editionsfilologen eller litteraturforskaren. Valet av grundtext för utgåvan kan därför bara motiveras utifrån utgivarens syfte och mål-

29. Jfr Ridderstad, 2003 samt Ridderstad, 1991.
30. Se därom Ståhle Sjönell, 1999.

gruppens behov. Om tidigare principen om *Ausgabe letzter Hand* har rekommenderats för Vitterhetssamfundets editioner, gäller numera att den text ofta väljs som grundtext som kan betraktas som den historiskt mest betydelsefulla. Många gånger innebär detta att den först tryckta editionen, som den har förberetts inför mötet med en publik, anses tillhandahålla den bästa grundtexten. Skälen till detta är framför allt receptionshistoriska och sociologiska. Det offentliggjorda verket i dess första utformning är i regel det som haft störst litteraturhistorisk betydelse, som utgjort grunden för verkets mottagande och som genom recensioner och offentligt samtal har präglat bilden av författaren och författarskapet. Offentliggörandet bildar en slutpunkt i verkets framväxt genom utkast och förarbeten, liksom samarbete med till exempel vänner, kolleger, rådgivare, förlagsredaktörer, censorer och sättare. Författarens korrekturarbete kan också innebära omfattande textrevision, som utgivaren vill låta utgåvan reflektera. Att principiellt föredra en handskrift framför ett tryck för att på så sätt söka rensa texten från de avtryck den sociala processen satt i det färdiga verket är ur textsociologisk synpunkt inte befogat, eftersom denna process är en integrerad del i det litterära systemet.[31]

Offentliggörandet utgör också en startpunkt för ett nytt skede i verkets fortlevnad: dess receptions- och verkningshistoria. Många personer medverkar till att verket sprids genom nya editioner och avskrifter, liksom genom referat, omnämnanden, litterära allusioner och omdiktningar. En aktör i denna process är författaren, när han eller hon genom nybearbetningar och revisioner på nytt anpassar verket till en tid och en publik. Då författarens senare omarbetningar i regel betingas av en annan kulturell miljö än originaleditionen, står under inflytande av andra litterära värderingar och av en författarperson som ändrat uppfattningar och smak sedan den första publiceringen, kan dessa emellertid ofta underordnas originaleditionen vid valet av grundtext. (Alla de varianter som vi kan förmoda att författaren medverkat till, både de som föregår originaleditionen och de som följer på den, ska däremot beredas plats i variantförteck-

31. Detta diskuteras t.ex. av McGann, 1983.

ningen; se vidare 6.1 och följande.) Offentliggörandet innebär alltså att verkets historiska betydelse tilltar radikalt, och originaleditionen – i boktryck eller till exempel tidskriftstryck – brukar av det skälet numera tillmätas högt värde vid valet av grundtext.

Ur bland annat språkhistorisk och biografisk synpunkt kan däremot handskriftens ofta mer personligt särpräglade karaktär vara mer intressant än den eventuellt tillrättalagda tryckta versionen, och inte heller principen att välja en tidig tryckt version bör därför tillämpas som en generellt gällande regel. Det kommer alltid att finnas textlägen där utgivaren finner sig manad att frångå den, av ett eller annat skäl, vilket alltid bör utförligt belysas och dokumenteras. Ett kan vara att författarens relation till en censor eller förläggare inte präglats av frivilligt samarbete utan tvång och motvillighet, och att utgivaren därför vill argumentera för att det är mer intressant och har större nyhetsvärde att etablera den författarnära text som återfinns i en handskrift. Ett annat kan vara att förstagångspubliceringen ses som en så marginell händelse i verkets framväxt att utgivaren hellre vill betrakta en senare edition som den viktigare, eller att språkhistoriska argument blir styrande. I en del fall kan också olika editioner av ett verk skilja sig åt till den grad, att det kan vara befogat att överväga versionering.

3.3 Versionering

Versionering innebär att i den kritiska utgåvan etablera den fullständiga texten till två eller flera versioner av samma verk. En ny version föreligger inte automatiskt i och med att texten i något avseende har förändrats (t.ex. genom obetydlig pressvarians), utan begreppet bör reserveras för sådana fall där olika framträdelseformer av ett verk skiljer sig åt i väsentlig omfattning (t.ex. olika manuskript eller editioner). Hur omfattande avvikelserna måste vara för att föranleda versionering kan inte definieras med exakthet, utan måste diskuteras och motiveras av utgivaren. Exempel på verk ur Vitterhetssamfundets utgivning som har versionerats är Strindbergs *Mäster Olof* (utg. Carl-Reinhold Smedmark), Rydbergs *Singoalla* (utg. Ingemar Wiselius) och Almqvists *Det går an* – den sistnämnda ges i *Samlade Verk*

ut i inte mindre än tre olika versioner (utg. Bertil Romberg & Johan Svedjedal).

Versionering kan ofta vara lockande, men bör inte tas till bara för att en utgivare har svårt att bestämma sig för en grundtext. Som sagt är ju alla de texter och versioner i vilka ett verk föreligger principiellt intressanta. I utgivarens uppdrag ligger emellertid att etablera en text som kan rekommenderas som underlag för forskning, undervisning etc., och versionering, om den tillämpas alltför frikostigt, kan bli ett sätt att undandra sig detta uppdrag.[32] Den grundstudent i litteraturvetenskap som ska läsa *Det går an* kommer sannolikt även fortsättningsvis att läsa den i en enda version. Däremot är versionering ett nödvändigt och gott alternativ i sådana fall där en genomgripande omarbetning gör att den nya versionen inte kan betraktas under samma estetiska och litteraturhistoriska villkor som den tidigare. Det tillkommer då läsaren eller forskaren att själv avgöra vilken version som bäst motsvarar hans eller hennes syfte. Versionering erbjuder också en långt mer läsvänlig möjlighet att tillgodogöra sig den förändrade versionen än en variantapparat kan göra. I en digital miljö blir möjligheterna till pedagogiskt tillgänglig versionering särskilt stora, men samtidigt växer riskerna att undandra sig utgivaransvaret (se vidare kapitel 9).

3.4 Exempel på tre textlägen: Holmström, Atterbom, Ekelöf

En utgivare måste alltid anpassa sina beslut efter textläget, unikt för varje verk eller författarskap. Samtidigt finns det textlägen som liknar varandra, och tre kortfattade exempel på dikter från olika tider som föreligger i vitt skilda textlägen kan ge någon vägledning i fråga om tänkbara resonemang i olika typsituationer.

Holmström

”Sur le De part de l’aimable Bergere” är en av de kärleksdikter som attribuerats till Israel Holmström. Den finns bara bevarad i en mängd

32. Se därom Svedjedal, 1999, s. 23 ff.

avskrifter, av vilka ingen (så vitt känt) är nedskriven eller auktoriserad av författaren. Textläget är likartat för en stor del av det tidiga 1700-talets vismaterial, som sällan föreligger i autografer, men ofta i ett flertal starkt avvikande avskrifter i skilda visböcker, där vissa närmast har karaktären av fristående omdiktningar. Textläget är också besvärligt på så vis att det är mycket svårt för en utgivare inte bara att uppspåra, attribuera och datera en författares verk, utan också att avgöra vilka drag i avskrifterna som härrör från författaren och vilka från de skilda skrivarna.[33] Det ställer utgivaren inför svåra val, som kan träffas på olika sätt.

I en författarskapsutgåva är ett alternativ att välja en enda version/avskrift av dikten, lämpligen den som bland de bevarade framstår som mest närliggande författaren (s.k. *best-text-* eller *best-manuscript-editing*). Denna följs då troget och utan onödig inblandning av läsningar från andra handskrifter (s.k. *kontamination*), och med noggrant aktgivande på den specifika handskriftens kontext och historia. Bara textfel (se 4.2) rättas, och i emendationerna tas som brukligt hjälp av det samlade textmaterialet. Sådana inslag i texten som fungerar och ger mening i sitt sammanhang, men som ändå kan framstå som korrupta i förhållande till den (förmodat) ursprungliga författartexten, rensas inte bort genom läsarter från övriga avskrifter. Däremot bör de noteras i kommentaren.

Om materialet tillåter är ett annat alternativ att i klassisk tradition upprätta ett stemma för dikten (och ett nytt för varje annan dikt som omfattas av en liknande handskriftssituation). Stemmats uppgift är att relatera de olika avskrifterna till varandra i ett släktträd. Det möjliggör därigenom slutsatser om den förlorade arketypen, som hypotetiskt kan rekonstrueras genom att de skilda avskrifterna kombineras (en form av *eklektisk textetablering*).[34] Utgivning som baseras på stemmatisk analys föranleder ofta (och till skillnad från *best-text*-utgivning) omfattande emendationer.

Som all textetablering förutsätter den stemmatiska metoden väl

33. Se därom Olsson, 1996 samt Olsson, 1991.
34. Om den klassiska filologins stemmatiska teori, se West, 1973.

genomtänkta metodologiska överväganden. I metodens premisser ligger dels att det bevarade materialet är tillräckligt omfattande för stemmatisk analys, dels att avskrifterna har kommit till enligt den stemmatiska metodens teori, det vill säga att skrivarna har skrivit av en förlaga utan aktiv ambition till omdiktning. Dessutom fungerar den bäst när man kan förutsätta existensen av ett enda ursprungligt original. Där författaren själv har gjort omarbetningar och spritt sitt verk i ett flertal versioner är den svårare att tillämpa.

Ytterligare en alternativ utgivningsform, som ligger i linje med de överväganden som gjorts inom materialfilologin (*New Philology*), är att ge ut inte författarskapsutgåvor utan handskrifts- (eller kodex-) utgåvor. I stället för att välja *författaren* som det fokus materialet siktas genom, väljer man i sådant fall den specifika *handskriften*, som förvisso kan hysa verk av en mängd olika författare, men likväl är enhetlig genom att dess texter samlats i en och samma handskriftskodex. I det fall detta också innebär att en och samma person (hand) har samlat (skrivit) texterna, eller att de har använts i en och samma sällskapsmiljö, blir just handskriften ett högintressant dokument för den som vill utforska den sociala kultur som har betingat de versioner som handskriften rymmer. Fenomen som eventuell attribution, variationens tendens etc. kan i ett sådant fall beredas plats i kommentaren.

Atterbom

Atterboms ”Skaldar-Mal” trycktes första gången i januari–februarinumret av *Phosphoros* 1811. Dikten berättar hur ett ”folk utan ära” och en ”verld utan Gud” har förlorat kontakten med den mytologiska världsbild de sprungit ur; i en modern tid är det bara smärtan och vemodet som påminner om människans förlorade arv. För diktens vandrare står valet mellan att ge sig drömmerierna hän eller att genom diktens magi åter ge det gudomliga jordisk kropp. När Atterbom inför utgivningen av sina *Samlade dikter* (Upsala, 1837–1838) arbetade om dikten, resulterade det i en kraftigt förändrad version, som bara har titeln, den övergripande strukturen och spridda rader och strofer gemensamma med den ursprungliga dikten.

Atterbom skriver i utgåvan av de samlade dikterna (2:363), att de mindre gör anspråk på ”artistiskt värde, än på värdet att åt Svenska Vitterhetens Historia, ur hvilken i alla fall denna period icke kommer att utplånas, någorlunda fullständigt lemna poetiska Memoirer, som med sanning återspegla den: i dess förtjenster och dess brister, i dess goda och dess onda, i dess skick och dess oskick; bådadera här tillsammans framträdande, att afbida efterverldens dom”.

Ändå är det ett faktum, att det är en mycket polerad historieskrivning Atterbom med sina dikter skänker eftervärlden. Hans egenhändigt samlade dikter, som här utgör *Ausgabe letzter Hand*, gavs ut i ett litteraturhistoriskt skede som präglades av starka om- och nyvärderingar av den gångna epoken, och hans utgåva är i högsta grad en partsinlaga. Den är inte bara justerad för nya stilideal, utan tenderar också att retroaktivt omskapa bilden av den rörelse där han själv ansetts som ledande, och som hade hamnat i vanrykte. Om en kritisk utgåva av Atterboms dikter ska kunna ge en rättvisande bild av den epok han verkade i, måste tveklöst versionen från förstapubliceringen vara att föredra. Den utgjorde grunden för hans position i samtiden, och det var också i denna version som dikten verkade på sin samtid och därigenom vann litteraturhistorisk betydelse. Den bör därför anlitas som grundtext i en kritisk edition.

Versionen från 1837–1838 kan emellertid inte förbises; tvärtom utgör den ett i högsta grad intressant exempel på Atterboms försök att skapa en vinnande bild av sig själv. Om ändringarna varit mindre omfattande hade man kunnat tänka sig att de återgavs i en variantförteckning som gav en uppfattning om deras tendens och riktning. Men eftersom den omarbetade versionen avviker så radikalt från den första, torde det här vara lämpligt att överväga versionering, som i så fall rimligen bör omfatta hela *Samlade dikter* från 1837–1838. Denna publikation utgör ju i sitt samlade skick det verk som haft litterär inverkan på det slutande 1830-talet – till exempel är det i en recension av detta arbete som Geijer kungör sitt berömda ”avfall”. Om utgivaren ändå vill avstå från att trycka den senare versionen i textvolymen, kan man också tänka sig att återge den i sin helhet i ett appendix. Det vore förstås också befogat att i en specialstudie, antingen inom

ramen för utgåvan (vilket SFSV kan ge utrymme för) eller skild från själva editionen, redogöra för Atterboms ändringar och tendensen i hans utgåva av de samlade dikterna.

Ekelöf

I Gunnar Ekelöfs litterära kvarlåtenskap finns en stor mängd efterlämnat material, som aldrig kom att publiceras under hans livstid. En stor del av det har använts i de olika postuma utgåvor som hustrun Ingrid Ekelöf och andra har låtit ge ut. Här tas som exempel den trettonradiga dikten ”Magdalena”, som ingår i ett större material anteckningar på samma och besläktade teman, och som lätt modifierad har tryckts i *En självbiografi* (utg. Ingrid Ekelöf, 1971), *En röst* (utg. Ingrid Ekelöf, 1973) samt fjärde delen av *Skrifter* (utg. Reidar Ekner, 1992). Alla publiceringar är alltså postuma, och även om det är i de publicerade formerna dikten har mött sin hittillsvarande publik, äger trycken därför föga intresse för en kritisk utgåva som är inriktad på författarens egen text. I diktsamlingen *Sagan om Fatumeh* (1966) ingår däremot en dikt, som helt tydligt springer ur utkastet ”Magdalena”, men som är kortad till åtta rader och också innehåller förändringar av formuleringar och innehåll:

Handskrift, 7/6 1966:

Magdalena
Jag minns dig
Jag minns dig upp ur jorden
På en döds skalle
skall inte ditt hår sitta
Jag skall fläta det med mina fötter
med mina tår
med mina fingrar
till en skön huvudprydnad
Madeleine, du tvättade en gång mig
Ditt minne
Minnet av dig
skall jag också tvätta.

Sagan om Fatumeh, 1966:

Jag minns dig
jag minns dig upp ur jorden!
Du tvättade en gång av mig
minnet av mig
alla mina minnen av mig själv
Ditt minne, dina minnen av mig
skall också jag en gång tvätta av dig
så att intet står oss emellan.

I ett fall som detta måste utgivaren fatta beslutet om den handskrivna dikten är att betrakta som ett förarbete som bör underordnas den 1966 publicerade dikten, eller om den är en självständig version. Detta avgör i sin tur om varianterna ska beredas plats i en variantapparat, eller om även den äldre versionen bör etableras och tryckas, antingen i textvolymen eller i ett appendix.

Bedömningarna kräver alltid kännedom om författarens arbetsvanor och materialets karaktär i övrigt. I detta fall är avvikelserna omfattande, och det kan framstå som befogat att stanna för att etablera dels den publicerade dikten (utifrån förstaeditionen 1966), dels dikten ”Magdalena” (utifrån handskriften). Inte heller handskriften är emellertid av Ekelöfs hand; som ofta var fallet dikterade han för hustrun, som höll i pennan. Denna handskrift av Ingrid Ekelöfs hand kan emellertid ses som den enda auktoriserade, och den bör därför anlitas som grundtext i en kritisk utgåva. I det fall det existerar äldre utkast som kan anses som förarbeten till den aktuella dikten bör den senaste handskriften fungera som grundtext, och varianterna i de äldre utkasten förtecknas i variantapparaten. I den mån de äldre utkasten bör betraktas som självständiga versioner publiceras de däremot också som sådana. Varianter i de postumt publicerade utgåvorna redovisas inte, eftersom dessa ur auktorisationssynpunkt är ointressanta.

I Ekelöfs författarskap finns också prov på dikter som författaren arbetat med och arbetat om under långa perioder, och som inte sällan finns till exempel i ett flertal egenhändiga handskrifter i olika stadier, privata och offentliga ljudupptagningar, förstatryck i tidskrifter, diktsamlingarnas förstaeditioner (ofta inkluderande exemplar med författarens ändringar) och slutligen i den samlingsutgåva av *Dikter* som Ekelöf färdigställde 1965. Som en hållpunkt för en sådan typ av överrikt textläge kan sägas, att förstaeditionerna av diktsamlingarna ofta är att föredra som grundtext. Förstatrycken i tidskrifter är i dessa fall snarare att betrakta som förarbeten, vilkas varianter i likhet med handskrifternas kan förtecknas i variantapparaten. Ändringarna i *Dikter*, liksom författarens anteckningar i exemplar av förstaeditionerna, följer efter det litterära offentliggörandet, och kan därför

också underordnas diktsamlingarnas text, och redovisas i variantförteckningen. I den mån några publiceringar – till exempel de tidiga tidskriftstrycken – bör ses som självständiga versioner snarare än förarbeten ska de förstås ges ut och behandlas som sådana.

4. Textetablering

4.1 Textåtergivning, normalisering och naturlig varians

Äldre tiders texter uppvisar en större varians i ord-, böjnings- och stavningsformer än vår tids texter. En viktig uppgift för Svenska Vitterhetssamfundets utgåvor är att bevara och redovisa denna varians. Svenska Vitterhetssamfundets utgåvor är därför inte normaliserade eller moderniserade.[35] Detta innebär att den etablerade texten i princip ska följa grundtexten med avseende på såväl stavnings- och böjningsformer som interpunktion och andra textuella komponenter. Textfel (sättnings-, tryck- eller skrivfel) i grundtexten rättas, men det är av vikt att rättelserna är moderata och bara omfattar verkliga fel, det vill säga inte resulterar i en slentrianmässig normalisering eller modernisering. I fall av intern varians (se vidare 5.4 och 6.2) har utgivaren dessutom att prioritera mellan alternativa varianter.

Medan modernisering innebär en till moderna förhållanden anpassad ortografisk dräkt, innebär normalisering att följa en internt upprättad språklig norm, till vilken avvikande former anpassas. Att i en Almqvisttext ändra ”egaren” till ”ägaren” trots att den första formen dominerar vore en modernisering; att ändra ett avvikande ”äga-

35. Eftersom Vitterhetssamfundets utgåvor inte tillämpar modernisering kan de särskilda svårigheter som språklig modernisering i vetenskapliga utgåvor innebär här förbigås. En föreställning om omfattningen kan man få genom redigeringsprinciperna för Nationalupplagan av Strindbergs *Samlade Verk*, som till stor del upptas av noggranna anvisningar för moderniseringen (se *August Strindbergs Samlade Verk*, bd I, s. 275–333).

ren” till det i övrigt dominerande ”egaren” är däremot normalisering. När en form som ”bandts” ändras till ”bands” är det samtidigt en normalisering och en modernisering, eftersom den hos Almqvist dominerande formen ”bands” också är den som slagit igenom i modernt språk. Formen ”bandts” är däremot lika litet som ”ägaren” att betrakta som ett (säkert) textfel, eftersom den går att belägga i samtida språk. Det är möjligt att former som ”ägaren” och ”bandts” bara redovisar en naturlig varians, och i så fall bör de inte ändras i en utgåva i Vitterhetssamfundets regi.[36]

Över huvud taget bör en utgivare av äldre litteratur vara uppmärksam på att den språkliga variansen i äldre tider varit betydligt större än den är nu. Utgivaren bör därför låta varje texträttelse föregås av en noggrann utredning av att den rättade formen inte i själva verket representerar naturlig variation snarare än ett tryck- eller skrivfel. Detta görs till exempel genom konsultation av historiska ordböcker såsom SAOB; dock bör man vara uppmärksam på att inte heller en historisk ordbok förtecknar alla former, till exempel ortografiska, av ett ord. Också när det gäller interpunktionen bör i första hand originalets bruk respekteras.

---

36. På detta område gör utgivare emellanåt olika bedömningar. Det kan förefalla rimligt att betrakta *en enda* avvikande form, t.ex. ”ägaren” bland ett överväldigande flertal ”egaren”, som ett fel snarare än som naturlig varians. För detta talar en oproportionerlig relation mellan antalet belägg på den normala respektive avvikande formen. Ett motargument är dock att just en enstaka avvikande ordform kan indikera att denna form har ett särskilt, t.ex. karakteriserande, syfte. Det är också av oavvisligt språkhistoriskt intresse att veta vad som faktiskt står i texten, inte minst för att ha möjlighet att studera hur variantformer gradvis trängs ut ur normen. Det kan också diskuteras hur långt ett statistiskt resonemang kan föras. Så snart man i ett textmaterial har minst två belägg på en avvikande form som dessutom kan beläggas i samtida språk, verkar det rimligt att betrakta denna som en accepterad variantform snarare än ett fel. I fråga om ord där jämförelsematerialet är litet bör försiktighet hur som helst iakttas, och de avvikande formerna alltså kvarstå.

4.2 Textfel, emendationer och konjekturer

Med textfel, som rättas i Vitterhetssamfundets utgåvor, avses här meningsförstörande korruptioner av texten.[37] Tolkningen bör vara generös till grundtextens förmån. Om det finns en rimlig möjlighet att förstå och förklara ett textställe enligt lydelsen i grundtexten, bör denna kvarstå i den etablerade texten. Eventuella eller förmodade fel kan i stället noteras i kommentaren (se 7.3). I detta sammanhang bör man hålla i minnet den klassiska filologins princip om *lectio difficilior*: om på ett textställe två alternativa läsarter är möjliga, är ofta den läsart som erbjuder störst motstånd den riktiga.[38] En utgivare av nyspråkligt material kan därav lära att inte lockas till rättelse av en text bara av den anledningen att ett textställe framstår som dunkelt. Texträttelsernas syfte kan aldrig vara att producera en slätare och mindre motspänstig text, utan tvärtom måste utgivaren visa stor respekt för textens ojämnheter och motstånd.

---

37. Jfr Woesler, 1994 samt Kondrup, 2003; jfr även Henrikson, 2005, s. 62 f. Notera att Vitterhetssamfundets utgåvor, eftersom de rättar fel, alltså inte är diplomatariska. Uttrycket används ibland för ickenormaliserade eller ickemoderniserade utgåvor i allmänhet, men är i strikt mening bara tillämpligt på sådana utgåvor som följer förlagan med maximal texttrohet, och därför inte heller rättar fel (däremot är den diplomatariska utgåvan inte trogen förlagan i fråga om typografin – radbrytningar, typstorlek etc.). Den diplomatariska utgåvan räknas ofta till de icke-kritiska utgåvorna (se vidare Greetham, 1994, s. 350) eftersom den inte har ambitionen att rätta, utan bara att transkribera. Distinktionen bör emellertid inte drivas för hårt, eftersom också transkriberingen är ett utgivaringrepp. Vidare bör noteras att en kritisk utgåva ofta rymmer samma informationsvärde som en diplomatarisk utgåva, under förutsättning att den noggrant redovisar utgivarens ingrepp – jfr Allén, 1965, s. 135.
38. Se West, 1973, s. 51. Principen om *lectio difficilior* kan inte tillämpas slentrianmässigt, utan brukar ofta kombineras med principen om *ratio*: felets orsak ska kunna förklaras (i fallet *lectio difficilior* alltså den mindre besvärliga variantens orsak).

Till textfelen räknas utan vidare de uppenbara tryck- och sättningsfelen – ur Almqvistutgivningen kan hämtas originaleditionens ”föskrämd”, som rättas till ”förskrämd” och ”friherriunan”, som rättas till ”friherrinnan”. I det sista fallet har vi att göra med en upp-och-ned-vänd typ (u i stället för n);[39] vanliga är också fel orsakade av trasiga typer eller typer som fallit bort i tryckprocessen, och som innebär att en bokstav saknas. Bortfallna typer kan emellanåt finnas kvar i andra exemplar av editionen (om pressvarians, se 5.4). Tryck- och sättningsfelen är sällan problematiska, men man bör i dessa fall ha gränsen mot normaliserande rättelser klar för sig.

Ändringar som man genom att jämföra grundtexten med utkast och förarbeten kan konstatera att förlagsredaktörer, censorer och sättare har gjort i texten bör inte utan vidare betraktas som textfel, i det fall meningen inte bryter samman. I det sociala samspel som frambringar ett litterärt verk ingår i regel också andra än författaren som integrerade parter – ofta har författaren också förväntat sig och emellanåt rent av efterfrågat andras ingrepp i texten (ett tydligt exempel är Selma Lagerlöf). Författarens inställning till censorer och sättare kan i lyckliga fall kartläggas genom bevarade brev och liknande. I den mån utgivarens ambition är att etablera en av dessa obefläckad text bör han eller hon hellre välja en författarhandskrift än ett tryck till grundtext, och i så fall helt avstå från att införa tryckets varianter (möjligen med undantag för rena korrigeringar som författaren har gjort i t.ex. ett korrektur).

Sakfel, felstavade namn, felaktigt angivna årtal och liknande är inte med självklarhet att betrakta som textfel. Tvärtom bör dessa fel kvarstå om det kan antas att missuppfattningen är författarens eller har uppstått i ett sammanhang med vilket författaren varit införstådd. En sådan missuppfattning kan ju i själva verket vara bärande för hela textsammanhanget. I det fall denna typ av fel kvarstår i den etablerade texten bör felet uppmärksammas i kommentaren (se vidare 7.3). Sakfel etc. kan emellertid också uppstå genom (meningsförstörande)

39. Alternativt en typ som sorterats fel, och sålunda även hamnar fel vid påföljande sättning.

tryckfel och utgör i sådant fall också textfel, som ska rättas. Det vilar på utgivaren att avgöra om så är fallet.

Textfelen rättas – emenderas – i den utgivna texten. Emellanåt är det uppenbart vilken den korrekta lydelsen bör vara – det gäller framför allt mindre fel som orsakats av till exempel bortfallna typer och enkla skrivfel. Så förstår vi av den korrupta lydelsen ”föskrämd” att den korrekta ska vara ”förskrämd”. Vid andra tillfällen, i synnerhet vid mer komplexa fel, kan kraven på utgivarens intuition och kreativitet vara betydligt högre. Det är i sådana situationer lika viktigt att uppmuntra den tankens frihet som förmår lösa sammansatta textuella problem som att sedan utsätta lösningarna för sträng kritisk prövning. Bara emendationer som med stor sannolikhet är korrekta bör införas i utgåvan.

För att ett fel ska rättas i den etablerade texten krävs vidare att det kan rättas entydigt. Om ett textställe är påtagligt korrupt men kan ändras med två eller flera olika men lika sannolika resultat är det bättre att låta felet kvarstå i den etablerade texten och i stället diskutera textstället i kommentaren.

Vid rättandet av textfel tar utgivaren hjälp av det samlade textmaterialet, det vill säga av alla de varianter och versioner som finns att tillgå. När sådant material helt saknas och utgivaren alltså bara har den aktuella – och felaktiga – grundtexten att utgå från är emendationen till sin art en *konjektur* (’gissning’ eller ’förslag till texträttelse’).[40] En speciell situation hamnar utgivaren i när han eller hon har att göra med *lakuner*, det vill säga textställen där texten helt har fallit

40. Denna definition av de bägge begreppen får anses vara den mest allmänt spridda, men definitionerna är glidande – i en annan tradition innebär t.ex. konjekturen ett ’förslag till rättelse’, som blir en emendation i samma ögonblick som den accepteras i en utgåva. *Svenskt litteraturlexikon* definierar emendationsbegreppet sålunda: ”Texträttelse (*emendation*) bygger på handskrifter (tryck), som på det aktuella stället befinnes bättre än textunderlaget” (Elovson, 1970, s. 576), medan SAOB anför en glidande betydelse för verbet emendera: ”införa riktigare l. bättre läsarter i (en fördärvad text), förbättra, rätta, korrigera (en text l. ett textställe l. en läsart osv.)” (E509).

bort (t.ex. till följd av att att en bläckplump har raderat ord i en handskrift, ett hörn av en handskrift har rivits bort eller ett ord påtagligt saknas i ett tryck). Sådan supplerad text är i princip mer osäker än flertalet emendationer, och bör i Vitterhetssamfundets editioner därför förses med hakparenteser i den etablerade texten. Även supplerad text av annat slag – till exempel supplerade rubriker – bör omges av hakparenteser.

Vid rättandet av textfel bör man – inte minst för att förvissa sig om att man verkligen har att göra med ett textfel – söka uppspåra felets orsak, dess *ratio*. Ett sådant kan till exempel vara att vi vet att en viss handstil är svårläslig på ett sätt som förklarar en sättares eller en avskrivares förvanskande och meningsförstörande felläsning. Inom den klassiska filologin har man en lång tradition av att kartlägga vanliga typer av skrivarfel, som delvis också är överförbara på den nyspråkliga filologin (eftersom en sättare ofta arbetar som en skrivare). *Haplografier* (eller *lik*) och *dittografier* (eller *bröllop*) innebär att skrivaren hoppar över respektive upprepar bokstäver i ett ord (alt. hela ord eller en följd av ord). Ett exempel på en typisk haplografi, noterad av Barbro Ståhle Sjönell, kan hämtas från Strindbergs *Syndabocken*. Först citeras Strindbergs handskrift (Bonniers förlagsarkiv) och därefter förstatrycket i *Idun*, 1907 (med originalens radfall):

> […] den här Champagnen till exempel
> heter Old England, men det är icke Veuve Clicquot
> Old England, nu kommer snobbar som vet att
> det skull stå Old England, och så ser de inte
> efter det vigtigaste eller Veuve Clicquot som kostar
> elfva kronor […].

> […] Den här champagnen till exempel
> heter Old England, nu kommer snobbar, som
> vet att det ska stå Old England, och så ser
> de inte efter det viktigaste eller Veuve Clicquot,
> som kostar elfva kronor […].

Sättaren har, kan vi se, gått direkt från den första förekomsten av ”Old England” till den andra, och sålunda tappat orden däremellan, ”men det är inte Veuve Clicquot Old England” (de övriga bland sättarens ändringar bortses från här). Hade sättaren i stället gått från den andra förekomsten tillbaka till den första hade det resulterat i en upprepning av samma uttryck, och sålunda en dittografi (den skulle då lyda ”den här Champagnen till exempel heter Old England, men det är icke Veuve Clicquot Old England, men det är icke Veuve Clicquot Old England, nu kommer snobbar” etc.).

Ett annat vanligt skrivarfel är när skrivaren (sättaren/författaren) i tanken redan har ett kommande ord, och därför föranleds till felskrivning av det aktuella ordet. Så skriver Stagnelius i en handskrift ”På Solens gyllne klot har bor” – ”har” ska förstås vara ”han”; det påföljande ordets slut har lockat till felskrivningen. Också ett föregående ord kan finnas kvar i medvetandet och locka till en motsvarande felskrivning. I meningen ”I brudsäng […] hon vilar invid brudens hjerta” ska det senare ”brudens” sannolikt vara ”gudens”; det är förmodligen ”brudsäng” som har förorsakat felskrivningen.[41]

Tryckta verk är ofta försedda med erratalistor. Erratalistans texträttelser bör i princip införas i den etablerade texten (utom i de fall de är uppenbart felaktiga, det vill säga själva utgör textfel). Rättelserna ska tas upp i utgivarens förteckning över texträttelser, där det dock också anges att rättelsen är erratalistans, och inte utgivarens.

4.3 Redovisning av texträttelser

I regel brukar rättelser i Vitterhetssamfundets utgåvor göras direkt i den etablerade texten, och emendationer brukar vanligtvis inte markeras eller omges av hakparenteser i etablerad text. Textetableringen resulterar alltså i en ”ren lästext”. Supplerad text bör däremot markeras med hakparenteser (jfr ovan). Det gäller såväl suppleringar i

41. De bägge Stagneliusexemplen är Bernhard Risbergs och anförs i Malmström, 1965, s. 14.

samband med lakuner som suppleringar av annan typ av kringtext, som till exempel titlar och rubriker.

I Vitterhetssamfundets utgåvor garanteras vetenskapligheten genom att alla utgivarens ingrepp i texten tydligt deklareras. Varje avvikelse från grundtexten måste därför noggrant förtecknas under ”utgivarens ändringar”. I princip görs inga okommenterade (stillatigande) rättelser i Vitterhetssamfundets utgåvor. I det fall utgivaren genomgående vill rätta ett fel (eller en typ av fel) utan att för varje gång ange detta måste det motiveras och klargöras i kommentaren, men förfaringssättet bör i vilket fall tillämpas restriktivt och accepteras bara om det förefaller väl motiverat.

Principerna för redovisning av texträttelser kan variera och bör anpassas till utgåvans och texternas karaktär. Uppställningen ska vara tydlig och pedagogisk, så att en läsare snabbt kan bilda sig en uppfattning om utgivarens ingrepp i grundtexten. Exempel på funktionella förteckningar ges här ur Mats Malms utgåva av Rålambs *En Swensk Adelsmans Äfwentyr* (2001), Lars Burmans utgåva av Almqvists *Drottningens Juvelsmycke* (2002) och Petra Söderlunds utgåva av Almqvists *Otryckta verk 1806–1817*.

versitetsbibliotek saknar sista arkets sista blad med prisuppgifter; i UUB:s exemplar saknas den andra meningen i fotnoten s. 154). Variantapparaten har upprättats med hjälp av 1759 års utgåva i Kungl. biblioteket. Inkonsekvenser i stavning och grammatik rättas inte.

Utgivarens ändringar gentemot 1780 och 1759 års utgåvor

15 Riks-Rådet – – – **1780** Riks-Rådet – – **1759** Riksrådet – –
16 *Corsini* **1780 1759** *Corcini*
16 *Corsini* **1780 1759** *Corcini*
44 Riks-Rådet – – – **1780** Riks-Rådet – – e **1759** Riksrådet – – *e*
71 min kära Öfwerste **1780 1759** min k. Öfwerste
85 umgicks med *Kermaleck* **1780** umgicks med *Kermalek*
90 Desse penningar **1780** desse penningar
106 men – – – **1780** men – –
106 icke kan **1780** kan
134 frambragtes **1780** frambagtes
137 oförmodeligen **1780** ofömodeligen
138 in til mig **1780** in tjl mig
139 Riks-Rådets – – – **1780** Riks-Rådets – –

Rättelser av 1780 års utgåva enligt 1759 års utgåva

9 snappade up **1780** snappde up
10 för ömt **1780** så ömt
11 edra år fordra **1780** edra år fordrar
11 lemnande oß **1780** lemnade oß
12 utan rörelse **1780** utan rörelser
17 i anseende til **1780** i ansende til
19 det olyckligaste gifte **1780** det olyckligaste wal
23 föreställde mig finnas **1780** föreställde mig finna
27 aldrig mer få se **1780** aldrig mer får se
28 Musselman. En dag **1780** Musselman, En dag
32 *Tamur*, låg **1780** *Tamur* låg
37 men knapt hant **1780** ment knapt hant
37 förrann mig **1780** förran mig
38 mer än nyfiken **1780** mer nyfiken
41 hwarföre wiljen **1780** hwarföre willen
42 skickade henne igenom wäxel **1780** skickade igenom wäxel

Hans Gustaf Rålamb, *En Swensk Adelsmans Äfwentyr*, utg. av Mats Malm, Svenska författare. Ny serie (Stockholm, 2001), s. 160 (förteckningen fortsätter).

Utgivarens ändringar gentemot originaleditionens reviderade stat

Sättnings- och tryckfel samt konsekvensändringar

15 C.H. -, är jag så rädd, **OE:** C.H -, är jag så rädd,
17 utan tvifvel," anmärkte jag. **OE:** utan tvifvel, anmärkte jag."
38 oförbehållsamma **OE:** oförbehållsama
39 under armen." **OE:** under armen.
43 när skall jag utgrunda dig?" **OE:** när skall jag utgrunda dig?
45 upprätthålla!" **OE:** upprätthålla!
57 Fredagsaftonen **OE:** Fredvgsaftonen
62 vill det ej." **OE:** vill det ej.
67 öppet öfverlemnad åt de kringvandrandes **OE:** öppet öfverlemnad åt de kringvandrades
97 ut? med en vante, **OE:** nt? med en vante,
126 straxt efter den rysliga **OE:** staxt efter den rysliga
136 Portschäsbärare **OE:** Portschässchäsbärare [sidbrytningsfel]
138 Nej – som jag hoppas. **OE:** Nej – som jag hoppas
139 så hade Lehnberg aldrig svarat Ja **OE:** så hade Lehnherg aldrig svarat Ja
139 ålägga hofpredikanten **OE:** åläggga hofpredikanten
147 Jag fick dem af Grefve *Horn* en vecka **OE:** Jag fick dem af Crefve *Horn* en vecka
149 Geck et hvarf om saln **OE:** Geck ett hvar om saln
150 *Friherrinnan.* Gud – jag har alltid **OE:** *Friherrinan.* Gud – jag har alltid
158 derframme vid sparrisbänken! Mamsell **OE:** derframme vid sparrisbänken !Mamsell
166 när jag kommer åter. Har **OE:** när jag kommer åte Har [förlorade typer]
173 [Bågen i takt 7 har i OE utsträckts till och med noten c. Detta har här korrigerats. Jfr takt 22.]
173 [takt 17] *Blom - stra* **OE:** *Blomstra*
173 [takt 24] sprin - ga: **OE:** springa:
173 [takt 26] sjun - ga **OE:** sjunga
188 SCEN II. **OE:** SCEN. II.

C. J. L Almqvist, *Samlade Verk*, del 6 (*Törnrosens bok. Duodesupplagan. Band IV, Drottningens Juvelsmycke*) utg. av Lars Burman (Stockholm, 2002), s. 312 (förteckningen fortsätter).

3:II. Utgivarens ändringar gentemot handskrifterna

sida	rad	
Homo & Lapis sunt Eaedem Res		
5	1	Res hs: Res.
Det tyranniska modet		
8	1	Det tyranniska modet hs: *DET TYRANNISKA MODET.*
Ulysses hos Polyphem […]		
13–26		Generell anmärkning för *Ulysses*: Punkter efter akt- och scenrubriker och rollangivelser har införts generellt. Alla scenanvisningar har kursiverats.
12	3	Gemål. hs: Gemål
12	5	förtrogne. hs: förtrogne
12	6	Pheacerne. hs: Pheacerne
12	7	Gemål. hs: Gemål
13	1	Ulysses hs: ULYSSES
13	6	går än hs: gårän
13	21	är en hs: ären
14	31	tiger. hs: tiger

268

C. J. L. Almqvist, *Samlade Verk*, del III:1 (*Otryckta verk 1806–1817*), utg. av Petra Söderlund (Stockholm, 2006), s. 268 (förteckningen fortsätter).

4.4 Tryckta verk

Framför allt vid utgivning av äldre verk är ett av de första beslut utgivaren måste fatta inför textetableringen vilket typografiskt register som utgåvan ska tillåtas utnyttja – hur ska den till exempel välja att etablera tecken som ”ß”, långt och kort ”s” och ”ÿ”? Detta viktiga val bestäms dels av hänsyn till läsaren, dels av hänsyn till originalets grafiska form.

Generellt kan sägas att två överordnade principer bör styra utgåvans sätt att återge originalets typografi: 1) att så många som möj-

ligt av de distinktioner (t.ex. mellan olika stiltyper) som föreligger i grundtexten också (på ena eller andra sättet) ska återges i utgåvan, 2) att sådana drag som i grundtexten uteslutande betingas av dess typografiska form i möjligaste mån anpassas till moderna typografiska konventioner. Om dessa båda övergripande principer hamnar i konflikt med varandra anses det viktigast att utgåvan tar tillvara och återger skillnader, och mindre viktigt att anpassa texterna.[42] Dessa principer får bland annat följande konsekvenser:

Markeringen av emfas i tryckt text har i skilda tider skett på olika sätt, till exempel med fetstil (fraktur), spärrad stil (äldre antikva) eller kursiv (nutida bruk). Ett vanligt förfarande i moderna utgåvor är att genomgående ersätta den emfasmarkerade stilen med kursiv, oavsett på vilket sätt emfasen markerades i originalet. Detta kan rekommenderas i de fall den text eller den textkorpus utgivaren arbetar med uteslutande använder sig av en stil (t.ex. fet eller spärrad) för att markera emfas, och inte alls av kursiv. I sådant fall kan utgivaren som en generell princip deklarera att kursiv stil i utgåvan ersätter till exempel fet eller spärrad. Om grundtexten innehåller stilsorter av flera slag, till exempel både kursiv och spärrad, måste distinktionen emellertid upprätthållas. Att ersätta den spärrade med kursiv skulle ju innebära stilsammanfall, det vill säga att en potentiellt betydelsebärande distinktion i texten undanröjs, vilket bör undvikas. Om den spärrade stilen skulle ersättas med kursiv, måste då den kursiva i sin tur ersättas med en annan stilsort.

---

42. Detta innebär inte att genomgående typografiska egenskaper inte skulle vara relevanta för utgåvan (se vidare 5.1 och följande). Typografins betydelse måste emellertid i hög grad gå om intet i en modern utgåva, som inte har ambitionen att på faksimilets vis återge totalintrycket av originaldokumentet. Bortsett från faksimilserien (se vidare 8.1) är Vitterhetssamfundets utgåvor primärt inriktade på att återge *grundtextens* egenskaper, inte *dokumentets*. I en utgåva som inte har ambitionen att bevara den prägel typografin ger de enskilda verken tycks det naturligt att helt undanröja de typografiskt egenartade särmärkena, hellre än att låta dem i bara begränsad omfattning kvarstå.

I det fall en grundtext till exempel inrymmer både spärrad, kursiv, fet, kapitäl och versal stil bör alltså samtliga dessa återges med motsvarande stilar i utgåvan. I det fall någon eller några av dessa saknas, kan utgivaren söka ett lämpligt sätt att ersätta en stil med en annan, dock så att inga sammanfall uppstår. Principerna för en eventuell ersättning måste under alla omständigheter övervägas noga samt klargöras i utgåvans textkritiska kommentar.

Vid längre citat eller repliker i äldre tryck inleds ofta varje ny rad (eller varje nytt stycke) med nytt citattecken. Detta är en genomgående typografisk konvention, och bruket kan därför anpassas till moderna principer. Skiljetecken och parentestecken kan i äldre texter ibland vara kursiva, feta eller raka där man hade förväntat någonting annat; sådant kan i utgåvan normaliseras (men detta bör förstås anges i utgåvan). I övrigt bör utgåvans interpunktion troget följa grundtexten, utom där den kan anses som tydligt felaktig.

Transkriptionen av frakturstil ställer utgivaren inför något fler ställningstaganden än antikvan, eftersom dess grafiska uppsättning i större utsträckning avviker från den moderna utgåvans latinska stil. I äldre frakturtexter har kommatecknet utseende av ett snett streck, ”/”; i yngre har kommatecknet i regel antagit modernt utseende. I en del texter, till exempel sådana som blandar antikva och fraktur, kan också de båda typerna av kommatecken förekomma om vartannat. I det fall snedstrecket konsekvent står i stället för modernt kommatecken kan det förra om så önskas ersättas av det senare; i det fall grundtexten innehåller bägge slagen av skiljetecken bör distinktionen och därmed snedstrecket kvarstå. I vilket fall ska principerna anges i utgåvan.

I frakturstilen sammanfaller versalt ”I” med versalt ”J” (bägge skrivs ”J”). Eftersom detta är en genomgående typografisk egenskap hos äldre frakturstil, kan utgivaren vid transkriptionen av ett sådant sammanfallande skrivtecken träffa valet att på vart ställe återge det antingen som ”I” eller ”J”. Detta val avgörs av kontexten, det vill säga ordsammanhanget.[43] Frakturens ”ß”, som i svenskan är fraktur-

43. Ett argument för ett sådant förfaringssätt är att någon tvekan om för-

eget, kan i utgåvan om så önskas återges med ”ss”.[44] Principerna för bruket av ”v” respektive ”w” skiljer sig också åt mellan fraktur- och antikvatryckt text: i frakturtryckt text dominerar ”w”, medan i antikvatryckta texter, i synnerhet från senare tider, ”v” dominerar. I det fall den frakturtryckta texten alls inte innehåller ”v” kan ”w” ersättas med ”v” i utgåvan; i det fall en distinktion mellan ”v” och ”w” faktiskt föreligger bör däremot frakturens ”w” också i utgåvan återges med latinskt ”w”.[45]

I frakturen – och emellanåt även i äldre antikva – möter vi också två olika s-typer, långt och runt ”s”. I allmänhet har utgivaren ingen anledning att återge denna distinktion i utgåvans antikvatryckta text, men det finns situationer där den ändå visat sig relevant. Ett sådant har Lillemor Santesson pekat ut hos Leopold. Leopold diskuterar där s-typens betydelse för tolkningen av dubbeltydiga ord:

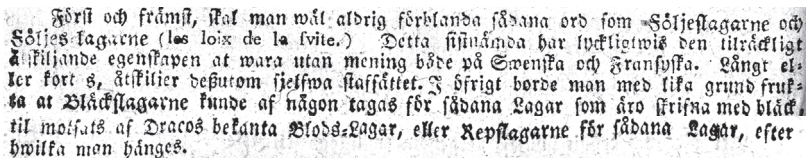
Först och främſt, ſkal man wäl aldrig förblanda ſådana ord ſom Följeſlagarne och Följes-lagarne (les loix de la ſvite.) Detta ſiſtnämda har lyckligtwis den tilräckligt åtſkiljande egenſkapen at wara utan mening både på Swenſka och Franſyſka. Långt eller kort s, åtſkiljer deßutom ſjelfwa ſtafſättet. I öfrigt borde man med lika grund frukta at Bläckſlagarne kunde af någon tagas för ſådana Lagar ſom äro ſkrifna med bläck, til motſats af Dracos bekanta Blods-Lagar, eller Repſlagarne för ſådana Lagar, efter hwilka man hänges.

Först och främst, skal man wäl aldrig förblanda sådana ord som Följeslagarne och Följes-lagarne (*les loix de la svite.)* Detta sistnämda har lyckligtwis den tilräckligt åtskiljande egenskapen at wara utan mening både på Swenska och Fransyska. Långt eller kort s, åtskiljer deßutom sjelfwa stafsättet. I öfrigt borde man med lika grund frukta at Bläckslagarne kunde af någon tagas för sådana Lagar

hållandet i frakturtexten inte kan råda – där står ju genomgående ”J”. Se därom Larsson, 2003, s. 26.

44. Jfr dock Larsson, 2003, s. 27 f., som visar hur denna distinktion i vissa fall faktiskt kan vara betydelseskiljande.

45. I denna fråga gör utgivare olika bedömningar. I Almqvistutgåvan har man t.ex. under utgivningens lopp kommit att bestämma sig för huvudprincipen att genomgående ersätta ”w” i frakturtryckt text med ”v”. Principen utgår från de många fall hos Almqvist där frakturens ”w” i andra, antikvatryckta versioner av samma verk motsvaras av ”v”. Hur som helst bör utgivaren motivera och argumentera för sitt ställningstagande.

som äro skrifna med bläck, til motsats af Dracos bekanta Blods-Lagar, eller Repslagarne för sådana Lagar, efter hwilka man hänges.[46]

Detta exempel visar att s-typen faktiskt kan vara betydelseskiljande (åtminstone i teorin).

Antikvasatt text som står insprängd i fraktur brukar av hävd återges med kursiv stil i utgåvan (eftersom frakturen redan återges med antikva). Detta bruk kan i regel följas, men utgivaren måste vara vaksam på att inga sammanfall mellan olika stilsorter uppstår i den etablerade texten. Ofta brukar kursiv stil för att markera antikvasatt text ges företräde, och emfas måste i så fall markeras på annat sätt (t.ex. med spärrad stil). Om en frakturtryckt grundtext till exempel innehåller såväl insprängd antikva som fet stil (i fraktur) och spärrad stil (i fraktur), bör utgivaren finna sätt att representera samtliga dessa respektive stilsorter. Det gäller i ett sådant fall att noggrant överväga vad de olika stilsorterna uttrycker i grundtexten, och hur man som utgivare bäst återger detta i modern typografi. För alla ersättningar av stil eller tecken med andra stilar eller tecken gäller naturligtvis, att principerna måste förtecknas i utgåvan.

Om den edition som valts som grundtext inbegriper intern varians, orsakad av kancelleringar eller pressvarians (se 5.4), måste utgivaren prioritera mellan de varianter som editionen inrymmer. Som utgångspunkt kan anföras, att den reviderade staten (och de sena varianterna, i den mån pressvariansens succession går att avgöra) i regel är att föredra, eftersom den tillvaratar författarens sena ändringar inför publiceringen och dessutom oftast vunnit större spridning än den oreviderade.

Ett särskilt problem kan förorsakas av ord som i originaleditionen är avstavade: om denna avstavar ”ur-mening”, hur ska utgivaren veta om ordet bör skrivas ”ur-mening” eller ”urmening” (det vill säga om bindestrecket är hårt eller mjukt)? Utgivaren bör undersöka om det aktuella ordet (eller liknande ord) förekommer på andra håll i texten

46. Citatet är hämtat från *Stockholms Posten*, n:o 122 (1800). Texten ska ingå i utgåvan av Leopold, *Om svenska språket* (utg. av Lillemor Santesson).

och träffa sitt val utifrån detta. Vid den slutliga avstavningen av utgåvans text grumlas än en gång distinktionen mellan hårt och mjukt bindestreck: om utgivaren har kommit fram till att ordet bör skrivas ”urmening”, men det hamnar i ett radslut, är det möjligt att ordet ändå kommer att tryckas ”ur-mening”. Detta måste anses som ett marginellt problem, men det kan finnas situationer där utgivaren bör vara uppmärksam. Genom att i den etablerade texten skriva bindestrecket = kan utgivaren eventuellt markera att det är hårt; en annan möjlighet är att i kommentaren förteckna de hårda bindestrecken.

4.5 Handskrifter

Handskriftsstilarna är av många slag, och det är inte mycket som förenar en prydligt präntad 1600-talsstil och hastigt klotter från 1900-talet. Tolkningen och transkriberingen av handskriven text från olika tider ställer skilda krav som inte kan ges någon fördjupning här. Emellanåt kan den också kräva konsultation av speciallitteratur. Goda arbeten som kan rekommenderas är Robert Swedlunds och Olof Svenonius’ *Svenska skriftprov 1464–1828* (1938), Alf Åbergs mer översiktliga *Läsning av gamla handstilar* (1950) samt Lars Svenssons *Nordisk paleografi. Handbok med transkriberade och kommenterade skriftprov* (1979) med vidare litteraturanvisningar.

När i Vitterhetssamfundets utgåvor grundtexten hämtas från en handskrift, brukar ambitionen inte vara att återge alla handskriftens egenheter (som t.ex. variantformer av skrivtecken), utan att etablera en läsbar (och läsvänlig) text. Stor förtrogenhet med författarens skrivvanor är här utgivarens främsta tillgång. Besvärliga handstilar kan också föranleda en mer omfattande analys av handskriftens skrivtecken och en utredning av hur dessa i tveksamma fall ska tolkas och återges.

Valet av editionell notation, det vill säga det återgivningssystem utgåvan ska använda sig av, beror av utgåvans syfte. En högre grad av detaljåtergivning än den vanliga i Vitterhetssamfundets utgåvor är i många fall eftersträvansvärd och befogad, och av betydande värde inte minst för språkvetenskaplig forskning. I det fall utgivaren

önskar anlita ett mer detaljerat återgivningssystem bör Sture Alléns *Grafematisk analys som grundval för textedering* konsulteras, tillämpad i utgåvan av *Johan Ekeblads brev till brodern Claes Ekeblad 1639–1655* (bägge 1965).

Valet av editionell notation avgör också hur utgivaren ställer sig till ändringar, marginalanteckningar, kommentarer och liknande i handskriften. Ju renare lästext som eftersträvas, i desto högre grad tjänar utgivaren som en renskrivare, som från den etablerade texten avskiljer till exempel marginalanteckningar (vilka dock under alla omständigheter måste redovisas i den textkritiska kommentaren) och prioriterar mellan alternativa varianter. Som grundprincip kan anges, att handskriftens ändringar och strykningar bör respekteras, men materialets karaktär och utgåvans syfte måste alltid styra principernas närmare utformning.

Understrykningar i handskrift kan och bör i regel ersättas med kursiv i den etablerade texten, men också här gäller som i fråga om tryckta stilsorter att sammanfall av olika stiltyper så långt möjligt ska undvikas (och att principerna måste förtecknas i utgåvan). Tolkningen av vad som är majuskel (stor bokstav) respektive minuskel (liten bokstav) är ofta mycket besvärlig i handskriven text.[47] Det är som alltid viktigt att göra sig väl förtrogen med författarens vanor, och ambitionen bör vara att troget följa hans eller hennes ortografiska bruk samt interpunktion. I fråga om handskrifter bör utgivaren vara mycket restriktiv med ersättningar av en bokstavsform med en annan – till exempel bör ”w” aldrig ersättas med ”v”.

Om handskriften innehåller abbreviaturer (förkortningar) ska dessa i regel upplösas i den etablerade texten.[48] En vanlig abbreviatur är till exempel nasalstrecket, som i äldre handskrifter kan beteckna ”m” eller ”n”. I en del vetenskapliga utgåvor brukar upplösta abbreviaturer kursiveras. I Vitterhetssamfundets utgåvor kan redaktören

47. Se därom Allén, 1965, s. 82 ff.
48. Detta gäller de vanliga handskriftsabbreviaturerna, i synnerhet i äldre tiders handskrifter. Däremot avses inte sådana vanliga och modernare förkortningar som förtecknas i *Svenska skrivregler*, såsom *t.ex.*, *m.m.*, *etc.*

emellertid avstå från detta till förmån för en ren lästext, åtminstone i textlägen där förkortningarna kan upplösas entydigt och utan tvekan. Riktlinjerna för förkortningarnas upplösning måste emellertid formuleras i utgåvans principer.

I fråga om en del handskrifter kan det däremot framstå som mer motiverat att konsekvent hålla sig till principen att all supplerad text sätts inom hakparenteser (se 4.2), så alltså också upplösta förkortningar. Detta gäller i synnerhet om det kan råda någon tveksamhet i fråga om förkortningarnas innebörd. Ett exempel kan hämtas från Jacob Wallenbergs predikningar, som innehåller en mängd förkortningar – manuskriptet är ju främst avsett att fungera som underlag för den muntliga predikan. Utgivaren Ingemar Rådberg har här valt att supplera texten med hjälp av hakparenteser, till exempel enligt följande: ”Ack d.[yre] J.[esu] W.[änner!] skal wi se wår Fr.[älsares] öpnade sido, hans genombårade händer och fötter, höra hans hädelser, hans wånda och dödsrop, och icke röras deraf til bättrings tårar och Synda-ånger?”[49]

Utgivaren ska förstås göra sina principer för textåtergivningen tydliga och explicita. Kraven på utgivarens redovisning av alla ingrepp i texten och av hans eller hennes val av förfaringssätt i osäkra fall är inte mindre när det gäller handskrifter än när det gäller tryck.[50] Eftersom utgivaren ofta besitter värdefull och författarspecifik specialkunskap, är det för framtida forskning av stor vikt att han eller hon formulerar och motiverar sina principer och bevekelsegrunder.

Generellt kan sägas, att även om handskriftskopior eller digitala fotografier från arkiven kan vara till stor nytta i utgivningsarbetet, kan de aldrig ersätta originalen – bäst är att skaffa sig tillgång till bäggedera. Betydelsen av tekniska hjälpmedel – inte minst ett gott förstoringsglas! – ska inte underskattas. Att låta skanna in originalen i hög upplösning för att sedan förstora dem på datorskärmen bru-

49. Wallenberg, 2004, s. 497. Jfr utgåvans inledning, s. xxxvii.
50. Allén använder termen *interkurser* för alla utgivarens ingrepp i den etablerade texten; se Allén, 1965, s. 131 f. samt Ekeblad, 1965, s. xliv ff.

kar också ge goda resultat. I Strindbergsutgivningen finns till och med exempel på hur kriminalteknisk utrustning använts för att skilja Strindbergs egna korrekturändringar från förläggaren Seligmanns i originalmanuskriptet till *Fröken Julie*.[51]

51. Se Ollén, 1991.

5. Manuskript- och tryckbeskrivning

5.1 Bibliografi och handskriftsforskning

Utgivaren riktar i regel sin primära uppmärksamhet mot själva texten. Vid sidan av den text som dokumentet (trycket eller handskriften) förmedlar, bär detta emellertid också på annan viktig information, som på olika sätt måste få konsekvenser för utgivarens arbete. Den vetenskapliga utgåvan ska därför inkludera en beskrivning av de handskrifter och/eller tryck som utgör utgåvans material, och beskrivningen bör vila på en analys av den information som dokumenten rymmer.

För de tryckta böckernas vidkommande är den *analytiska bibliografin* den vetenskap som ägnar sig åt att studera och analysera böcker som fysiska föremål och ställa dem i relation till en historisk och social kontext. Den *deskriptiva bibliografin* redovisar i sin tur den information som den analytiska bibliografin ger oss, och beskriver alltså böckernas fysiska egenskaper. (Bägge ska skiljas från den *enumerativa bibliografin*, som producerar förteckningar över tryckta verk.) På motsvarande sätt har deskriptiv och analytisk handskriftsforskning att göra med handskrifternas fysiska beskaffenhet.

Fenomen som till exempel format och papperskvalitet, handstil och typsnitt, vattenmärken, vikning (falsning) och inbindning, existensen av kancelleringar och tryckvariation kan vara till hjälp vid attribution och datering av texten liksom vid fastställandet av dess tillkomst, kronologi och auktoritet. Dessa fenomen är emellertid samtidigt intressanta i sin egen rätt, eftersom de kan ha betydelse för hur verket ska förstås och har förståtts, och i så måtto också kan vara betydelsebärande – betydelse förstått i semiotisk snarare än se-

mantisk bemärkelse.[52] Att Almqvists konstsaga *Grå Kappan* gavs ut som folkbok innebar till exempel att den trycktes i fraktur och inte i antikva. Frakturen var under tidigt 1800-tal den folkliga stiltypen, som användes i folkböcker, folksagor och katekesen. Typsnittet kom sålunda att utgöra ett folksageimiterande drag vid sidan av de övriga i Almqvists konstsaga.

Ett underhållande exempel på stilsortens betydelse har Lars Burman pekat på i utgåvan av *Tre fruar i Småland*, som ursprungligen trycktes i ett ovanligt, smalt och högt, typsnitt.[53] I romanens inledning kommenteras detta:

> Hvad säger min far om detta nya slags piktur? Min far bör förundra sig öfver de märkvärdiga bokstäfverna. Stå de icke höga, stolta, smala, schlanka? De äro ynglingar, min far, dessa bokstäfver! De likna icke de korpulenta ledamöterna af den feta engelska stilsorten, hvilken hela alfabetet igenom går som vackra medelålders män med embonpoint. Jag kallar denna stil "framtidsbokstäfver," med min fars tillåtelse.

52. *Semantiken* studerar betydelsen hos språkliga uttryck, medan *semiotiken* också omfattar de ickespråkliga tecknens betydelse och användning. D. F. McKenzie har utförligt reflekterat kring typografins meningsbärande funktioner. Denne menar i uppsatsen "The book as an expressive form" att "bibliographers should be concerned to show that forms effect meaning" (McKenzie, 1999, s. 13). Han vill visa "that in some cases significantly informative readings may be recovered from typographic signs as well as verbal ones, that these are relevant to editorial decisions about the manner in which one might reproduce a text, and that a reading of such bibliographical signs may seriously shape our judgement of an author's work" (s. 18). I Sverige har bland andra Lars Burman uppmärksammat hur bokens fysiska form bidrar till att skapa litterär mening; se t.ex. Burman, 2003.
53. Se Almqvist, 1998, s. 514. Exemplet diskuteras i Burman, 1998, s. 24 ff.

Vidare har Johnny Kondrup lyft fram ett exempel från Kierkegaard på vad han kallar ”ekspressiv typografi”. Här är det grundtextens sätt att markera emfas med spärrad stil som samspelar med textens semantiska mening (strängt taget har exemplet alltså med grundtextens snarare än dokumentets egenskaper att göra). Kierkegaard har i *Begrebet Angest* spärrat (da. spatieret) just ordet ”spatierer” (”man spatierer et Moment”, d.v.s. får tiden att stanna upp). På detta sätt ger formen kropp åt textens utsaga, ett förhållande som går förlorat om man i utgåvan ersätter den spärrade stilen med till exempel kursiv.[54]

Även om de fysiska egenskaperna hos ett tryck eller en handskrift i många fall kan betraktas som betydelsebärande (i semiotisk mening), är det emellertid inte självklart att en vetenskaplig utgåva ska ta som sin uppgift att söka återge de fysiska kvaliteterna hos till exempel ett originaltryck. I faksimilutgåvan är detta förstås en av huvuduppgifterna. Där är ambitionen att för moderna läsare tillhandahålla ett dokument som också i sin typografi och form eftersträvar likhet med det som den samtida läsaren hade i sina händer. I regel är den vetenskapliga utgåvans syfte emellertid inte att efterbilda, och definitivt inte att ersätta, det historiska dokumentet, utan att presentera en vetenskaplig bearbetning eller tolkning av det. Den information som den deskriptiva och analytiska undersökningen av dokumenten resulterar i bör därför i allmänhet redovisas i den textkritiska kommentaren, hellre än styra utgåvans grafiska form. Denna redovisning kan gärna kompletteras med faksimil.

---

54. Exemplet är hämtat från artikeln ”Ekspressiv typografi hos Søren Kierkegaard?”, där Johnny Kondrup konstaterar hur här ”[t]ekstens inhold og dens form har indgået en fuldstændig symbiose” (Kondrup, 2006, s. 50). Expressiv typografi föreligger enligt Kondrup ”hvor typografien ikke blot tjener til at formidle meningen, men virker tilbage på tekstens indhold og bliver en del af meningen”. ”Der er tale om et legende samspil, hvor typografien ikke blot udtrykker teksten (som god typografi skal gøre), men hvor teksten også peger på typografien og inddrager den i sin betydningsdannelse.” (Kondrup, 2006, s. 40.)

5.2 Vad ska redovisas?

Ambitionsnivån för manuskript- och tryckbeskrivningen bör anpassas till utgåvans karaktär och ändamål. Följande uppställningar förtecknar de huvudpunkter som beskrivningen normalt bör ta upp, men måste alltid justeras utifrån den aktuella utgåvans materialsituation. Notera att begreppet *manuskript* också brukar inbegripa maskinskriven text, medan *handskrift* bara avser handskriven.

Manuskript[55]

- ägare, signum
- omfång, innehåll, ev. foliering/paginering, ev. inbindning och handskriftskontext
- genetisk status: utkast/kladd, arbetsmanuskript, tryckmanuskript, renskrift, avskrift
- relativ och/eller absolut kronologi
- papper, format, skrivredskap och -material
- manuskriptets tillstånd, skrift, händer, ev. ändringar, ev. auktorisation
- proveniens
- (faksimil)

Tryckta volymer

- förlag och tryckeri, ort, tryckår
- exemplarangivelser för sättningsförlaga samt kollationerade exemplar
- format, omfång, innehåll (kollationeringsformel), omslag, paginering, pris
- ev. existens av kända varianttryck (kancellanser, pressvarians)
- ev. proveniens för särskilt intressanta exemplar
- grafisk form (inkl. satsyta, typsnitt, typstorlek, illustrationer, dekorationer)
- häftesomslag (t.ex. text, färg, ornament)
- (faksimil)

55. Förteckningen bygger huvudsakligen på Modalsli, 2003.

Normalt bör åtminstone alla de handskrifter och tryck som är av primärt intresse beskrivas i utgåvan, det vill säga de som ligger till grund för textetableringen och variantapparaten. I vilken mån andra dokument (senare editioner, handskrifter/avskrifter som bedömts vara av underordnat värde för textetableringen) ska beskrivas, och i så fall med vilken noggrannhet, måste avgöras i vart enskilt fall. Ofta är det relevant att därtill ge åtminstone en kortfattad översikt över verkets utgivningshistoria, när det har återutgivits, på vilket sätt och i vilka sammanhang, om det har översatts, etc.

Ovanstående disposition för manuskript- respektive tryckbeskrivningen kan vara ändamålsenlig att följa i den textkritiska kommentaren, men bör alltid ge utrymme för anpassning till det aktuella materialet. Inte minst kan den ordningsföljd i vilken uppgifterna redovisas variera. I två avsnitt följer preciseringar av de punkter som beskrivningen av manuskript respektive tryckta volymer bör innehålla.

5.3 Manuskript

Ägarangivelse och handskriftssignum ska utformas på så sätt att en läsare lätt kan lokalisera aktuell handskrift. Vid ett stort antal handskrifter eller omfattande variantapparater kan förkortningar introduceras i den mån de gör utgåvan mer lättillgänglig. Förkortningar bör i förekommande fall vara lätta att tolka för användaren och förtecknas i en förkortningslista. Det är också värdefullt om beskrivningen redovisar vad som är känt om omständigheterna kring handskriftens tillkomst.

Handskriftens omfång, foliering/paginering och innehåll ska dokumenteras noggrant. Också för den aktuella utgåvan ovidkommande innehåll (t.ex. anteckningar utan samband med det aktuella verket, bilder, kladd) ska dokumenteras i rimlig omfattning, liksom dess kondition (smutsigt, slitet, välbevarat).

Omfånget och pagineringen kan med fördel anges enligt principerna i *Katalogiseringsregler för svenska bibliotek* (KRS). Där förtecknas antalet sidor eller blad i enlighet med det numreringssystem som används i den aktuella handskriften. I en skrift med numrering bara

på bladens ena sida (foliering) utgår beskrivningen alltså från antalet blad; i en skrift med numrering på bladens bägge sidor (paginering) utgår beskrivningen från antalet sidor. Beskrivningen följer handskriftens foliering/paginering, så att de blad/sidor som saknar foliering/paginering klamras.[56] KRS ger följande exempel:

iv, 103 bl.
[63] bl.
[4] s.
[4], 103 s.
Bl. 51–71

Om handskriften är inbunden, anges detta genom förkortningen *inb.* efter uppgiften om omfånget:

[70] bl., inb.

Det kan i sammanhanget sägas, att de katalogiseringsregler som förtecknas i kapitel 4 (Handskrifter) i KRS också kan vara av generell relevans för den utgivare som upprättar en manuskriptbeskrivning, och därför är värda att konsultera.[57]

---

56. Ett problem när man anger omfång med hjälp av handskriftens befintliga numreringssystem är att en volym kan vara t.ex. felpaginerad, dubbelpaginerad eller både folierad och paginerad. I så fall kommer det förstås an på utgivaren att finna ett ändamålsenligt system.
57. Se vidare *Katalogiseringsregler för svenska bibliotek* (KRS; 1990), 2.5B1 samt 4.5B. Beträffande reglerna för omfång och paginering (som för övrigt gäller både tryck och handskrifter) konstateras vidare: ”Om en publikation innehåller sviter av blad och sidor, eller sidor och numrerade spalter, eller blad och numrerade spalter, anges varje svit för sig. En svit sidor eller blad är: 1) en särskilt numrerad grupp sidor etc, 2) en onumrerad grupp sidor etc åtskild från övriga grupper inom volymen eller 3) ett antal planschsidor eller planschblad spridda i volymen. Beskriv en opaginerad volym med termen blad eller sidor men inte med båda.” (2.5B1)

Om den aktuella handskriften har sin plats i ett större sammanhang, till exempel är bunden i en större handskriftskodex, ska också detta framgå av beskrivningen och det större sammanhangets kontext klargöras (typ av texter, eventuellt brukssammanhang).

Med ”genetisk status” avses handskriftens relation till eventuella övriga handskrifter som representerar samma verk eller andra versioner av samma verk. Att diskutera handskriftens genetiska status är relevant i fråga om sådana handskrifter som har omarbetats i ett eller flera skeden (t.ex. inför tryckning), däremot inte i fråga om sådana handskrifter som existerar i en enda, slutgiltig version (t.ex. flertalet brev). Har vi att göra med autografer är det av vikt att veta om det rör sig om ett utkast (kladd), ett arbetsmanuskript eller ett tryckmanuskript; gäller det en avskrift bör läsaren upplysas om vad som kan utrönas om dess relation till övriga avskrifter eller eventuella autografer. Till dessa sammanhang hör också frågan om kronologi. Dels bör handskriften – om möjligt – dateras absolut, det vill säga fästas i tiden. *Terminus ante quem* (”tidpunkt före vilken”) anger den tidpunkt vid vilken handskriften senast kan vara tillkommen; *terminus post quem* (”tidpunkt efter vilken”) den tidpunkt vid vilken den tidigast kan vara tillkommen. Dels bör den dateras relativt, till exempel i relation till verkets genes eller till andra avskrifter av samma verk.

Papperssorten bör beskrivas koncist men tydligt, och i aktuella fall bör upplysas om den är av känd typ i författarens verksamhet, till exempel använd i andra sammanhang och i så fall vilka. Om vattenmärken kan urskiljas bör dessa beskrivas och om möjligt identifieras. Manuskriptets mått i höjd- och breddled ska redovisas (i den ordningen); måtten anges i centimeter med en decimal och tas vid sidans mitt. Vad som ska betraktas som höjd respektive bredd avgörs av den primära skriften på bladet – en del handskrifter innehåller skrift på flera ledder. Om skriften är gjord med blyerts, bläck eller maskin ska framgå, liksom dess färg. Också skriftens karaktär bör beskrivas: slarvig, tydlig, mycket svårläst etc.

Händerna ska identifieras i den mån det är möjligt: är skriften av författarens egen hand eller någon annans, innehåller den inskott

eller rättelser av samma eller andra händer och kan även dessa i så fall tidfästas eller identifieras? Är rättelserna gjorda i omedelbar följd vid nedskrivandet (omedelbara rättelser, i tysk terminologi *Sofortkorrekturen*), eller är de införda vid en senare genomläsning (sena rättelser, *Spätkorrekturen*), och vilken karaktär har de?[58] Säger oss allt detta något om manuskriptets eller ändringarnas eventuella auktorisation, det vill säga om de har författarens godkännande? Också provenien-sen, i den mån den är känd, bör beskrivas, eftersom den kan klargöra inslag och egenskaper hos handskriften.[59]

5.4 Tryckta volymer

I fråga om tryckta verk är det centralt att beskriva de omständigheter som beledsagade verkets väg till trycket: författarens samverkan med och relationer till censorer, sättare, tryckare och förläggare,[60] tryck-ningens framskridande, eventuella korrekturläsningar etc. Om det föreligger ett fylligt material är det emellertid inte säkert att tryck-beskrivningen är den lämpligaste platsen för denna genomgång, som kanske hellre bör få en sammanhängande diskussion i inledningen.

Tre centrala begrepp är edition, impression och emission. *Edition* betecknar trycksatsen, eller i utvidgad mening de exemplar en bok har tryckts i från väsentligen samma trycksats. För det antal exem-plar en bok har tryckts i används ofta termen *upplaga*. Editionen kan i sin tur vara tillkommen vid olika tidpunkter genom flera separata

58. Begeppen diskuteras i Boetius, 1971.
59. En utförlig och generellt användbar redovisning av principerna för manuskriptbeskrivningen i Henrik Ibsens Skrifter finns i Modalsli, 2003. Rekommenderas kan också det verk Modalsli stödjer sig på, Bockelkamp, 1982.
60. Observera skillnaden mellan *tryckare* och *förläggare*: förläggaren är den som står för det ekonomiska risktagandet, och som i sin tur anlitar ett tryckeri. I många fall kan funktionerna delvis glida samman, så att förläggaren också driver ett tryckeri, eller så att tryckaren tar på sig vissa av förläggarens funktioner.

tryckningar, *impressioner*. Den kan också ha färdigställts för och nått sin publik i olika separata enheter, *emissioner* ('utsändningar').[61] Så utkom till exempel Strindbergs *Svenska öden och äfventyr* dels i en häftesemission, dels i en samlad bokform.

De format vi normalt har att göra med i äldre tryck är folio, kvarto, oktav och duodes. Formatangivelsen anger i regel hur många gånger ett tryckt ark av standardformat har falsats (vikts) innan det bundits in i volymen. I *folion* (2:o) har arket bara vikts en gång, och av varje ark blir alltså två blad, det vill säga fyra sidor. I *kvarton* (4:o) har det vikts två gånger, vilket gör fyra blad (åtta sidor); i *oktaven* (8:o) har det vikts tre gånger, vilket gör åtta blad (16 sidor), och i *duodesen* (12:o), slutligen, har det vikts i tre delar på höjden och fyra på bredden, vilket gör tolv blad (24 sidor) per ark.

Ofta bands respektive ark i ett separat lägg. (Ett lägg utgörs av de blad i en bok eller handskrift som vikts (lagts) tillsammans och på så vis bildar en enhet.) Detta gör att man ofta kan räkna antalet arksignaturer samt antalet blad per lägg för att sluta sig till formatet och arkantalet. Metoden är emellertid inte helt säker, eftersom ett lägg kan vara sammansatt av flera ark, eller av bara ett halvark. Därför kan man också behöva ta hjälp av papperets struktur och volymens yttermått för att bestämma formatet.[62] Också papperssorten (som kan variera i olika delar av editionen) bör beskrivas kortfattat och enkelt, till exempel i fråga om färg och struktur.

Vid sidan av formatangivelsen kan tryckbeskrivningen också omfatta en angivelse av bokens storlek, detta eftersom ett visst standardformat visserligen antyder bokens ungefärliga storlek, men inte ger någon säker ledning i frågan.[63] Storleksangivelsen bör om möjligt vara baserad på en oskuren, häftad volym – måtten på skurna volymer är ju framför allt beroende av hur mycket som har skurits ned i

61. Se Gaskell, 1995, s. 313–316; Svedjedal, 1989, s. 8 f.; Du Rietz, 1999, s. 162–171 samt Henrikson, 2002 b.
62. En tillgänglig beskrivning av detta finns i Jacobsson, 2003; se vidare Gaskell, 1995.
63. Jfr Ridderstad, 2003, s. 125.

samband med bindningen. Måtten i höjd- och breddled anges i centimeter med en decimal och tas vid volymens mitt.

När format och arkantal har utrönts, kan utgivaren med fördel kodifiera informationen i en kollationeringsformel, som i komprimerad form beskriver hur volymen är sammansatt. Dock bör bibliografisk information också redovisas i löptext. I ett appendix till denna skrift finns en grundläggande handledning i hur kollationeringsformler skrivs och förstås. Där finns också referenser till utförligare handböcker och framställningar.

I tryckbeskrivningen är det också viktigt att ta hänsyn till förekomsten av kancelleringar. Om en bok innehåller kancellanser innebär det (i regel) att blad ur den färdiga volymen har skurits ut och ersatts av nya, nytryckta blad, som klistrats in på de bortskurna bladens ställen.[64] Själva åtgärden kallas för *kancellering*, det nyinklistrade bladet för *kancellans* och det bortskurna bladet för *kancelland* eller *originalblad*. Kancelleringarna kan i sin tur ha utförts vid flera separata tillfällen i tryckprocessen, så att det till exempel kan finnas volymer som innehåller inga, två respektive fyra kancellanser (se exempel på detta i 2.2). Den del av en edition som representerar ett och samma tryckmässiga skede kallas för *stat*; det slutgiltiga skedet (med samtliga kancellanser) *den reviderade staten*.

Kancelleringarna – som oftast, men inte enbart, förekom under handpressens tid – kan innebära betydande textrevision. Det är därför av vikt för en utgivare att undersöka om den bok han eller hon använder som förlaga innehåller kancellanser, och att i förekommande fall söka spåra upp exemplar som har bevarat originalbladen (kancellanderna). Om sättningsförlagan för den vetenskapliga utgåvan utgörs av en tryckt bok, innebär detta att ett enda exemplar inte är tillräckligt för att fastställa grundtexten. Om det finns anledning att misstänka att tryckvarians förekommer inom författarskapet, bör därför i en *intern kollation* ett flertal exemplar noggrant jämföras (kollationeras) för att ge ett acceptabelt underlag för textetableringen. Detta har på ett systematiskt sätt genomförts i Almqvistutgivning-

64. Se därom Burman, 1995.

en. Hur många exemplar man bör konsultera är en ambitionsfråga – mellan fem och tio kan i allmänhet sägas vara ett rimligt antal. Det är i princip intressant att uppspåra och undersöka också andra exemplar än universitetsbibliotekens, som ofta härrör från en och samma pliktleverans och därför också kan visa sig identiska. Alla kollationerade exemplar ska förtecknas och identifieras i den textkritiska kommentaren.

Den interna kollationen kan ge upplysningar inte bara om existensen av kancellanser, utan också om existensen av pressvariation, som är ett mer undflyende och svårlokaliserat fenomen. Under tryckningens gång har ofta korrekturläsning (sättarens eller författarens) skett och åtgärdats genom att enstaka typer eller rader bytts ut, vilket resulterar i liten eller större variation på i övrigt identiska sidor. (Observera att sådana ändringar gjordes i de enskilda arken under tryckningen. När arken sedan sammanfogades till böcker blandades ofta ordningen, så att den enskilda volymen kan innehålla både tidiga ark med fel och senare ark där felen rättats.) Det finns också många exempel på hur delar av satsen har rasat under pågående tryckning, så att den fick sättas om – ett förhållande som naturligtvis kan ge upphov till ytterligare varians. Även den pressvariation utgivaren har registrerat ska förtecknas i den textkritiska kommentaren. Den textuella variation som har sitt upphov dels i kancelleringar, dels i pressvariation, brukar kallas editionens *interna varians* (se 6.2).

Vid sidan av kollationeringsformeln bör utgåvan redovisa originalets paginering. Denna redovisning kan göras enligt en mer formaliserad metod,[65] men har i Vitterhetssamfundets utgivning ofta hållits tämligen informell. Viktigt är i vilket fall att den relevanta informationen finns med – dit hör upplysningarna om volymens omfång, om pagineringen börjar om från början en eller flera gånger i boken (t.ex. i förord, efterskrift eller olika delverk), förekomsten av blanksidor samt eventuella felaktigheter i pagineringen. För den första volymen i *Tre fruar i Småland* (utg. Lars Burman) beskrivs till exempel

65. Se t.ex. Gaskell, 1995, s. 332 ff.; också anvisningarna i *Katalogiseringsregler för svenska bibliotek* (2.5B1) kan vara av nytta.

pagineringen: ”fyra opaginerade sidor, därefter [I]–VII + blanksida, [1]–192 s.”.[66]

Häftesomslagen för i synnerhet 1800-talsvolymer finns sällan kvar i bundna exemplar, men det är ofta värt mödan att efterspana obundna häften, eftersom omslagen kan ge information som är svår att uppspåra på annat sätt. Dit hör exempelvis det pris häftet betingade; också omslagens text, färg, ornament och karaktär i övrigt kan vara intressant att notera. Ett exempel på häftesomslagets betydelse är Almqvists *Drottningens Juvelsmycke*, där en varianttitel (*Drottningens Juvelsmycke eller Azouras Lazuli Tintomara*, *Romantiserad Berättelse om händelser näst före*, *under och efter Konung Gustaf III:s mord*) faktiskt bara står att läsa på det i regel bortskurna häftesomslaget.[67]

Emellanåt har utgivaren lyckan att få i handen ett särskilt intressant exemplar av en bok, som ger unik information. Ett sådant är ett privatägt exemplar av Stagnelius’ *Liljor i Saron*, häfte 2/3, som är det enda kända exemplaret som bevarat alla originalbladen på de fyra ställen, där majoriteten av kända exemplar har kancellanser, och som sålunda redovisar i övrigt okänd text. I fråga om sådana exemplar är det ofta relevant att redovisa proveniensen. I detta fall kan vi se att den aktuella boken bär Ada Keys namnteckning. Hon kan i sin tur tänkas ha ärvt den av sin far, Emil Key, som tillhörde sällskapskretsen kring Stagnelius i Kalmar. På så vis kan det göras sannolikt att det är Stagnelius själv som har stått för spridningen av det avvikande exemplaret – eventuellt före den egentliga publiceringen – vilket kan förklara dess utseende.[68]

Den grafiska formen förtjänar också uppmärksamhet och beskrivning. Relevanta kan bland annat uppgifter om satsyta, typsnitt, typstorlek, illustrationer och dekorationer (såsom anfanger och frontespiser) vara. Man kan också överväga faksimil av till exempel titelsidor och frontespiser, liksom inte minst av ett typuppslag, som åskådlig-

66. Almqvist, 1998, s. 513.
67. Detta noterar utgivaren Lars Burman i Almqvist, 2002, s. VIII.
68. Se Henrikson, 2002 b.

gör inlagans typografi. I utgåvan bör meddelas i vilken skala faksimilet är gjort; om möjligt bör det återges i skala 1:1.

Sist men inte minst måste utgivaren ta ställning till eventuella illustrationer i originalet. Hör de, för det första, till verket, och bör de återges i samband med den etablerade texten eller i kommentaren? Hur svaret på den frågan utfaller beror dels på hur nära knutna till texten illustrationerna är, dels på i vilken utsträckning författaren var inblandad i deras tillkomst. I fråga om till exempel gravskrifter från 16- och 1700-talen är illustrationerna ofta mycket nära knutna till texten och dokumentet närmast att betrakta som ett kombinerat bild- och ordkonstverk. Ett sådant verk återges lämpligast i faksimilutgåva. I en kritisk utgåva som inte har som ambition att på faksimilets vis återge dokumentet är det ibland rimligare att redovisa eventuella illustrationer som illustrativa faksimil i kommentaren.

6. Variantredovisning

6.1 Variantapparatens syfte

Medan *version* är ett begrepp på verknivå, avser *variant* den lokala variansen, det vill säga avvikelser på ett enskilt (mer eller mindre omfattande) textställe. En stor mängd varianter tillsammans med förändrade produktions- och/eller receptionsvillkor kan i sin tur leda till att vi väljer att betrakta en text som en separat version av ett verk.

En utgångspunkt för utgåvans variantförteckning bör vara att den i princip ska ha ambitionen att förteckna samtliga textuella varianter, stora som små, som författaren kan förmodas ha medverkat till (i de fall vi har att göra med en författare). Om flera versioner av ett verk etableras, förses respektive version med en variantförteckning som sträcker sig tillbaka till närmast föregående etablerade version.

Variantredovisningens syfte kan vara att göra det möjligt för läsaren att följa författarens arbetsprocess, från de tidigaste utkasten till de sista omarbetningarna. Ett annat syfte – i synnerhet när vi har att göra med anonyma verk eller då författarpersonen är av mer marginellt intresse – kan vara att visa hur verket har använts i olika kontexter. När materialet utgörs av avskrifter redovisar variantapparaten ofta både författarens omarbetningar och avskrivarnas prägling. Variantförteckningen presenterar texten som ett dynamiskt fenomen, som är underkastat förändring över tid och står under inflytande av estetiska, sociala och samhälleliga faktorer. Författarens kontinuerliga arbete med verket korsas av offentlighetens intressen och ingrepp, och de varianta texter som är resultatet av denna interaktion utgör sammantagna ett vittnesbörd om verkets funktioner i ett socialt rum.

En gräns för utgåvans variantredovisning sätts ofta vid författarens död. Det innebär att variantapparaten ska fånga upp samtliga auktoriserade varianter (det vill säga sådana varianter som författaren själv är upphov till eller åtminstone har godkänt), men medför inte nödvändigtvis att uteslutande auktoriserade varianter redovisas. Bland de varianter som har tillkommit i senare editioner, också under författarens livstid, finns ofta sådana som snarare har sitt upphov hos till exempel förlagsredaktörer, och som författaren aldrig har informerats om, och än mindre medverkat till eller godkänt. Att avgöra huruvida varianter i sådana editioner är auktoriserade eller inte – och i så fall i vilken grad och på vilket sätt – är ibland nästan ogörligt, men i osäkra fall bör varianterna redovisas i utgåvan.[69] Om utgivaren med säkerhet vet att författaren inte medverkade till den nya editionen kan han eller hon välja att avstå från att meddela dess varianter, i synnerhet om antalet varianter redan är stort.

Vid rika eller överflödande textlägen kan det av praktiska skäl vara nödvändigt att också på andra sätt reducera mängden redovisade varianter. Den arbetsinsats det är möjligt att lägga ned på fullständig och detaljerad variantredovisning har ju också praktiska gränser. Principerna för begränsningen av variantredovisningen bör i vilket fall noggrant övervägas, redovisas och motiveras utifrån det aktuella textläget.

I textlägen där vi bara har att göra med avskrifter blir villkoren för variantredovisningen annorlunda: där är det ofta relevant att också redovisa varianter i texter från tiden efter författarens död. Varianterna kan i sådana textlägen säga åtskilligt om verkets användning (hur läsare har förändrat och anpassat texter för nya kontexter), men det är också möjligt att de på ett eller annat sätt kan återgå på författaren. I textlägen där vi å andra sidan har att göra med ett enda unikt dokument (t.ex. brev) utan förarbeten och ändringar, bortfaller ofta behovet av variantapparater, åtminstone vad gäller externa varianter (se 6.2). En textkritisk apparat som redogör för textetableringen är däremot nödvändig (se kapitel 4).

---

69. En diskussion av intentionsproblematiken återfinns i Svedjedal, 1991, s. 50 ff.

Även om det är nödvändigt att sätta en gräns för variantredovisningen vid författarens död – och ibland att begränsa den ytterligare – är det definitivt inte så att ickeauktoriserade eller postuma varianter skulle sakna intresse. Betydelsen av postum varians demonstreras exempelvis av Johan Svedjedal i hans genomgång av *Det går ans* utgivningshistoria.[70] Verkningshistoriskt betraktat har också senare editioner än de av författaren auktoriserade ofta haft störst betydelse. Gränsen är huvudsakligen pragmatiskt betingad, och motiveras dessutom av att uppgiften för en författarskapsutgåva i första hand är att redovisa just författarens varianter.

En ändamålsenlig variantförteckning ska alltså redovisa verkets förändringar över tiden på ett tydligt och pedagogiskt sätt. Vid invecklade textlägen och ett stort antal varianter blir apparaten lätt omfattande och svåröverskådlig, och det blir en utmaning för utgivaren att finna redovisningsprinciper som inte gör avkall på vare sig största möjliga fullständighet eller tydlighet.

6.2 Olika typer av varianter

Varianter har indelats i ett flertal olika kategorier som en utgåva kan välja att redovisa på olika sätt. En central distinktion är den mellan externa och interna varianter. *Interna varianter* är sådana som förekommer inom ett och samma dokument (t.ex. överstrykningar och ändringar i en handskrift; också varianter inom en edition brukar räknas hit – se diskussionen om intern kollation, 5.4), medan *externa varianter* avser sådana varianter som föreligger mellan olika dokument (t.ex. olika handskrifter eller olika editioner av ett och samma verk).[71] De interna varianterna kräver ofta ett stort mått av tolkning när utgivaren ska utreda deras inbördes relation. För att bli klar över varianternas kronologi måste utgivaren med hjälp av varianternas position och utseende i handskriften (eller genom analytisk biblio-

70. Svedjedal, 1989.

71. Om externa resp. interna varianter, se vidare Frederiksen, 2003 resp. Söderlund, 2003.

grafi i trycken) dra slutsatser om deras kronologiska succession, alltså gå från spatiala fakta till en temporal tolkning.

Vid redovisningen av interna varianter växlar utgivaren ofta mellan en spatial och en temporal redovisning (t.ex. genom att använda begrepp som ”över raden” respektive ”tillagt”), eller mellan vad man kan kalla en *positionell* och en *genetisk* angivelse.[72] Den genetiska angivelsen, tolkningen av vilken skrivning som föregår eller följer på en annan i kronologisk bemärkelse, är ofta målet för utgivarens ambition, eftersom den bibringar utgåvans läsare mest information.[73] Det hindrar dock inte att positionella angivelser kan vara ändamålsenliga och ibland rent av bör föredras, inte minst i fall där man av någon anledning vill inskränka utgivarens tolkande ingrepp i redovisningen (t.ex. om man har att göra med manuskript som är svåråtkomliga eller i dåligt skick, och vars information därför i möjligaste mån otolkad bör bevaras för eftervärlden). De positionella angivelserna kan i så fall med fördel kompletteras med faksimil. I realiteten växlar en utgivare ofta mellan positionell och genetisk angivelse, beroende på vad som verkar mest ändamålsenligt och fruktbart i situationen. Principerna bör övervägas och konsekvens eftersträvas, men utöver detta är generella rekommendationer svåra att ge.[74]

En annan distinktion i modernspråklig editionsfilologi är den mellan tillkomstvarianter och traderingsvarianter. *Tillkomstvarianter* (ty. Entstehungsvarianten) är varianter som tillkommit innan den text man valt som grundtext fixerats (t.ex. utkast, förarbeten, ändringar i handskriften); *traderingsvarianter* (ty. Überlieferungsvarianten) sådana som uppstått efter denna tidpunkt (t.ex. avskrifter, senare tryckningar och editioner). Begreppen illustreras ofta med hjälp av Friedrich Beißners flodbild: verket är att likna vid en flod, som har sitt

72. Se Kondrup, 2002, s. 35 samt Söderlund, 2003, s. 83.
73. För att kunna dra slutsatser om textgenesen bör man skilja på omedelbara rättelser, *Sofortkorrekturen*, och sena rättelser, *Spätkorrekturen* – för dessa begrepp, se s. 68 med not.
74. Jfr variantredovisningarna i Almqvist, 2006, som inkluderar en stor mängd interna variantapparater.

ursprung i en mängd fjällbäckar, vilka gradvis löper samman, och som nere på slättlandet åter delar sig i ett förgrenat delta innan den rinner ut i havet. Förstagångspubliceringen representeras av den punkt där floden blir segelbar; tillkomstvarianterna motsvarar fjällbäckarna medan traderingsvarianterna motsvarar slättlandets delta.[75]

Slutligen skiljer man emellanåt också på *substantieller* (eng. substantives) och *accidentalier* (eng. accidentals) i variantredovisningen, så till exempel i Almqvists *Samlade Verk*, där varianterna förtecknas under dessa respektive rubriker. Grovt talat är substantieller sådana varianter som i samtiden ansågs betydelsebärande (t.ex. i ordval), medan accidentalier är sådana varianter som i samtiden inte ansågs betydelsebärande (t.ex. i stavning, interpunktion). Distinktionen –

75. Jfr Wretö, 1991 a, s. 11. Ibland talar man i sin tur om *genetiska* och *genealogiska* tillkomstvarianter för att därigenom sålla ut de ”författaregna” varianterna: som genealogiska tillkomstvarianter räknas varianter som visserligen tillkommit efter det att originaleditionen fixerats, men som ändå har författaren som sitt upphov (t.ex. hans eller hennes revisioner i senare utgåvor), som genetiska de ”typiska” tillkomstvarianterna, som föregår förstapubliceringen (utkast, förarbeten, handskriftsändringar). (Så t.ex. i *Søren Kierkegaards Skrifter*, bd K1 (1998), s. 45.) En sådan ambition innebär ett försök att handskas med det faktum att en del traderingsvarianter är författarens, medan andra ofta kan tillskrivas andra än författaren – utan att vi i ett enskilt fall säkert kan avgöra vilketdera. I regel har vi dock mycket svårt att attribuera förändringar i t.ex. senare utgåvor till endera författaren, en förlagsredaktör eller någon annan. Vi rör oss där i en gråzon, där bara varianternas faktum är klart, medan deras orsak och ursprung i bästa fall kan bli föremål för hypoteser, och där vi också bör vara medvetna om att verket är tillkommet i ett socialt sammanhang där rollerna inte alltid hålls isär. Här kopplas därför inte distinktionen mellan tillkomstvarianter och traderingsvarianter till distinktionen mellan auktoriserade och icke auktoriserade varianter. Dess betydelse definieras i stället i relation till grundtexten: tillkomstvarianter föregår grundtexten, traderingsvarianter följer på grundtexten – oavsett varianternas upphov. Distinktionen blir ändamålsenlig genom att den organiserar den totala mängden varianter i två kronologiskt åtskilda grupper. Den är på så vis relativ, pragmatisk och organisatorisk.

som gäller samtidens uppfattning om textelement, snarare än textelementens art – har sitt upphov i studiet av elisabetanska tryckarkonventioner i England. Den utgår från observationen att sättare normalt ofta kunde ta sig friheten att ändra i författarens text när det gällde dess förment icke betydelsebärande inslag (accidentalierna), medan de mer troget höll sig till författarens text när det gällde substantiellerna. Hypotesen gäller alltså en specifik tid och plats men har generaliserats på hur människor i stort brukar förhålla sig till texter som de uppdragits att förmedla: också skrivare har antagits vara mer trogna mot förlagans innehåll än dess form.

Begreppen står i samband med den så kallade copytext-teorin, som framför allt associeras med W. W. Greg. Copytext-teorin innebär att också utgivaren bör förhålla sig olika till de båda typerna av varianter, och i regel lita mer på författarens manuskript när det gäller accidentalierna, men trycket när det gäller substantieller (s.k. ”divided authority”) – allt för att nå så nära författarens intention som möjligt.[76] Den svenska termen för copytext är bastext, som alltså inte bör användas i samma mening som det mer allmänna grundtext.

Att de varianter som benämns accidentalier inte för den skull är ointressanta och utan betydelse eller värdefull information om författarskapet är uppenbart.[77] Distinktionen ska också, om den används, ses som historisk och praktisk snarare än teoretisk: den upplyser om sannolika eller möjliga sättarkonventioner, men vill i princip inte gradera varianter efter deras värde eller betydelse.[78] Den förutsätter inte heller samhörighet med copytext-teorin, utan kan betraktas som en hypotes om hur sättare förhåller sig till texter. Distinktionen bör inte användas slentrianmässigt utan bara om det framstår som befogat, och bör då motiveras och förklaras i den textkritiska kommentaren.

---

76. Se Svedjedal, 1991, s. 48 f. Om copytext-teori, se vidare Greg, 1970 (orig. 1950–1951).
77. Se t.ex. Santesson, 2003, s. 11.
78. Distinktionens praktiska tillämpning har dock ibland varit en annan, och den har också blivit omdiskuterad och ifrågasatt.

6.3 Organisation och användbarhet

Variantförteckningen redovisar textuella varianter, det vill säga avvikelser i textsekvensen – inte avvikelser i typografi och andra materiella signaler. Det är viktigt att uppmärksamma även sådana inslag – som exempel kan man ta ett åskådligt faktum som att Almqvist först börjar ge ut *Törnrosens bok* i duodesformat, sedan i den så kallade imperialoktavupplagan. Med den senare utgivningen följde också betydligt höjda anspråk, som signalerades med formatet. Denna typ av inslag redovisas emellertid bättre genom resonerande text och eventuellt faksimil än genom variantförteckningen. Variantredovisningen ska däremot i möjligaste mån vara fullständig med avseende på såväl större varianter (ordval, strykningar etc.) som mindre (stavning, interpunktion), om inte särskilda skäl föreligger. Om utgivaren av någon anledning vill reducera mängden meddelade varianter måste tydliga och explicita principer för detta formuleras. Dessa ska klargöras och motiveras i den textkritiska kommentaren.

Det digitala mediet har i grunden ändrat förutsättningarna för variantredovisningen. Det blir också allt vanligare att varianterna i större kritiska utgåvor bara tillgängliggörs digitalt. I bästa fall kan den digitala miljön möjliggöra flexibla, tydliga och användarstyrda variantförteckningar, och också förenkla framställningen av dem (se vidare kapitel 9).

Variantapparatens organisation måste anpassas till mängden varianter och deras karaktär. Om utgivaren inte har mer än två texter (t.ex. en handskrift och en originaledition eller en originaledition och en senare edition) och varianterna mellan dem inte är alltför omfattande, är variantredovisningen ofta en tämligen enkel sak. Vissa typer av varianter, till exempel förändringar i den övergripande dispositionen, är däremot notoriskt svåra att redovisa i en apparat. Också om antalet textlager i verkets tillblivelse och tradering är många kan variantredovisningen snabbt bli mycket invecklad. Om man till exempel har såväl ett flertal utkast med många interna varianter som senare omarbetningar och editioner, måste varianterna i regel redovisas i flera steg.

I Vitterhetssamfundets utgåvor rekommenderas som flexibel grundmodell en traditionell, lemmatiserad variantförteckning som struktureras diakront. Ett *lemma* består av ett eller flera stickord ur den etablerade texten, försett med vad som är aktuellt av sid- och radhänvisning, som gör det möjligt att lokalisera det aktuella textstället och med detta förbinda till exempel en variant lydelse.[79] Om lemmat avser flera sidor eller rader kan angivelsen följas av ”f.” eller ”ff.”; om det avser flera ord eller ett längre uttryck, kan man anföra lemmats första och sista ord och däremellan infoga tre punkter inom hakparenteser, som markerar uteslutning.

Lemmat markeras (efter sid- och/eller radangivelse) med avvikande stil, till exempel kursiv enligt följande bägge exempel (det första exempel på en extern, det andra på en intern variant):

49 *hvilken hon ej* S2 som hon icke

7 *ju plågad* ä. fr. marterad

Denna modell, med lemmat i kursiv och såväl variant (”som hon icke”, ”marterad”) som redaktionell text (”S2” [= *Samlade skrifter*, 2:a uppl.], ”ä. fr.” [= ändrat från]) i rak stil, har varit praxis i en stor del av Vitterhetssamfundets utgivning, framför allt i fråga om versifierad och lyrisk text i Ny serie, liksom i SFSV. Den fungerar i allmänhet väl och kan rekommenderas, men har ett par svagheter. Om det ord som utgör lemma till äventyrs redan är kursiverat i den etablerade texten, negligeras detta i lemmat (som ju redan är kursivt). Detta skapar i regel inga problem, men kan bli prekärt när det är just kursiviteten som utgör varianten – i sådant fall kan utgivaren gripa till en variantangivelse som den följande:

96 *Lastens skyddarinna* S2 [ej kursiv]

För det andra gör denna modell i princip inte skillnad på redaktionell text och variant (bägge står med rak stil, utom i otydliga fall som det senaste, där den redaktionella texten i stället satts inom hakpa-

79. Begreppet *lemma* används här i editionsteoretisk mening. Beteckningen förekommer även inom andra vetenskaper med andra innebörder, t.ex. inom språkvetenskapen för den ordform som representerar samtliga ett ords böjnings- och variantformer.

renteser). Inte heller det skapar i regel några problem, men kan leda till otydlighet. En modell där olika stilsorter betecknar de tre texttyperna lemma, variant och redaktionell text (t.ex. halvfet, rak och kursiv) har emellertid inte prövats.

I några av samfundets utgåvor har interna varianter däremot redovisats genom att all text från handskriften sätts i kursiv, medan den redaktionella texten står med rak stil:

12 *oroligt* ä. fr. *plågsamt*; *oroligt* skr. ö. r.

Lemmat särskiljs här från varianten genom sin position först på raden, efter radangivelsen (12). Samtidigt får ett semikolon avskilja de olika leden i redovisningen. Det är vid ett sådant bruk viktigt att semikolonets uppgift blir tydlig, så att det inte kan antas höra till varianten. Därför ska det inte kursiveras – om semikolonet vore kursiverat skulle det ju betyda att det hörde samman med den likaledes kursiverade varianten. Som alltid i formaliserat språk av denna typ är det avgörande att utgivaren är strängt konsekvent. (Notera också hur den genetiska angivelsen ”ändrat från” här kompletteras med den positionella ”skrivet över raden”; jfr ovan 6.2.)

I Almqvistutgåvan liksom i de romaner som utgivits inom ramen för Ny serie är de externa variantförteckningarna i stället uppställda spaltvis, och lemmat såväl som varianten satt i rak stil. Här är det den typografiska uppställningen som särskiljer lemma och variant. Modeller för variantförteckningarnas uppställning och deras lämplighet för olika materialsituationer finner utgivaren enklast genom att konsultera samfundets utgåvor. Exempelsidor ur dessa utgåvor återges nedan.

Vid extern variantredovisning förses den eller de texter till vilka varianter meddelas med en lämplig beteckning, till exempel handskriftssignum eller utgivningsår. Om förkortningar används bör man eftersträva att de är så genomskinliga som möjligt (och naturligtvis redovisa dem i en förkortningslista tillsammans med eventuella övriga förkortningar; se 8.2).

En *positiv variantapparat* redovisar även de fall där varians inte föreligger (t.ex. ”41:12 *varm* 1922 het 1925 varm 1929 [saknas]”), medan en *negativ variantapparat* bara redovisar avvikelser (det vill

säga i detta exempel avstår från att redovisa ”1925 varm”, eftersom lydelsen överensstämmer med lemmat). Fördelen med en positiv variantapparat är tydligheten, nackdelen är att den är mer utrymmeskrävande och kan ge redundant information. Vid fullständig variantredovisning i en negativ variantapparat ska ju frånvaron av en variant innebära att lydelsen i den utelämnade texten är densamma – om textavsnittet i stället saknas i den aktuella texten ska förstås även detta framgå av variantapparaten.

Variantredovisningen blir lätt invecklad och svårgenomskådlig, och viss möda bör därför läggas på att göra den så pedagogiskt tillgänglig och samtidigt informationsrik som möjligt. Vid större mängder varianter kan det vara ändamålsenligt att fördela dessa på flera variantförteckningar – till exempel bör man i regel separera interna varianter från externa. Man kan också vilja skilja tillkomstvarianter från traderingsvarianter, eller substantieller från accidentalier. Andra textlägen kan föranleda andra lämpliga uppställningar, och generella anvisningar är svåra att ge.

Vid sidan av den lemmatiserade variantförteckningen finns andra modeller att tillgå. En sådan är den *integrala variantapparaten*, som redovisar varianterna inte med utgångspunkt i lemman utan integrerat i texten. Vid omfattande eller svårredovisade varianter kan det också vara lämpligt att frångå den traditionella, lemmatiserade variantförteckningen till förmån för en *synoptisk variantapparat*, som (t.ex. rad för rad eller stycke för stycke) redovisar de varianta lydelserna i deras textuella sammanhang och parallellt med motsvarande avsnitt ur den etablerade texten.[80] Synoptisk textredovisning har lång tradition men kommer bäst till sin rätt i digital miljö.[81] Också en kombination av synoptisk och lemmatiserad variantapparat är tänkbar,[82] liksom möjligheten att återge en annan version i dess helhet

80. En utgåva som använder sig av integral, synoptisk variantapparat är t.ex. Hans Walter Gablers utgåva av James Joyce, *Ulysses* (1984). (Jfr Greetham, 1994, s. 414.)
81. Jfr Haugen, 2001.
82. Se t.ex. Malmströms exempelapparat (Malmström, 1965, s. 27–35), som

i stället för att redovisa dess varianter. Det senare vore till exempel rimligt när det gäller följande dikt av Gunnar Ekelöf, där varianterna mellan det tidiga tidskriftstrycket och diktsamlingens text svårligen kan redovisas i en traditionell apparat:

”De borde skämmas”, II (*Bonniers Litterära Magasin* 1950:9)

Jag skrev en gång en inledning
till vad jag skulle ha sagt
men jag har strukit den –

Dock ville jag
att när mörkret slår samman över mig
det sista som syntes
vore en näve, knuten
bland näckrosor
och det sista som hördes
ett ord av bubblor
från bottnen.

”Bland näckrosor” (*Om hösten*, 1952)

Jag har skrivit en inledning till vad jag skulle ha sagt
men jag har strukit den. – Dock önskar jag
att innan mörkret slår samman över mig
det sista som syns av mig
skall vara en knuten näve bland näckrosor
och det sista som hörs ett ord av bubblor
från botten.

---

vid sidan av diktens etablerade text redovisar dels lemmatiserade varianter till det maskinskrivna manuskriptet, dels i synoptisk form redovisar den fulla texten till ett äldre utkast, till vilken knyts lemmatiserade varianter till ytterligare ett utkast.

Varianter

avseende OE:s reviderade stat 1834 och andra editionen 1841

I förteckningen återges alla skillnader mellan bastextexemplaret jämte kancellanser och ett exemplar av andra editionen i författarens ägo.

1. Accidentalier och tryckfel

		1834	1841
S.	r.		
6	1	dess	des
7	2	varelse, som	varelse som,
8	11	När jag kom,	När jag kom
13	32	Hinrik	Henrik
14	23	l'être	l'ètre
16	2	Ifrån	ifrån
16	7	mycket med honom,	mycket med honom
18	18	aderton	arderton
19	9	eftertanka,	eftertanke,
19	12	aldrig	alldrig
22	17	meningarna	meningarne
23	7	illamående	illamånde
23	8	till Ulriksdal	lill Ulriksdal
23	30	kunde	kuude
24	14	formeras.	förmeras.
28	20	Vesterlång-gatan	Vesterlånggatan
28	29	på den	pa den
29	3	rykten	ryckten
29	23	Vesterlång-gatan,	Vesterlånggatan,
30	17 f.	Vesterlång-gatan	Vesterlånggatan
32	20	hon bäst	bon bäst
35	13	fröken Adolfina	Fröken Adolfina
37	6	emellan	amellan
38	10 f.	oförbehållsama	oförbehållsamma

Exempel på variantförteckning: C. J. L. Almqvist, *Samlade Verk*, del 6 (*Törnrosens bok. Duodesupplagan. Band IV, Drottningens Juvelsmycke*) utg. av Lars Burman (Stockholm, 2002), s. 304.

Ringen

Interna varianter

Hs s. SV s. r.
42 169 14 att du *ä. fr.* du vill

Bihang till Harald Eystensons Saga

Interna varianter

Hs s. SV s. r.
2 184 22 dess *ä. fr.* sitt
3 185 13 och *ä. fr.* al
4 186 9 man *ä. fr.* som
5 186 12 öfver *tillagt*
6 187 3 *före* förekomma *str.* vara
7 187 15 vore *ä. fr.* är
8 187 30 af *tillagt*
8 188 3 *efter* Riddare *str.* och
9 188 12 *över* för *skrivet* för *med blyerts, ej av Almqvists hand*
10 188 27 Frid *ä. fr.* Lugn
10 188 3 samt *tillagt*
12 189 22 hvilket *tillagt*
13 190 17 *efter* ordning *str.* foranl [?]
14 190 20 af *tillagt*
15 191 1 f äfven till en del i England *tillagt*
16 191 5 förekommer *ä. fr.* visar sig
14 191 6 *efter* räddhåga – ”. *str. oläsl.*
15 191 13 den *tillagt*
16 191 28 *i marg.* NB.
16 192 4 dem *tillagt*
17 192 19 en *tillagt*
19 193 20 *efter* papperet, *str.* och
20 193 25 *efter* folktron *str.* ej mer [?]
20 193 25 f till och med *tillagt*
20 193 28 detta *tillagt*
20 193 29 ett *tillagt*
18 194 5 *efter* är *str.* ho [?]
19 194 10 mer *tillagt*
19 194 11 lärda *tillagt*
19 194 12 att *tillagt*
22 195 6 en *tillagt*
22 195 8 *i marg.* NB – NB. –
22 195 11 ty *ä. fr.* men

Exempel på variantförteckning: C. J. L. Almqvist, *Samlade Verk*, del III:1 (*Otryckta verk 1806–1817*), utg. av Petra Söderlund (Stockholm, 2006), s. 306.

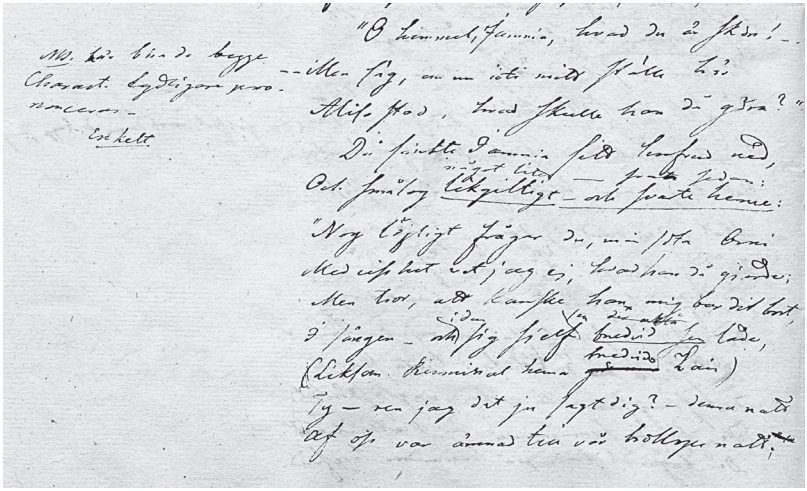

”O himmel, Jamnia, hvad du är skön! – –
– – Men säg, om nu uti mitt ställe här
Aliso stod, hvad skulle han då göra?”
Då sänkte Jamnia sitt hufvud ned,
Och smålog något litet – svarte sedan:
”Nog löjligt frågar du, min söta Orni
Med visshet vet jag ej, hvad han då gjorde;
Men tror, att kanske han mig bar dit bort
I sängen – och i den sig sjelf sen lade,
(Liksom Ruminal hemma bredvid Zais)
Ty – ren jag det ju sagt dig? – denna natt
Af oss var ämnad till vår bröllops natt.

r. 2 i marg. *NB. här böra de begge Charact. tydligare prononceras* –
r. 4 i marg. *Enkelt.*
r. 5 *något litet – svarte sedan:* ä. fr. *likgiltigt – och svarte henne:*
r. 8 *han* ä. fr. *han*,
r. 9 *i den* tillagt
r. 9 *sen lade* ä. fr. *der också lade* ä. fr. *bredvid sen lade*
r. 10 *bredvid* ä. fr. *gör med*
r. 12 *natt.* ä. fr. *natt*, följt av str. citattecken samt ev. ytterligare tecken

Exempel på variantförteckning: Petra Söderlunds arbetsmaterial inför utgivningen av C. J. L. Almqvist, *Karmola* (*Samlade Verk*). Handskriften finns i Nordiska museet, J. A. Hazelius’ arkiv (detalj). Foto: Birgit Brånvall, Nordiska museet.

62

läkare (Brev I, s. 135). H. gifte sig 1785 med Elisabet Charlotta Hellman (1752–1812), dotter till hovkamreraren Anders H., kammarfru hos drottning Sofia Magdalena. L:s dikt kan dateras till 1788, då makarna H:s son, Sven Anders, föddes.

Ändringar i hs:
11 därefter str. *Först: har ej Pappa funnit, säj,*
Mot alt hvad man sig föreställer,
At egen Vagga knarrar ej,
Och at en egen Son ej gnäller?
17 *(som vi vackert läsa* ö. r. ä. fr. *just är din i touren*
19 *til de Skönas fröjd* ö. r. ä. fr. *Sinnet af din Näsa*
20 raden tillskriven i samband m. föreg. ändr.
59 *irrar* ö. r. ä. fr. *himlar*
68 efter *de* str. *finn*

Jämförelse mellan Sng och hs
5 *skänks.* hs skänks?
7 *ämnen* hs ämne
10 *sidor* hs Sidor
13 *stolen* hs Stolen
14 *portrait är Dit* hs portrait, är ditt
16 *svart* hs Svart
18 *Din* hs din *högd* hs höjd
19 *til* hs till
23 *gjord* hs gord *Din* hs din
25 *Din* hs din *Du* hs du
26 *skämt* hs Skämt
29 *Du* hs du *förtjänt* hs förtjent
30 *gille* hs gille,
31 *Din famn,* hs din famn
32 *lycklig Arfving af Dit* hs Lycklig arfving af ditt
34 *njut, min Vän, Din* hs njut min Vän din
43 *Du,* hs Du
45 *Din* hs din
47 *mänskligheten* hs menskligheten
50 *Du* hs du
51 *Til den,* hs till den
54 *skal* hs skall
56 *midt* hs mitt
57 *Skal* hs Skall
64 *Dig* hs dig
71 *älf;* hs älf:
73 *gör tilfyllest* hs gjör tillfyllest
76 *Lust-Sal* hs LustSal
78 *pärlan* hs perlan

Exempel på variantförteckning: Carl Gustaf af Leopold, *Samlade skrifter*, del 1:2,2 (*Dikter 1785–1829. Kommentar*), utg. av Torkel Stålmarck, Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet II (Stockholm, 2003), s. 62.

Variantförteckning

Skillnader mellan HM och SS III 1852

HM Spalt, rad	HM 1837, nr 98	SS VII Sida	Rad	SS III 1852
1, 1	*Den gamle Trädgårdsmästarens Bref.*	217 [Titelsida]		DEN GAMLE TRÄDGÅRDS-MÄSTARENS BREF.
1, 3	*1:a Brefvet.*	219	1	**Första brefvet.**
1, 3	d. 20 Juni –36		2	d. 20 Juni -36
1, 5 f.	Medan Rosa vattnar blomsterparterren, och min gamle tjenare kammar		3 f.	Medan min gamle tjenare vattnar blomsterparterren och kammar
1, 7	jag mig af den		4	jag den
1, 22	ursäkta		17	ursäkta,
1, 23	verld,		18	verld
1, 24	vidlöftig		18	vidlyftig
1, 25	sen		19	se'n
1, 26	förr,		19	förr
1, 27	denna,		20	denna.
2, 4	oss		26	oss,
2, 4	er,		26	er
2, 9	blommor		30	blommor,
2, 11	syrenerne		31 f.	syrenerna
2, 16	fägring blomningstiden		36	fägring, blomningstiden,
2, 27	i synnerhet	220	4	isynnerhet
2, 28	poppelallén		6	poppel-allén
3, 9	löfknippa		14	löfknippe
3, 17	lefvande		21	lefvande,
3, 26	ej haft hjerta		29	ej hjerta
3, 27	ännu qvar midt		29	ännu midt
3, 36	jag lefvat		37	jag lefver
3, 43	morgonen	221	2	morgonen,
4, 1	flere		6	flera
4, 2	tätare;		7	tätare,
4, 4 f.	alldrig		9	aldrig
4, 11	in,		14	in;
4, 24 f.	Ja, ja, der		26	Ja, der
4, 34	föreställa er		34	föreställa eder
4, 37	sen		37	se'n

Exempel på variantförteckning: Johan Ludvig Runeberg, *Samlade skrifter*, del XVI (*Kommentar till Skönlitterär prosa*), utg. av Krister Nordberg, Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet XVI (Stockholm, 2002), s. 207.

177 b2:2: *strider* (KF: strider,)
178 b2:2: *syn* (KF: syn,)
179 b2:2: *strängar* (KF: strängar,)
180 b2:2: *förr* (KF: förr.)
181 b2:2: *Blott* skr på oläsl.; *bölja* (KF: bölja,)
182 d2: *strömmarnes* (KF: strömmarnas); b2:2, d2: *brus* (KF: brus,)
183 b2:2: efter *i* str *sånger* [?]
185 b2:2: *stämmas* ä t *ljuda*; *min* (KF: min,)
186 b2:2: *kraftfullt ljuf som i flyktade år* ä t *Hög ännu, som i fröjdernas dar,*; d2: *dar* (KF: dar,)
189 b2:2: *O då skulle åt sena slägten* ä i marg. t *Flicka tjusar dig minnets stämma?*; *Flicka* (KF: Flicka,)
190 b2:2: *Minnet hviska vid tonernas ljud* ä i marg. t *Låt det säga åt kommande år:*; d2: *saga* (KF: säga); *år* (KF: år:)
191 b2:2: *Shelma* (KF: Shelma,)
192 b2:2: *hans öga* ä t *han*; *blick* (KF: blick.»)
193 b2:2: *Rurmar,*; d2: *»Rurmar,* (KF: »Rurmar,»); *talte* (KF: talte,)
194 b2:2: *en* skr på *står*; b2:2, d2: *Späd* (KF: »Späd); *strand* (KF: strand,)
195 b2:2: före *Böjs* str *Af*; *vindfläkt*; d2: *vindflägt* (KF: vindfläkt,)
196 b2:2: *rör.* (KF: rör;)
197 d2: *för denna* (KF: för henne)
198 b2:2: efter *smäktande* str *suckarnas bard* och ä ö r t *drömmarnas skald*; d2: *drömmarnes* (KF: drömmarnas); b2:2: *skald.*; d2: *skald* (KF: skald,)
201 b2:2: *Stark och väldig är sångens glädje* str och ä i marg. t *För Oihonna blott ljuf är sången*; *sången* (KF: sången,)

Exempel på variantförteckning: Johan Ludvig Runeberg, *Samlade skrifter*, del XII:2:3 (*Kommentar till Kung Fjalar*), utg. av Kjell-Arne Brändström, Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet XVI (Stockholm, 2004), s. 219. Jfr handskriftsoriginalet (”b2:2”) på motstående sida. ”KF” står för den tryckta originalupplagan, ur vilken grundtexten för den etablerade texten har hämtats; ”d2” står för en renskrift av annan hand.

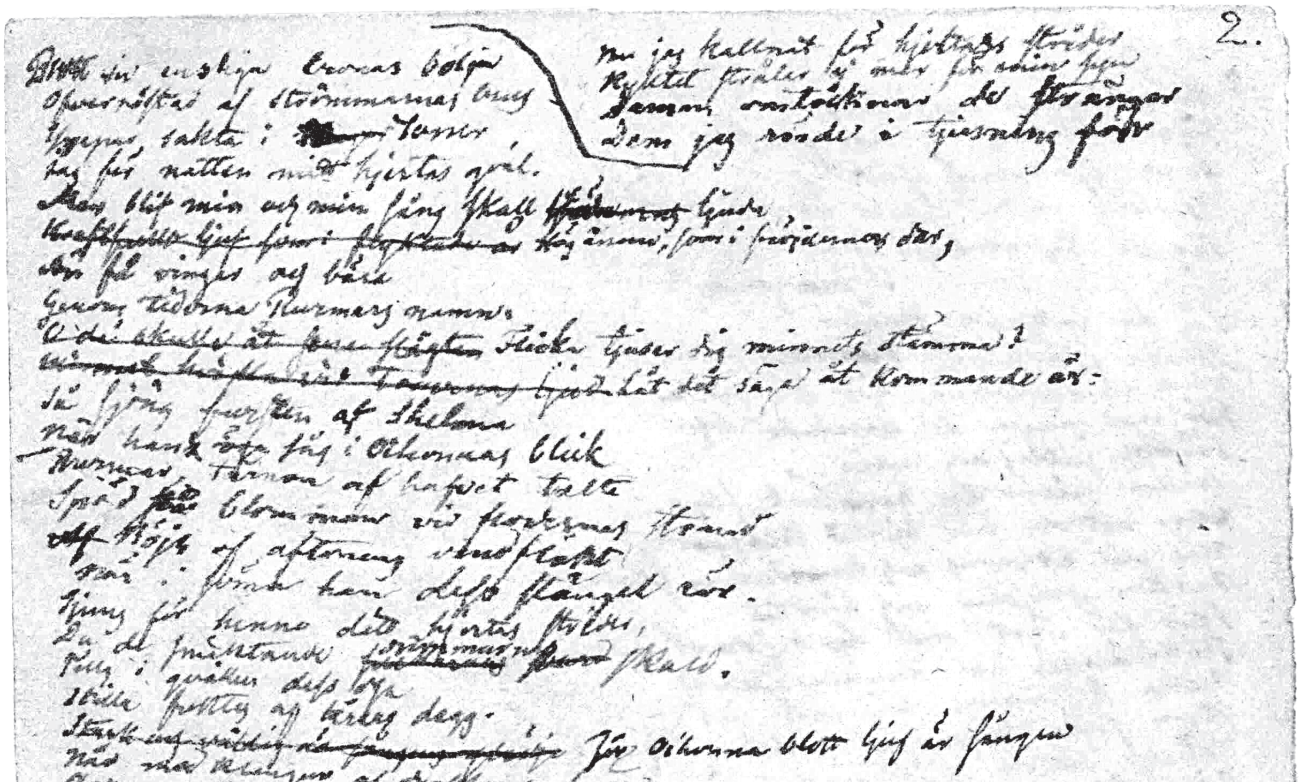

Johan Ludvig Runeberg, *Fjalar*, SLSA 1104, II.1.5 (Svenska litteratursällskapets arkiv, Borgåsamlingen), detalj. Den här återgivna handskriften, som utgör ett längre koncept, benämns i variantförteckningen ”b2:2”.

42 *Skall öpna Himlens dörr med sina rena händer* tr. Är öpnad Himlens dörr, de äro i Guds händer
43 *vänder,* W 69:4 vänder
45 *ulli* tr. ulla

Vid Madem. Loschs graf … (53)

6 *dömmer,* W 69:4 dömmer
20 efter *begär* i W 69:4 str. En veckas räkenskap vid domens
22 *är,* W 69:4 är
25 efter *räkenskap* i W 69:4 str. för oss
28 *lif,* W 69:4 lif

Vid Fru Siöbergs bröllopp … (55)

17 *blifua.* W 69:4 blifua

Öfuer högmod (56)

Titeln: *Öfuer* W 69:4 Ofuer

Ett vackert ansikte … (57)

13 *Med* W 69:4 Meg

Ännu ett af Poeten Regnier (58)

2 *Bekymmerslös* UWT Bekymmerlös
har, W 69:4 har
3 *nändes* PT orkat UWT kunnat
6 *dig.* UWT Dig?

Ad Ol. Zetterling … (70)

1 *et* tr. &
6 *autre* tr. autre,
folatre tr. folâtre
7 *fracas,* tr. fracas
10 *eclât* tr. eclat
11 *sage,* tr. sage
13 *lauriers,* tr. Lauriers
15 *des* tr. de
17 *egal* tr. ègal
valeur. tr. valeur,
18 *vraie* W 69:4 ie understruket, i marg.: Obs.—

Vid Fru Baumans jordfästning … (71)

2 *vorden:* W 69:4 vorden
14 *tränger.* W 69:4 tränger

Klubb-visor (73)

12 *drack:* W 69:4 drack
18 *bring hier* W 69:4 (med tysk stil)
21 *Sverges* W 69:4 Sverjes
34 *klinga.* W 69:4 klinga
51 *kärfua.* W 69:4 kärfua
54 *yrka.* W 69:4 yrka
60 *tractera.* W 69:4 tractera

Skålar (76)

2 *bär* W 69:4 bär;
9 *strumpan.* W 69:4 strumpan

Installations menuetten i Klubben (77)

5 *tropp,* W 69:4 tropp
10 *män!* W 69:4 män

Ode d'un Poete … (78)

Titeln: *Poete* W 69:4 Poet
14 *ramar* W 69:4 rammar
21 *grafuen.* W 69:4 grafuen
27 *tallen.* W 69:4 tallen

Skålar … (80)

Titeln: *1766* W 69:4 1767
36 *trifves,* W 69:4 trifves
41 *sist.* W 69:4 sist
42 *Astrild* i W 69:4 ändrat från Kärlek

Till Götheborgs … (83)

9 *röja,* W 69:4 röja
13 *blänker,* W 69:4 blänker
14 *skänker,* W 69:4 skänker
18 *hänger.* W 69:4 hänger
26 *vitnar* W 69:4 ä. fr. talar
hyser. W 69:4 hyser
39 *blod,* W 69:4 blod

Sur la destruction … (86)

1 *Cy* W 69:4 Çy
2 *debris.* W 69:4 debris

Un autre (86)

4 *Voici* W 69:4 Voiçi

Exempel på variantförteckning: Jacob Wallenberg, *Samlade skrifter*, del I (*Dikter*, *Fragment ur Wiborgska Smällen*, *Sanfärdig resebeskrifning*, *Korrespondensartiklar*, *Brev*), utg. av Torkel Stålmarck, Svenska författare. Ny serie (Stockholm, 1998), s. 285.

7. Kommentaren

7.1 Kommentarens utformning och målgrupp

Vid sidan av den textkritiska kommentaren, förteckningen över utgivarens ändringar och variantförteckningarna ska utgåvan också innehålla kommentarer till och förklaringar av enskilda textställen (punktkommentarer) i form av ordförklaringar, språklig kommentar, biografiska upplysningar och andra sakkommentarer. Därtill kommer utgåvans inledning, som ska ge en allmän introduktion till verket/verken i fråga. Kommentarens uppgift är i första hand att kompensera för tidsavståndet mellan den moderna läsaren och det utgivna verket. Det innebär att den bör ge sådan kunskap som den samtida läsaren hade med sig och drog nytta av i mötet med verket. Därutöver kan kommentaren också ge information som den samtida läsaren visserligen inte kunde ha tillgång till, men som ändå belyser verket och dess karaktär. Kommentarens uppgift kan däremot inte vara att göra den moderna läsaren och det utgivna verket samtida. En sådan ambition vore inte bara omöjlig att förverkliga, utan bortser också från verkningshistoriens avgörande betydelse för vår tillägnelse av äldre litteratur.

Kommentarens fokus ska alltid vara den utgivna texten, och den ska vara inriktad på sådana uppgifter som understödjer förståelsen av den. I sig intressant eller kuriös information som leder bort från textens ämne snarare än till det bör kommentaren avstå från. Utgivaren bör också sträva efter att hålla informationen så koncis, klar, saklig och entydig som möjligt, och i möjligaste mån avstå från att i punktkommentaren försöka utreda mer omfattande och utrymmeskrävande tolkningsproblem, som inte rör verkets enskildheter utan

dess helhetstolkning.[83] Sådana utredningar kan däremot i viss utsträckning beredas plats i inledningen.

Kommentarens nivå är helt och hållet avhängig av dess målgrupp. En vetenskaplig utgåva i Vitterhetssamfundets regi kan sägas rikta sig till en målgrupp vars referensramar minst motsvarar dem hos en intresserad påbyggnadsstudent i humaniora. Över huvud taget kan man inte räkna med att det gemensamma bildningsarv som för femtio år sedan kunde förutsättas – eller åtminstone ofta förutsattes – längre existerar. Bibliska allusioner och antik mytologi bör till exempel nästan alltid kommenteras. Men lika litet som man ska överskatta sin läsare, ska man underskatta honom eller henne. Att i konsekvensens namn kommentera de mest uppenbara uttryck bör undvikas.[84] Var denna gräns går måste utgivaren avgöra.

Om utgåvan inbegriper verk på andra språk än svenska kan dessa förses med en översättning, som integreras i kommentaren eller i ett appendix. Till verk på latin och grekiska ska en översättning alltid bifogas. Översättningen kan vara utgivarens egen, en anlitad översättares eller en befintlig översättning som utgivaren fått tillåtelse att använda, efter vad som är lämpligast.

Kommentarens omfång beror inte bara på det utgivna verkets karaktär och på utgåvans målgrupp, utan måste också anpassas till den serie i vilken utgåvan ges ut. SFSV kan i princip ha obegränsat utrymme för kommentarer, eftersom dessa trycks i en separat del – dock måste förstås omfånget hållas inom rimliga gränser. Ny serie, däremot, reser högre krav på en begränsning av kommentaren. I de fall den ska rymmas i textsidans nederkant (i första hand vid utgåvor av versifierade och lyriska verk) sätter det konkreta utrymmet (och boksidans estetiska intryck) gränser för kommentarernas omfattning. I fråga om romaner på prosa redovisar även Ny serie kommentarerna sist (såväl den textkritiska kommentaren som punktkommentaren). Den trycks dock alltid i samma volym, och kommentarens omfång bör därför stå i rimlig proportion till den etablerade textens sidantal.

---

83. Jfr *Søren Kierkegaards Skrifter*, bd K1 (1998), s. 50 f.
84. Jfr Rømhild, 2000.

Punktkommentaren utgår från lemmat, som omfattar ett eller flera ord från den etablerade texten. Lemmat markeras med särskild stil, i regel kursiv eller halvfet, och föregås av sid- och/eller radnummer (om kommentaren anförs på samma sida som den etablerade texten utgår förstås sidnumret; saknas radnumrering utgår denna). Om lemmat avser flera rader eller sidor följs angivelsen av ”f.” eller ”ff.”. Lemmats stil brukar vara kursiv i de utgåvor där kommentaren återfinns på samma sida som den etablerade texten (versifierade och lyriska verk i Ny serie), men ofta halvfet i utgåvor där kommentaren återfinns åtskild från texten (romaner i Ny serie, Almqvists *Samlade Verk*):

10 *Myn Heer* (holl.) Min herre

136 **Ephemeren** dagsländan

Om lemmat omfattar flera ord eller ett längre uttryck kan man nöja sig med att anföra lemmats första och sista ord, och däremellan infoga tre punkter inom hakparenteser, som markerar uteslutning. Detta gäller också om lemmat omfattar ord som inte står intill varandra (och där mellanliggande ord alltså inte ingår i lemmat):

31 **Brunnen […] Blå porten** – värdshus på Djurgården.

Om bara en del av lemmat är relevant för kommentarens förklaring kan övriga delar (ord, ordled, böjningsändelser) sättas inom hakparenteser:

14 **[komma hit] på fläck** – på fläcken, ögonblickligen.

Kommentaren följer på lemmat. Dess utformning varierar i olika delar av samfundets utgivning. I Almqvists *Samlade Verk* inleds den av ett tankstreck, avslutas med punkt och kan antingen utgöras av stickord eller inledas med versal och formuleras i hela meningar (se t.ex. *Drottningens Juvelsmycke*, del 6, utg. Lars Burman). I andra delar av utgivningen inleds kommentaren alltid med gemen, tankstrecket liksom punkten saknas, och olika led i förklaringen särskiljs genom semikolon.

Kommentararbetet inleds genom att textens behov av punktkommentarer inventeras. Detta innebär att utgivaren i en noggrann genomläsning markerar alla de ord och uttryck som man förväntar sig kräver kommentarer. Denna genomgång bör företas med noggrann-

het och i flera omgångar. Ofta kan det i efterhand visa sig att man har förbisett ord som man felaktigt trodde var allmänt begripliga, eller att man har fört upp ord som i själva verket inte behövde någon förklaring.

I kommentararbetet behöver utgivaren i regel ta hjälp av kolleger och fackexperter. Ord eller uttryck som utgivaren egentligen har funnit värda att kommentera, men vilkas innebörd han eller hon inte har kunnat uppspåra, bör anföras i kommentarförteckningen med en notis i stil med ”okänt uttryck” eller ”personen har inte kunnat identifieras”. Det är ärligare och för forskningens fromma mer givande att redovisa utgivarens tillkortakommanden än att dölja dem. Ett ord eller uttryck som i sig kunde föranleda en kommentar men som på ett tillfredsställande sätt förklaras i det utgivna verket ska utgivaren i regel inte förklara. Det vore ju bara att dubblera verkets egna upplysningar. (Däremot kan det finnas situationer där utgivaren bör bekräfta att verkets förklaring är korrekt.) Utgivaren måste också tänka på att i sina kommentarer inte använda ord som i sin tur behöver en förklaring.

I princip kommenteras ett ord eller uttryck bara i samband med sitt första uppträdande i ett verk (dikt, novell, roman). Om det framstår som befogat kan kommentaren hänvisa tillbaka till en tidigare kommentar; dock bör hänvisningar framåt undvikas. De ord som behöver en språklig förklaring kan gärna förtecknas i en särskild ordlista i slutet av utgåvan (se 8.2).

Kommentaren kan sägas inrymma två komponenter: dels en språklig kommentar, dels sak- och personkommentar.[85] I utgåvan finns ingen anledning att separera dessa enheter – de delar ju syftet att understödja och beledsaga läsningen av verket – men för utgivaren reser de delvis olika krav (även om gränsen mellan dem är flytande). I det följande behandlas därför först den språkliga kommentaren, därpå sak- och personkommentar.[86]

---

85. Jfr Aagaard Olesen, 2000, s. 36 ff. med referenser.
86. *Realkommentar* används ibland som beteckning för en kommentar till det som rör textens sakinnehåll.

7.2 Språklig kommentar

Den språkliga kommentaren ska undanröja språkliga hinder för läsaren av det utgivna verket, men ska inte onödigtvis distrahera läsningen. Den bör därför inskränka sig till sådana språkliga drag som verkligen försvårar tillgodogörandet av verket.

I första rummet ska betydelsen hos föråldrade eller ovanliga/främmande ord förklaras. Särskilt uppmärksam bör utgivaren vara på ord som har ändrat betydelse, och där en läsare alltså kan tro sig förstå, men i själva verket missförstår, texten (t.ex. *artig* i betydelsen 'vacker'). Vid sidan av den rena betydelsen bör kommentaren också ta på sig att i någon mån orientera kring ords stilvärde och associationskrets, åtminstone i den utsträckning det har betydelse för hur texten kan eller bör uppfattas. Det kan dels vara tal om stilvärde och associationer som var aktuella för den samtida läsaren, dels om mer specifika associationer som den samtida läsaren knappast var medveten om, men som vi vet att vi bör förbinda med den aktuella författaren. Malmström anför som exempel på det senare ordet *arla* i inledningsraden till Stiernhielms *Hercules*, vars associationskrets och betydelseladdning man med forskningens hjälp i stor utsträckning kan kartlägga (*arla* var sällan brukat, hade bibliska associationer och förknippades av Stiernhielm dessutom med det nordiska "urspråket", som han förstod det).[87]

Om ord redan i sin samtid har framstått som arkaiserande – eller å andra sidan som särskilt nydanande, eller rent av utgör novationer (såsom Ekelöfs begrepp *folkhemsk*) – bör läsaren upplysas om detta. I vissa författarskap kan enskilda ord eller begrepp ha kommit att anta en särskilt laddad betydelse. Det kan ofta vara befogat att kommentera detta, men man bör vara vaksam på att den typen av kommentarer inte för alltför långt ut i mer omfattande och avgörande tolkningsfrågor – till exempel vore det besvärligt att på ett koncist och samtidigt meningsfullt sätt kommentera törnrosens innebörder i Almqvists författarskap. Däremot kan man förstås hänvisa till be-

87. Se Malmström, 1965, s. 39 f.

greppets frekventa förekomst i andra verk av författaren, utan att ta på sig att bestämma dess betydelse.

Språkhistoriska fenomen som exempelvis avvikande ordformer och böjningsformer bör i regel kommenteras bara om de orsakar problem i förståelsen, men däremot inte om de visserligen är språkligt intressanta men semantiskt alltigenom begripliga. Textställen som visserligen är begripliga, men där man ändå kan förvänta att läsaren hejdar sig (t.ex. inför en numera ovanlig variantform), kan dock föranleda en klargörande kommentar. Också ord- och böjningsformer som har en markerad stilvalör eller väcker särskilda associationer som inte läsaren kan förväntas uppfatta kan kommenteras även om de är semantiskt begripliga. Upplysningar om ords etymologi bör ges bara i den mån de ger kunskap som berikar den utgivna texten. Kommentarens uppgift är ju inte att leda bort från textens ämne, utan fram till det.

En utgivare måste alltid ta hjälp av en stor mängd ordböcker, uppslagsböcker och referensverk. Bland användbara historiska ordböcker och språkhistoriska verk kan nämnas:

- Dalin, A. F., *Ordbok öfver svenska språket*, del I–II (1850–1853)
- *Nationalencyklopedins ordbok*, del I–III, utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet (1995–1996)
- *Ordbok över svenska språket*, utg. av Svenska Akademien (SAOB, 1898–) (finns som nätresurs, www.saob.se – denna inskannade nätversion är dock inte korrekturläst och därför inte helt pålitlig)
- Rietz, J. E., *Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket*, del I–II (1867; register och rättelser 1955)
- Sahlstedt, Abraham, *Swensk ordbok med latinsk uttolkning* (1773)
- Söderwall, K. F., *Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket* (1884–1918, suppl. 1925–1973) (finns som nätresurs i Fornsvensk lexikalisk databas, spraakdata.gu.se/sdw)
- Teleman, Ulf, *Ära, rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid* (2002)
- Teleman, Ulf, *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800* (2003)

- Wessén, Elias, *Svensk språkhistoria*, del I–III (1941–1956)
- Östergren, Olof, *Nusvensk ordbok*, del I–X (1919–1972)

Man bör också tänka på att många författare har sammanställt egna ordböcker – det gäller till exempel Stiernhielm och Almqvist. Dessutom kan de dialekt- och namnavdelningar som ryms inom Institutet för språk och folkminnen ofta vara behjälpliga med belägg, liksom redaktionen för SAOB i Lund brukar bistå vid förfrågningar. Slutligen kan Språkbankens via nätet tillgängliga korpusar ofta vara användbara.[88]

7.3 Sak- och personkommentar

Vid sidan av de rent språkliga (semantiska och stilistiska) förklaringarna bör kommentaren också ta på sig att lokalisera och identifiera textens citat och allusioner.[89] Dessa ska bestämmas med största möjliga precision, och kommentaren bör om möjligt ge en precis hänvisning till det ställe texten anspelar på. De verk kommentaren i dessa sammanhang hänvisar till bör anföras antingen i första upplagan, eller i en senare upplaga som författaren kan ha haft tillgång till. Om det är känt att författaren läste ett visst verk i en viss upplaga (eller om hans/hennes bibliotek rent av finns bevarat), bör denna tas till utgångspunkt för kommenteringen.

Bibliska allusioner bör uppmärksammas i långt högre grad än vad som varit brukligt i äldre utgivningstradition. Också här gäller, att den bibelöversättning bör anföras som var aktuell för författaren. I vilken mån kommentaren bör citera ett bibelställe, eller om den kan nöja sig med en parafras eller en hänvisning, måste avgöras utifrån kommentarens art. Den generella principen bör vara, att kommentaren å ena sidan inte ska leda bort från den kommenterade texten,

88. spraakbanken.gu.se
89. Tonny Aagaard Olesen identifierar denna typ av kommentarer som en egen kommentarkategori, ”*tekstuel henvisning*” (Aagaard Olesen, 2000, s. 38).

men å andra sidan ska ge tillräcklig information, så att läsningen kan fortskrida utan att läsaren är tvungen att i sin tur själv följa hänvisningen till dess källa.

Uttryck på främmande språk i den etablerade texten ska i Vitterhetssamfundets utgåvor översättas i kommentaren – undantag kan dock göras för korta och lättbegripliga fraser på norska, danska och engelska. Det ska också anges vilket uttryckets originalspråk är, till exempel (lat.), (ty.), (fra.). Främmande uttryck som är allmänt bekanta behöver däremot inte kommenteras.

Om den etablerade texten innehåller direkta eller indirekta hänvisningar till andra skrifter (av samma författare eller av andra) ska dessa följas upp i kommentaren, som också ska komplettera de bibliografiska uppgifterna (eller anföra de riktiga, om texten är missvisande). I kommentaren kan också i övrigt noteras vilken roll hänvisningen spelar i relation till det utgivna verket. Också i det fall texten bygger på en eller flera förebilder som den följer nära, bör detta förhållande redovisas.[90]

Vidare ska kommentaren uppmärksamma anspelningar på platser, föremål, fenomen, historiska omständigheter, myter etc., som antingen inte är självklart begripliga, eller som är begripliga men ändå motiverar en precisering eller förklaring. När texten genom namns nämnande eller på annat sätt anspelar på fysiska personer ska detta alltid uppmärksammas – inte minst i utgåvor av brev och liknande är detta en central uppgift för utgivaren. Personen bör presenteras med en kort men tillräcklig biografi som inkluderar födelse- och dödsår; hans eller hennes relation till författaren bör beskrivas och det kommenterade sakförhållandet utredas. Om antalet omtalade personer är stort, kan det vara ändamålsenligt att föra över denna information till ett separat personregister (se 8.2).

I den etablerade texten rättas inte författarens egna sakfel, liksom inte heller felstavade namn, felaktigt angivna årtal etc., om de inte är att betrakta som textfel (jfr 4.2). I kommentaren bör däremot sådana felaktigheter uppmärksammas och den riktiga uppgiften anföras.

90. Se t.ex. Bernt Olssons redovisning i Spegel, 1998, del I:2, s. 175–471.

Också möjliga men inte säkra textfel, som utgivaren har avstått från att rätta, bör uppmärksammas och diskuteras i kommentaren, liksom andra eventuella frågetecken eller diskussionspunkter vid textetableringen (ofta framstår det emellertid som lämpligare att föra denna diskussion till den textkritiska kommentaren).

Kommentaren behöver normalt inte redovisa sin information genom hänvisningar till sekundärlitteratur. Om utgivaren i särskilda fall ändå vill belägga sina uppgifter eller hänvisa vidare till litteratur som behandlar det kommenterade sakförhållandet är detta emellertid helt i sin ordning.

7.4 Inledningens utformning

Till utgåvans kommentar i vid mening hör också dess inledning. I Vitterhetssamfundets utgåvor bör inledningen i regel omfatta cirka 10–20 sidor och ge en orienterande, kortfattad presentation av det/de utgivna verket/verken (snarare än författaren eller författarskapet i dess helhet). I samlade-skrifter-utgåvor, där författarens verk fördelas över flera band, bör varje (text)band förses med en inledning, som behandlar det eller de verk som det aktuella bandet inkluderar. Inledningen förses med noter, men dessa bör användas restriktivt och diskussionen bör alltid försiggå i huvudtexten.

Inledningen bör i mån av relevans inbegripa följande punkter:[91]

- bakgrund och presentation av verket/verken
- verkets/verkens tillkomst (datering)
- utgivning (förlagsförhållanden, datum för publicering; ev. annonsering i dagspressen)
- mottagande, samtida reaktioner
- författarens uttalanden om verket/verken
- verkets/verkens plats i författarskapet
- kortfattad översikt över utgivningshistoria och forskning, ev. även verkningshistoria

91. Jfr Romberg & Svedjedal, 1993, s. 22 f.

- kortfattad upplysning om etableringsprinciperna
- käll- och litteraturförteckning

Inledningen bör alltid avslutas med käll- och litteraturförteckning. Om den textkritiska kommentaren, manuskript- och tryckbeskrivningen eller kommentarerna anför en stor mängd litteratur som inte redovisas i inledningen, kan det dessutom vara ändamålsenligt att förteckna denna litteratur sist i utgåvan, efter kommentarerna.

8. Kringmaterial och tekniska anvisningar

8.1 Innehåll och disposition: SFSV, Ny serie, Faksimilserie, Almqvists Samlade Verk

Vitterhetssamfundets serier har översiktligt beskrivits i avsnitt 1.2. Utgåvornas sätt att praktiskt organisera och redovisa den information som arbetet med en vetenskaplig edition resulterar i har varierat kraftigt, dels mellan serierna, dels inom respektive serie. Här ska ges förslag på lämplig organisation i de olika serierna, som efter behov kan anpassas till det aktuella textläget.

SFSV

Serien Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet har emellanåt, men inte alltid, försetts med en orienterande inledning. Ett argument för att avstå från denna komponent kan ha varit en önskan att inte tidfästa utgåvan på det sätt som en inledning nödvändigtvis gör: den tar alltid avstamp i en bestämd historisk position, utgår från ett visst forskningsläge och redovisar en viss syn på och tolkning av det utgivna verket. Detta gäller emellertid även utgåvor som inte – till exempel genom en inledning – gör detta förhållande artikulerat och explicit. Även SFSV kan därför med fördel låta den utgivna texten föregås av en inledning. Att utgåvan tidfästs minskar inte dess användbarhet, utan ökar dess tydlighet och värde.

Efter eventuellt förord, innehållsförteckning och inledning med käll- och litteraturförteckning följer den etablerade texten, som redovisas helt ren och alltså fri från såväl textkritiska noter som kommentarer. Åtminstone lyrisk och versifierad text förses helst med radnumrering (se 8.3); sådan kan även vara lämplig i fråga om text på

prosa (inte minst ger den möjlighet till större exakthet i variantförteckningarnas och kommentarernas lemmatiserade hänvisningar).

I regel placeras i SFSV all övrig utgivartext i en separat volym, som följer på textvolymen. Kommentarvolymen inleds lämpligen av en textkritisk kommentar, som redogör för utgåvans principer och val liksom för textläge, val av grundtext och principer för emendationer. Den textkritiska kommentaren inkluderar också tryck- och manuskriptbeskrivningen.

På den textkritiska kommentaren följer en förteckning över utgivarens ändringar i förhållande till grundtexten, uppställd sida för sida. Därefter följer variantförteckning(ar), organiserad(e) på ett sätt som anpassas till textläget. Redovisningen av interna varianter bör i regel föregå de externa variantförteckningarna. Sist följer den lemmatiserade kommentaren (punktkommentaren), uppställd sida för sida och med hänvisning till sid- samt eventuellt radnummer. Utgåvan avslutas med register och eventuella appendix (samt ev. kompletterande käll- och litteraturförteckning).

Ny serie

Ny serie inleds av eventuellt förord, innehållsförteckning samt inledning med käll- och litteraturförteckning. Därpå följer den etablerade texten.

I fråga om romanprosa redovisas i regel den etablerade texten ren från utgivartext, och ordningsföljden i återstoden av utgåvan blir då densamma som för SFSV. Skillnaden är att utgivartexten (textkritisk kommentar inkl. tryck- och manuskriptbeskrivning, förteckning över utgivarens ändringar, variantförteckningar och kommentarer) i Ny serie inte placeras i en separat volym, utan sist i samma volym, och att den därför inte bör utgöra en oproportionerligt stor del av utgåvans totala sidantal.

I fråga om lyrisk och versifierad text sätts kommentarer och varianter däremot med liten stil i textsidans nederkant, tillsammans med kortfattad information om textläge, grundtextval och utgivarens ändringar. För varje nytt verk (dikt, epos, drama) inleds kommentaren med en summarisk och gärna formaliserad redogörelse för vilka

handskrifter eller tryck som representerar verket, i vilken relation dessa står till varandra samt vilken text som har fungerat som grundtext vid textetableringen. Också sakkommentaren kan inledas med en generell anmärkning, men därpå följer i nederkanten på varje sida dels varianter, dels lemmatiserade punktkommentarer. Texten radnumreras, och lemmat hänvisar till radnummer.

Efter de etablerade texterna med åtföljande varianter och kommentarer följer övrigt material. Först bör det ges utrymme för en textkritisk kommentar, som redogör för utgåvans principer och ger en utförligare och sammanhängande beskrivning av textläge, grundtextval och principer för texträttelser, liksom tryck- och manuskriptbeskrivning. Därpå följer register och eventuella appendix.

Faksimilserien

För Svenska Vitterhetssamfundets faksimilutgåvor gäller i stor utsträckning andra villkor än för SFSV och Ny serie. I faksimilserien har hittills bara två titlar utkommit (*Våra Försök*, 1975–1976 samt *Witterhets Arbeten*, 1990–1992; båda utg. Torkel Stålmarck). Den bör reserveras för sådana verk för vilka det framstår som viktigt att också den fysiska formen förmedlas genom utgåvan. Faksimilutgåvan fungerar på så vis som ett slags förlängt och mångfaldigat arkiv, vilket inte ska undanskymma det faktum, att också en faksimilutgåva reser krav på utgivarval samt sätter praktiska och teoretiska gränser för återgivningens noggrannhet.

Valet av exemplar (förlaga) vid faksimileringen måste i fråga om tryckta verk vila på bibliografisk analys. Det innebär att även om utgivaren av en faksimilutgåva inte har ambitionen att etablera en kritiskt rättad text, bör utgivningen föregås av en kollationering av ett flertal exemplar och en inventering av eventuell varians, förorsakad av kancelleringar eller pressvarians (se 5.4). Om intern varians finns inom editionen, måste utgivaren välja vilket exemplar som bäst motsvarar utgivningens ambitioner, alternativt etablera en kritisk text med hjälp av faksimileringens teknik (se vidare nedan).

Också i faksimilutgåvan föregås den faksimilerade texten av en inledning. Denna bör, utöver de punkter som förtecknats ovan (7.4),

också motivera behovet av en faksimilutgåva samt ange vilket exemplar som har använts som förlaga vid faksimileringen och var det förvaras. Också en diskussion av proveniensen för detta exemplar är motiverad. Inledningen bör vidare redovisa faksimilåtergivningens principer, till exempel tryckkvalitet och -begränsningar. Den bör också innehålla en bibliografisk beskrivning, eller, om faksimilets förlaga utgörs av en handskrift, en manuskriptbeskivning (se kapitel 5). Eftersom faksimilutgåvan återger ett unikt dokument redovisar den inte varianter; inte heller innehåller en faksimilutgåva punktkommentarer. Utgåvan avslutas av eventuella register och appendix.

I en traditionell faksimilutgåva används vid faksimileringen ett enda, autentiskt exemplar som förlaga. Även om det valda exemplaret innehåller skönhetsfläckar, bör utgivaren inte av detta skäl lockas att kombinera uppslag eller sidor från ett flertal exemplar. En sådan traditionell faksimilutgåva återger ett befintligt dokument och dess befintliga textbild, och den brukar av detta skäl inte räknas som en kritisk utgåva, som utmärks av att den etablerar en kritiskt granskad och rättad text.[92] Det faktum att även en faksimilutgåva kräver utgivarval antyder emellertid att gränsen mellan kritiska och icke-kritiska utgåvor inte är helt skarp, och det är därtill ett faktum att det också är fullt möjligt att bygga upp en kritisk utgåva med hjälp av faksimilets teknik. I ett sådant fall kan utgivaren under metodologiska överväganden kombinera lägg från olika exemplar för att etablera en ny text (t.ex. med andra kombinationer av kancellanser och pressvarians än de bevarade exemplaren kan uppvisa). Bland annat Shakespeareutgivningen kan visa prov på sådan typ av kritisk textetablering med fotofaksimilets teknik.[93] Man kan också tänka sig en kritisk faksimilutgåva, där texträttelserna har formen av kommentarer.

C. J. L. Almqvists Samlade Verk

Utgivningen av Almqvists *Samlade Verk* ligger inom Vitterhetssamfundets utgivning, men utom de ordinarie serierna. Den var ur-

92. Jfr t.ex. Greetham, 1994, s. 350.

93. Se därom Greetham, 1994, s. 349 f.

sprungligen planerad till 51 volymer, av vilka 18 har utkommit under åren 1993–2006.[94] Som huvudredaktör för Almqvists *Samlade Verk* fungerade från starten 1993 Bertil Romberg; som biträdande huvudredaktörer Johan Svedjedal (1993–) och Lars Burman (1996–). Från och med april 2005 fungerar Johan Svedjedal som huvudredaktör och Lars Burman jämte Petra Söderlund som biträdande. Dessa, jämte Vitterhetssamfundets huvudredaktör, ansvarar för och bör konsulteras i såväl övergripande redaktionella som praktiska frågor.

Efter en omläggning av den ursprungliga planen organiseras Almqvistutgivningen i en huvudserie (gröna band) samt fyra underserier för journalistik (II), otryckta verk (III), brev (IV) samt läroböcker (V). Texterna ställs samtidigt till förfogande för Gidlunds förlag, som i en språkligt moderniserad version ger ut ett urval av verken. Denna populära urvalsutgåva (*Skrifter*) ligger helt utanför Vitterhetssamfundets utgivning. Konstruktionen med parallell utgivning är avsedd att tillgodose både det vetenskapliga intresset (som är Vitterhetssamfundets ansvar) och det populära (som överlåts åt Gidlunds förlag).

De principer som styr utgivningen av Almqvists *Samlade Verk* finns förtecknade i en stencil, betitlad *Råd och anvisningar till redaktörerna för Almqvists Samlade Verk*. Denna uppdateras fortlöpande, och den senaste versionen kan rekvireras från huvudredaktören. I denna finns också de mer detaljerade anvisningar som rör utformningen av utgåvans delar och enskildheter, liksom den normala arbetsgången. Som typutgåvor att konsultera i Almqvists *Samlade Verk* kan från huvudserien anföras del 6 (*Drottningens Juvelsmycke*, utg. Lars Burman), samt för serie III, otryckta verk, del 1 (*Otryckta verk 1806–1817*, utg. Petra Söderlund).

8.2 Register och appendix

Utgåvan bör innehålla de olika slag av register som gör den maximalt användbar för läsaren. Om utgåvan använder sig av förkortningar (exempelvis ”hs” för handskrift, ”ä. t.” för ”ändrat till”, ”SvD” för

94. Se närmare Romberg & Svedjedal, 1993.

Svenska Dagbladet, eller beteckningar för olika manuskript), måste en förkortningslista ingå, där dessa förklaras. Generellt sett bör utgivaren vara vaksam på att förkortningarna inte gör utgåvan ogenomskinlig: de är till föga hjälp om läsaren ständigt måste bläddra fram och tillbaka för att dechiffrera deras kod. Vedertagna förkortningar (*t.ex.*, *m.m.*, *o.s.v.*; se *Svenska skrivregler*) behöver förstås inte förklaras.

I fråga om äldre verk är det som nämnts ofta ändamålsenligt att förse utgåvan med en ordlista över de ord som kan göra läsningen vansklig. Föråldrade ord, som med tiden har bytt betydelse (såsom till exempel *artig* 'vacker', *dess* 'hans', 'hennes', 'sin', *fast* 'mycket', *ganska* 'mycket', *rolig* 'lugn', *äntligen* 'slutligen') kan vålla stora svårigheter för en ovan läsare, men kan inte alltid förklaras i kommentaren varje gång de dyker upp i texten.

Då utgåvan omtalar många namngivna historiska personer – det gäller i synnerhet brevutgåvor och liknande – bör utgivaren upprätta ett personregister, som omfattar den etablerade texten. I vissa fall kan det eventuellt också vara aktuellt med ett personregister som omfattar utgivarens text (inledning, textkritisk kommentar, tryck- och manuskriptbeskrivning, kommentarer), men detta register bör i så fall hållas isär från det som omfattar etablerad text.

Vid sidan av registren kan utgåvan också inkludera ett eller flera appendix. Dessa kan innehålla specialutredningar som inte funnit någon annan naturlig plats i utgåvan (men man bör också överväga möjligheten att publicera specialutredningar i annan form, t.ex. i tidskrifter), de kan redovisa översättningar, annat material av särskilt intresse för utgåvan eller de kan, inte minst, etablera texten till verk som inte inkluderas i utgåvans textdel på grund av att deras attribution är osäker.

8.3 Praktiska instruktioner och formalia

När det gäller (antikva)tryckta texter utgår textetableringen i regel från en inskannad och elektroniskt avläst förlaga (sättningsförlaga). Det är viktigt att den inskannade texten blir noga korrekturläst – inskanningen kan ge upphov till en mängd förrädiska fel av skilda slag

(se vidare 9.4). Också manuskriptavläst text, som skrivits in för hand, måste givetvis kontrolleras noggrant mot originalen.

Utgåvans etablerade text förses gärna med radnumrering – detta gäller i synnerhet versifierad och lyrisk text, men är också värdefullt i fråga om text på prosa. Radnumreringens placering (i inner- eller yttermarginal) bör diskuteras med samfundets huvudredaktion. I fråga om text på prosa bör radnumreringen inkludera alla befintliga fysiska rader (inklusive rubriker); däremot räknas inte blankrader och inte heller sidans paginering. När det gäller versifierad och lyrisk text brukar rubriker inte inkluderas i numreringen, diktens ”förstarad” bör också numreras som rad 1. I fråga om versifierad och lyrisk text brukar respektive verk (dikt etc.) ofta numreras löpande från sin första rad till sin sista; radnumreringen börjar alltså inte om vid ny sida. Däremot kan radnumreringen gärna börja om i samband med ny akt (om det gäller dramatik) eller ny sång (om det gäller epik). I fråga om prosatext börjar radnumreringen om vid varje ny sida.

Om utgåvan inkluderar illustrationer (t.ex. faksimil) bör sällskapets huvudredaktion kontaktas i god tid för att diskutera bildkvalitet, format etc.

Vad gäller SFSV och romaner i Ny serie, liksom volymerna i Almqvists *Samlade Verk*, kan det vara praktiskt att lämna den etablerade texten till sättning innan kommentarer och variantförteckningar är färdigställda – att tidigt ha tillgång till textens slutliga paginering underlättar arbetet betydligt. Detta förutsätter emellertid att den etablerade texten är helt färdig med avseende på kollationering, variantkontroller, emendationer och korrekturläsning, och att det textkritiska arbetet med texten sålunda är avklarat. De sidor som föregår den etablerade texten (inledning etc.) kan tillfogas senare, och pagineras med romerska siffror.

Utgivaren bör inte låta avstava texten innan den lämnas till sättning. Däremot bör han eller hon noggrant kontrollera avstavningarna i den satta texten.[95]

---

95. För närvarande är två olika system för avstavning i parallellt bruk. Vanligast är den s.k. mekaniska avstavningen, som primärt utgår från väx-

Utgåvans formalia ska först och främst vara konsekvent inom den enskilda utgåvan och i enlighet med akademisk praxis. Här förtecknas några rekommendationer; fler står att finna i de anvisningar och lathundar som landets universitet formulerat för akademiska texter.

Styckeindelning görs genom indrag av första raden (alt. tabulatorindrag), inte blanksteg eller blankrad. Titlar på hela verk (böcker, tidningar, tidskrifter) kursiveras; titlar på dikter, artiklar, enstaka kapitel etc. sätts i rak stil inom citattecken. Serietitlar kursiveras inte, och sätts inte heller inom citattecken.

Citat markeras genom citattecken; citat i citat med enkla citattecken. Om citatet omfattar mer än ca 50 ord markeras det med indrag (blockcitat). Snedstreck (/) alternativt lodstreck (|) markerar radbrytning vid citat av lyrik och vers i löpande text och omges av mellanslag. Om den citerade texten innehåller kommatecken i form av snedstreck, vilket är vanligt i frakturtryck, måste lodstrecket väljas för att undvika oklarhet.

”Sida” förkortas med punkt (”s. 7”); ”f.” innebär den anförda sidan samt ytterligare en sida (”s. 7 f.”); ”ff.” den anförda sidan samt ytterligare 1–5 följande sidor (”s. 7 ff.). Avses 7 sidor eller mer anförs den första och sista sidan med så kallat tillminus (obs., ej bindestreck, -) mellan siffertalen (”s. 7–13”). Hela siffertalen skrivs alltid ut. Tillminus används också i alla andra sammanhang där det betecknar en utsträckning (”1809–1823”).

Även övriga förkortningar (avbrytningar) skrivs med punkt, utom vad avser sammandragningar som ”jfr” och ”dr” (se vidare *Svenska skrivregler*). Datum skrivs ut i löpande text (”(den) 15 mars 1821”); i noter och litteraturförteckningar däremot lämpligen ”15.3.1821”.[96] I

---

lingen mellan konsonanter och vokaler. Ett annat system utgår från de morfologiska ordgränserna – i SAOL har uppslagsorden också försetts med sådana ordgränsmarkeringar. De digitala avstavningsprogram som finns tillgängliga idag tillämpar mekanisk avstavning.

96. *Svenska skrivregler* (§ 173) rekommenderar i första hand varianten ”15/3 1821”, men konstaterar också att skrivsättet ”15.3.1821” har använts sedan länge i Sverige och framför allt är vanligt i andra europeiska länder.

fråga om årtal sätts hela årtalet alltid ut (1711–1713). Stora tal grupperas med mellanrum, inte med punkt (”23 000”).

Fotnoter samt käll- och litteraturförteckning utformas enligt akademisk praxis. I fotnoterna till inledningen bör fullständiga uppgifter anges första gången ett verk anförs. När samma verk anförs igen räcker författarens efternamn och tryckåret.

I språkriktighetsfrågor konsulteras med fördel *Svenska skrivregler* och *Svenska Akademiens ordlista*.

9. Digital utgivning

9.1 Vitterhetssamfundets digitala utgivning

Betydelsen av digitala miljöer för såväl framställning som publicering av textkritiska utgåvor kan knappast överskattas. Såväl vid insamlandet och bearbetningen av materialet inför en utgåva som vid offentliggörandet och presentationen av utgåvans resultat är de digitala arbetsformerna numera självklara. Den vanliga arbetsgången i Vitterhetssamfundet innebär att texten (åtminstone om den är tryckt och i antikva) först skannas in från en förlaga, och att texten sedan blir OCR-behandlad samt granskad, rättad och korrekturläst av utgivaren, och dessutom kompletterad med inledning, variantförteckningar och kommentarer. Den slutliga filen (eller filerna), som inkluderar allt det material som utgåvan ska inrymma, levereras till tryckeriet, där den konverteras till tryckeriets format. Den satta texten korrekturläses återigen utifrån en pappersutskrift, och utgåvan trycks sedan utifrån tryckeriets korrekturlästa filer.

I denna arbetsgång utgör datorn ett hjälpmedel och stöd för utgivaren, men målet för arbetet är i princip detsamma som under Vitterhetssamfundets äldsta dagar: en tryckt utgåva. Emellertid är det numera också Vitterhetssamfundets ambition att vid sidan av de tryckta utgåvorna göra samma utgåvor tillgängliga i digital version. Vitterhetssamfundet har därför fattat ett principbeslut om att göra sin utgivning gratis tillgänglig via Internet. I dagsläget finns en stor del av Almqvists *Samlade Verk* på nätet, liksom de flesta av utgåvorna i Ny serie och några ur SFSV. (Texterna är tillgängliga i Littera-

turbanken, liksom via Vitterhetssamfundets hemsida.[97] Därtill är en stor del av Vitterhetssamfundets utgåvor sökbara via Språkbanken.[98]) I framtiden är ambitionen i första hand att nya utgåvor görs parallellt tillgängliga på nätet, i andra hand att äldre utgåvor läggs ut.[99]

Enligt samfundets beslut är det den nyligen initierade Litteraturbanken som i framtiden ska utgöra ramen för Vitterhetssamfundets elektroniska publicering. Litteraturbanken lanserades offentligt 2005 efter ett tvåårigt pilotprojekt i samarbete mellan Svenska Akademien, Kungl. biblioteket och Språkbanken vid Göteborgs universitet, finansierat av Riksbankens Jubileumsfond.[100] Nu drivs Litteraturbanken som en ideell förening, som har ambitionen att göra svensk skönlitteratur och viktigare humaniora i tillförlitliga utgåvor elektroniskt tillgänglig för såväl forskare som studenter, elever och andra intresserade. När rätten till elektronisk publicering av Vitterhetssamfundets tryckta utgåvor överlåts på Litteraturbanken innebär det också att ansvaret för komplettering av utgåvorna med till exempel digitala faksimil, sök- och konkordansfunktioner etc. faller på Litteraturbanken.

Vid sidan av Litteraturbanken kommer det nyligen påbörjade arbetet med utgivningen av Selma Lagerlöfs verk sannolikt att innebära viktiga erfarenheter inför framtida elektronisk textutgivning inom Svenska Vitterhetssamfundet. Ambitionen är att Lagerlöfutgivningen ska dra nytta av de digitala möjligheterna redan från början, inte minst genom att utnyttja den digitala teknikens möjligheter i själva ederingsarbetet. Dessa erfarenheter kommer i sin tur att kunna ligga

97. Litteraturbanken finns på litteraturbanken.se; Vitterhetssamfundets hemsida finns på www.svenskavitterhetssamfundet.se.
98. spraakbanken.gu.se
99. Jfr även Svedjedal, 1997, s. 60–74.
100. Det föregicks av en större utredning av Johan Svedjedal, som på Svenska Akademiens uppdrag presenterade förutsättningarna och bakgrunden för projektet; se Svedjedal, 2003. Se även litteraturbanken.se, länk ”Litteraturbankens idé”, där utredningen finns elektroniskt tillgänglig (också i pdf-fil för utskrift; sidhänvisningarna i det följande går till denna). En förkortad och uppdaterad version utgör Svedjedal, 2004.

till grund för en precisering och standardisering av format, programvaror etc. även för Vitterhetssamfundets övriga utgivningsprojekt, ett arbete som inte kan eller bör föregripas här. Samtidigt är utvecklingen av såväl hårdvara som mjukvara på området mycket snabb, och det är av vikt att rekommendationerna i fråga om digitala standarder hålls uppdaterade i en mer flexibel form än denna skrift utgör. En del mer generella anvisningar, reflexioner och rekommendationer kan ändå ges här.

9.2 Distinktioner och definitioner

För Vitterhetssamfundets utgåvor fungerar den digitala utgivningen alltså fortfarande huvudsakligen som en sekundär, parallell publiceringsform. I ett vidare textkritiskt sammanhang spelar det digitala mediet emellertid en allt större roll inte bara som stöd, arbetsredskap och sekundär publiceringsform för primärt boktryckta vetenskapliga editioner, utan också som primär och eventuellt ensam publiceringsform.

Ett sådant förhållande gör att villkoren för den vetenskapliga editionen måste tänkas om i grunden. En primärt digitalt publicerad edition ger helt andra möjligheter än en boktryckt till bland annat multisekventiell navigering, omfattande materialredovisning, jämförelser mellan versioner etc. I stället för att föra över den boktryckta editionens logik på ett elektroniskt medium är det av vikt att de digitala möjligheterna beaktas redan i utgivningens initialfas. Bara så kan den potential en digital edition erbjuder fullt ut komma till sin rätt.

Utgångspunkten bör med andra ord vara att boktryckta och elektroniska utgåvor erbjuder olika möjligheter och sålunda lämpar sig för olika ändamål. De flesta använder inte de elektroniska utgåvorna för löpande (linjär, sekventiell) läsning av skönlitterära verk från början till slut (från datorskärmar och liknande). Sina främsta och obestridliga fördelar har elektroniska utgåvor i andra egenskaper. Dit hör bland annat möjligheten till snabb och effektiv navigering, till exempel med digitala länkar till varianter, kommentarer och digitala faksimil, möjligheten att redovisa och jämföra skilda versioner

och röra sig genom textens tidsmässiga lager, liksom möjligheten att förse utgåvan med en stor mängd kringmaterial.[101] Dit hör också de möjligheter den digitala utgåvan ger användaren att snabbt och enkelt företa sökningar i materialet, den utgivna texten såväl som kommentarer och inledningar, och att generera till exempel konkordanser. En annan viktig funktion är möjligheten till datoriserad språklig analys och bearbetning.

Till denna taxonomi – å ena sidan den datorunderstödda, primärt boktryckta och (eventuellt) sekundärt digitalt publicerade editionen, å andra sidan editionen som redan i sin utgångspunkt är digitalt tänkt och där den digitala miljön är den primära (om än inte nödvändigtvis den enda) publiceringskanalen – bör läggas en tredje form, *hybridutgåvan*, som motiveras just av insikten att boktryckta och elektroniska utgåvor tjänar olika syften. Genom att planera och redovisa en utgåva dels i traditionellt linjär, hierarkisk, visuellt strukturerad boktryckt form, dels i virtuell, ickehierarkisk, nätverksstrukturerad digital form tillgodoses både läsarens behov av en överblickbar lästext och den vetenskapliga användarens behov av sökningar och fri navigering.

Det kan med andra ord konstateras att argumenten för digitala utgåvor alltid bör utgå från användarens behov och möjligheter. Ekonomin i sig är däremot inte ett hållbart argument för digital utgivning. När elektronisk publicering ibland har anförts som ett alternativ till boktryckt av snävt ekonomiska skäl förutsätter det dels att den elektroniska publiceringen inte innebär merkostnader av något slag, dels att den digitala kontexten uteslutande används som ersättning för tryckpress och papperssidor. Men man bör vara medveten om att en genuint digitalt planerad och realiserad utgåva kräver omfattande extraresurser, både för det rent tekniska arbetet (kodning, programvaruutveckling etc.) och för ederingsarbetet.

Samtidigt bör man redan i planeringsfasen säkra den digitala utgåvans fortlevnad i form av arkiveringstid och framtida underhåll. När

101. Inte minst ger den digitala utgåvan utmärkta möjligheter att producera synoptiska editioner; jfr Haugen, 2001.

det gäller boktryckta utgåvor har vi ett sedan länge väletablerat system för långsiktig arkivering, framför allt genom biblioteken. Digitala utgåvor bärs av betydligt bräckligare material än böcker och förutsätter på längre sikt också upprepad omläsning och uppgradering till nya format och arkiveringsprinciper. För att den digitala utgåvan ska bli av bestående värde är det av vikt att också arkiveringen kvalitetssäkras.

9.3 Orientering kring aktuella projekt

Inför Litteraturbankens grundande gjorde Johan Svedjedal en utredning i vilken han också redogör för ett antal av de många elektroniska textpubliceringsprojekt som föregått Litteraturbanken.[102] Dit hör på svenskt område Språkbanken vid Göteborgs universitet, med nationellt uppdrag att insamla, bearbeta och tillhandahålla maskinläsbara texter, liksom det på amatörbasis drivna Projekt Runeberg,[103] som omfattar mer än 300 titlar. Förebilden för Projekt Runeberg är Projekt Gutenberg,[104] där en stor mängd europeisk litteratur gjorts elektroniskt tillgänglig – i fråga om bägge projekten handlar det om litteratur för vilken upphovsrätten har gått ut, och i ingetdera fallet har de elektroniska utgåvorna några vetenskapliga anspråk. På senare år har Projekt Runeberg främst satsat på digitala faksimil av äldre tryck, som blir sökbara genom att texten också är tillgänglig i OCR-behandlad, men ej korrekturläst, form. Många andra större och mindre initiativ finns att nämna – dit hör till exempel Kungl. bibliotekets satsning på digitalisering av tryck före 1700.[105]

I våra grannländer Norge och Danmark finns Dokumentasjonsprojektet[106] och Arkiv for Dansk Litteratur[107]. Dokumentasjonspro-

102. Se Svedjedal, 2003, s. 16–27.
103. runeberg.org
104. www.gutenberg.org
105. www.kb.se/F1700
106. www.dokpro.uio.no
107. www.adl.dk

jektet är ett samarbete mellan en rad norska universitetsinstitutioner, och utgör en materialsamling med bred humanistisk inriktning. Arkiv for Dansk Litteratur utgör ett omfattande litterärt bibliotek som samlar dansk litteratur från 1100-tal till 1930-tal. Det drivs i samarbete mellan Det Kongelige Bibliotek och Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, och har så här långt offentliggjort verk av sjuttio författare. När det gäller textkritisk utgivning av nordiska författare bör även Ibsenprojektet (Oslo) nämnas, som har legat långt framme när det gäller de digitala arbetsformerna,[108] liksom Kierkegaardutgåvan i Köpenhamn.[109] Även Wittgensteinprojektet, med säte i Bergen, bör nämnas som ett i hög grad metodutvecklande projekt i fråga om digital utgivning.[110]

Ett stort amerikanskt projekt är Electronic Text Center vid University of Virginia, där omkring 10 000 verk, huvudsakligen engelskspråkiga, gjorts tillgängliga.[111] Ännu större är projektet Gallica vid Bibliothèque nationale i Paris, som samlar 70 000 verk.[112] Ett metodutvecklande digitalt hyperarkiv utgör HyperNietzsche,[113] som dessutom tillhandahåller en virtuell infrastruktur för digitala arkivprojekt över huvud taget, öppen för nya användare genom fri programvara. Nämnas kan också Rossetti-arkivet, utarbetat av McGann kring Dante Gabriel Rossettis verk i olika genrer (litterära och konstnärliga), där även en mängd kringmaterial inkluderas.[114]

Arbetet med Rossetti-arkivet har i stor utsträckning fungerat som utgångspunkt för McGanns teoretiska överväganden kring de digitala miljöernas möjligheter.[115] Ämnet ägnades år 2000 också en konferens i Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer. Denna resulterade i

108. Presenterade t.ex. i Taugbøl, Bøe & Jørgensen, 2004.
109. Se t.ex. Kynde, 2001.
110. www.hd.uib.no/wab
111. etext.lib.virginia.edu
112. gallica.bnf.fr
113. www.hypernietzsche.org
114. www.rossettiarchive.org
115. Se t.ex. McGann, 2001 och McGann, 2004.

konferensvolymen *Bok og skjerm. Forholdet mellom bokbasert og digitalt basert tekstutgivelse* (2001), där den nordiska editionsfilologins erfarenheter kring den digitala textutgivningens villkor och möjligheter diskuteras. En central handbok för framställningen av digitala editioner utgör volymen *Electronic Textual Editing* (Modern Language Association of America, 2006).[116]

9.4 Utgivarens ställningstaganden

Vitterhetssamfundets digitala utgivning försiggår alltså tills vidare inom ramen för Litteraturbankens verksamhet, samtidigt som texterna också tillgängliggörs genom Språkbankens sökbara korpusar. Riktlinjerna för Litteraturbankens utgivning liksom dess pedagogiska och tekniska lösningar är fortfarande under utarbetande och kommer rimligen att modifiera de villkor som gäller samfundets digitala utgivning. Klart är emellertid att dess principer ska täcka både vetenskapliga editioner, äldre svensk skönlitteratur som inte föreligger i vetenskapliga utgåvor och nyare svensk litteratur som av författarna ställs till förfogande för nätpublicering.

Utgivandet av en edition i någon av Vitterhetssamfundets serier innebär därmed att redaktören samtidigt medger samfundet rätten till elektronisk publikation av utgåvans material, dels den etablerade texten, dels kringmaterial som kommentarer, variantförteckningar och inledning. Utgivaren bör under utgivningsarbetet också fundera över möjligheterna att i den elektroniska versionen komplettera utgåvan med ytterligare material, som inte ryms i eller är lämpat för den boktryckta editionen, men som kan berika den elektroniska utgåvan och öka dess användbarhet. Detta kan exempelvis bestå i illustrationer och bildmaterial, liksom i utförligare bibliografier och mer omfattande faksimil. Utgivaren är den som är bäst orienterad i det aktuella verkets materialläge, och den elektroniska versionen är därför betjänt av om han eller hon redan i ett tidigt skede har över-

116. Boken finns också tillgänglig på www.tei-c.org/Activities/ETE/Preview/index.xml.

vägt vad som kan vara av intresse att göra tillgängligt i digital form. Till slut blir det Litteraturbankens principer och resurser som sätter gränsen för lämpligt material.

Än så länge tar Litteraturbankens digitalisering av Vitterhetssamfundets utgivning sin utgångspunkt i tryckeriets filer, och i nuläget behöver utgivaren därför inte ägna de tekniska lösningarna närmare uppmärksamhet. Tryckeriets filer har den fördelen framför utgivarens egna att de är mer standardiserade i fråga om till exempel format, men framför allt är de korrekturlästa och rättade en eller flera gånger, vilket gör de äldre filerna inaktuella. Litteraturbankens avsikt är att i framtiden finna lösningar som gör att utgivare kan arbeta med ett format som är lämpligt både för vanlig tryckning och för digital publicering.[117]

Så länge Vitterhetssamfundets elektroniska utgivning försiggår inom ramen för Litteraturbanken enligt den modell som är gällande nu, är de ställningstaganden den enskilda utgivaren måste göra få. En kortfattad översikt över de moment i utgivningen som alltid eller med fördel involverar digitala redskap kan emellertid ändå vara på sin plats.

Arbetet med en utgåva i Vitterhetssamfundet tar alltså i regel sin utgångspunkt i en skannad och OCR-behandlad text – normalt anlitar samfundet professionell, extern kompetens för detta arbete. Är den aktuella förlagan tryckt och i antikva är OCR-behandlingen i dagsläget oproblematisk; också programvara som kan hantera frakturtryckt text finns att tillgå.

Man måste räkna med att kvaliteten på den avlästa texten helt står i proportion till kvaliteten på de bilder som levererades, och alltså är beroende av för det första hur gott det ursprungliga trycket var, för det andra hur välbevarat, rent och snyggt det exemplar utgivaren har lyckats skaffa fram är, och för det tredje hur högkvalitativa bilder

117. För framtida information om detta liksom om de aktuella överväganden som gäller digitala aspekter av Vitterhetssamfundets utgivning hänvisas till samfundets huvudredaktion, dess IT-redaktion samt Litteraturbankens föreståndare.

av förlagan som används (t.ex. hur hög upplösning bilderna har). På motsvarande sätt får man räkna med att en frakturstil som är svårläst för det mänskliga ögat (där t.ex. typer för ”s” och ”f” är svåra att skilja åt) också är svårläst för en OCR-läsare.

Högkvalitativa digitala bilder av ursprungstrycket är alltså viktiga för att textavläsningen ska bli optimal. Att redan från början vinnlägga sig om god kvalitet och upplösning på elektroniska faksimil av originaltrycket är värdefullt också av andra skäl. Bilderna kan ju komma till användning även i andra sammanhang än OCR-behandlingen, t.ex. som faksimil i en digital utgåva.

Handskriven text kan inte (eller brukar åtminstone inte) OCR-behandlas. Om grundtexten hämtas ur en handskrift återstår därför alternativen att antingen skanna in texten från en tryckt version som sedan korrigeras utifrån handskriften (om texten alltså har utgivits någon gång tidigare), eller att helt enkelt mata in texten tecken för tecken.

En fördel med automatiserad textavläsning var i OCR-behandlingens barndom att de fel som uppstod ofta var uppenbara och påtagliga för en mänsklig korrekturläsares blick. Mänskliga fel skapas med mänsklig logik och är därför svåra för en mänsklig blick att upptäcka – ett typiskt mänskligt fel kan vara att skriva in ”Sova” för ”Sofva”. Ett typiskt OCR-behandlat fel kunde på den tiden vara ”§ofva”, en teckenföljd som ingen mänsklig korrekturläsare skulle låta passera.

Men i takt med att programvarorna har blivit mer sofistikerade gör de allt färre fel, samtidigt som de fel som ändå uppstår blir mer förrädiska. Inte minst körs texten i regel mot någon form av stavningsprogram, vilket i värsta fall kan göra att tryckfel i grundtexten har rättats i den OCR-behandlade texten – en mardröm för textutgivare!

Den OCR-behandlade texten måste alltså noga kontrolleras. I Vitterhetssamfundets utgåvor sker detta fortfarande oftast manuellt, vilket är en tidskrävande men tyvärr inte alldeles säker metod. Säkrast vore egentligen att dels mata in hela texten för hand, dels skanna och OCR-behandla den för att sedan köra de båda texterna mot varandra i ett kollationeringsprogram,[118] för att så slutligen manu-

118. Exempel på ett enkelt kollationeringsprogram, fritt för nedladdning,

ellt kontrollera de ställen där de båda texterna skiljer sig åt. En sådan automatiserad kollationering utifrån texter som genererats från samma dokument men med hjälp av två olika metoder borde vara bäst på att upptäcka de typfel som respektive metod genererar. Bara de fel som bägge metoderna har producerat förblir då oupptäckta.[119]

På motsvarande sätt kan varje annan inläst version av ett och samma verk fungera som hjälp att hitta fel i texten. Om en inskannad och OCR-behandlad text från en senare upplaga till exempel kollationeras mot den inskannade och OCR-behandlade texten från originaleditionen får utgivaren en förteckning över avvikelser som innehåller dels de faktiska avvikelserna mellan editionerna – d.v.s. en variantförteckning –, dels de fel som har genererats i endera av de båda OCR-behandlingarna. Även här är det ju bara de fel som eventuellt har uppstått oberoende av varandra i båda inläsningarna som förblir oupptäckta.

Kollationeringsprogram används alltså med fördel för att upprätta variantapparater. Det finns också en del programvara särskilt utvecklad för textedering – mest känd är kanske den som utvecklats för utgivning av klassiska texter, *Classical Text Editor*.[120] För programvara av denna typ gäller, som Hans Walter Gabler har framhållit, att den har sin styrka i automatiserade procedurer (som t.ex. kollationering), men att den samtidigt måste tillåta utgivaren att manuellt gripa in i dessa procedurer. Å ena sidan kan utgivaransvaret ju aldrig delegeras till en programvara; å andra sidan medför varje mänsklig inmatning av tecken också en risk för att nya fel produceras. Utmaningen ligger i att dra full nytta av programvarans automatiserade rutiner men samtidigt ge utgivaren nödvändigt handlingsutrymme.[121]

Ett centralt moment i produktionen av en digital utgåva, framställd för publicering på Internet, CD-rom eller DVD, är textkod-

---

är Juxta, som har tagits fram av McGann; se www.patacriticism.org/juxta/about.

119. Jfr Gabler, 2006, s. 341.
120. www.oeaw.ac.at/kvk/cte/main.htm
121. Se Gabler, 2006, s. 330.

ningen. Det är genom kodningen som texten kan laddas med information som så småningom kommer användaren till godo genom olika typer av sök- och visningsfunktioner. Informationen kan vara av alla de slag: varianter och punktkommentarer av traditionellt snitt men också allt annat som är intressant att märka ut i en text: namn, originalpaginering, syntaktiska egenheter etc.

Det dominerande märkspråket HTML har vad gäller textkritisk utgivning nästan helt kommit att ersättas av det mer flexibla XML. Medan HTML bara medger en begränsad uppsättning möjliga märkningar av texten, fungerar XML som ett öppet språk, där användaren själv kan definiera och namnge de fenomen som ska märkas. Ett centralt dokument som förtecknar internationellt vedertagna riktlinjer för XML-baserad textkodning inom de humanistiska vetenskapsdisciplinerna är de ”Guidelines” som publicerats av Text Encoding Initiative (TEI).[122]

Den elektroniska utgåvans möjligheter att tillhandahålla en stor mängd dokumentärt material – faksimil av handskrifter och tryck, därtill brev och annat kontextuellt material – har gjort den till en särskilt lockande form för dokumentär utgivning av olika slag. När ”arkivutgåvan” under senare år har anförts som en egen typ av utgåva har det till exempel ofta varit med den förutsättningen, att datorn ger oss nya och ojämförligt utvidgade möjligheter till omfattande materialredovisning. Dessutom är datorns och skärmens möjligheter att presentera ett stort faksimilmaterial på ett pedagogiskt sätt betydande. Många detaljer i till exempel en handskrift är faktiskt enklare att tyda på skärmen i hög förstoring än i verkligheten, under förutsättning att faksimilåtergivningen är god.

Det har därför också funnits en tendens att låta den digitala utgåvans potential i vetenskaplig utgivning framför allt komma till uttryck i dokumentär, ”icke-kritisk” utgivning, inte minst inom ramen

122. Riktlinjerna finns publicerade på www.tei-c.org. Se vidare Hockey, 2004 med ytterligare hänvisningar. I McGann, 2004 (s. 386 f.) påtalas några av begränsningarna med SGML och TEI i textkritiska sammanhang.

för arkivutgåvan, som tillhandahåller en stor mängd material men som inte har ambitionen att etablera en kritisk text. I värsta fall kan detta bli ett sätt att helt undandra sig det utgivaransvar som brukar höra till en utgåva av traditionellt slag. ”Lost in hyperspace” kan bli ödet för den användare som visserligen har ett stort material att utforska, men som inte har bibringats några fungerande redskap att orientera sig med.[123]

Även i en digital utgåva är det därför av största vikt att utgivaren gör reda för utgivningsprinciper, material, metoder och syfte, på samma sätt som i en tryckt utgåva. I en digital utgåva bör dessutom tekniska uppgifter som format, bildupplösning, systemkrav etc. redovisas. Det verkar också klokt att upprätthålla en rågång mellan ”arkivet” och ”utgåvan”, där den senare ställer större krav på utgivarval och utgivaransvar, till exempel genom att erbjuda en etablerad text. Lika litet som den tryckta faksimilutgåvan kan för övrigt det digitala arkivet göra anspråk på objektivitet eller neutralitet. Bägge vilar (i likhet, förstås, med vilket som helst fysiskt arkiv) på val och urval och utgör i den bemärkelsen en tolkning av det föreliggande materialet.[124]

Vilken väg den digitala utgivningen inom Vitterhetssamfundet kommer att ta på längre sikt är svårt att sia om, men den ska under alla omständigheter lyda under samfundets överordnade uppgift: att ”utgifva klassiska svenska författares verk i vetenskapligt tillfredsställande upplagor”. På vilket sätt de digitala möjligheterna kommer att tillföra nya aspekter på denna uppgift, eller rentav förvandla den, kan vi ännu bara ana.

123. Jfr t.ex. Dahlström, 2001, s. 67 ff.

124. Jfr Svedjedal, 1999, s. 24 samt Dahlström, 2001, s. 71.

Appendix

Kollationeringsformler: en kort handledning

Denna handledning är avsedd som en komprimerad och tillgänglig introduktion till konsten att skriva, använda och förstå kollationeringsformler. Den utgår framför allt från Philip Gaskells grundläggande bok *A New Introduction to Bibliography* (1972; rev. ed. 1995). För andra utförliga handledningar, se även Rolf E. Du Rietz' *Den tryckta skriften. Termer och begrepp* (1999) samt Fredson Bowers' *Principles of Bibliographical Description* (1949 och senare).[125] Dessa tre framställningar ger också ledning för hur man kan gå till väga i den mängd av mer komplicerade situationer och specialfall som måste förbigås här.

Kollationeringsformeln har, som Gaskell framhåller, två viktiga uppgifter. Dels ska formeln visa (beskriva) av vilka beståndsdelar och på vilket sätt boken i fråga är uppbyggd, dels tillhandahåller den ett system för exakt referens till en eller annan av bokens beståndsdelar (t.ex. ett visst blad eller ett visst lägg). Kollationeringsformeln använder sig av ett vetenskapligt formaliserat språk som bara är läsligt för den som lärt sig att tyda det. För att den bibliografiska informationen ska bli tillgänglig även för de läsare, forskare och användare som inte är specialister bör formeln i Vitterhetssamfundets utgåvor kompletteras med bibliografisk information i vanlig löptext. Kolla-

125. Anvisningar för hur kollationeringsformler upprättas finns också i *Råd och anvisningar till redaktörerna för Almqvists Samlade Verk* (stencil som tillhandahålls av huvudredaktören), s. 4 ff.

tioneringsformeln fyller sin funktion bland annat genom att den är internationell, informationsrik, komprimerad, exakt och utesluter missförstånd.

Formeln inleds i regel med att formatet anges (2:o för folio, 4:o för kvarto, 8:o för oktav och 12:o för duodes; se ovan, 5.4). Därpå följer den egentliga kollationeringsformeln, som beskriver och sammanfattar bokens uppbyggnad i lägg och blad, samt eventuella tillägg, uteslutningar och kancelleringar. Beskrivningen utgår från ett *idealt exemplar*, det vill säga ett exemplar som inte påverkats av tillfälliga störningar i tillverkningsprocessen utan där slutresultatet blivit det avsedda, med avsett antal blad, vik och lägg, och där alla kancellanser är på plats. För att sluta sig till hur det ideala exemplaret var avsett att se ut måste man i regel undersöka ett större antal exemplar av boken.[126]

Beskrivningen tar sin utgångspunkt i arknumreringen, som i regel återfinns i sidfoten i början av varje lägg. Denna anger, oftast genom siffror eller en serie bokstäver från det latinska alfabetet, var nya lägg börjar. (Arknumreringen fungerade som en hjälp vid tryckerierna att sortera de tryckta och vikta arken i rätt ordning när boken skulle häftas.) Om en bok innehåller fem lägg, numrerade 1, 2, 3, 4 och 5, och respektive lägg innehåller fyra blad (d.v.s. två vik = åtta sidor), formaliseras detta $1–5^4$. Om läggen i stället signerats med latinska bokstäver (A, B, C, D och E) skrivs det $A–E^4$.

I normalfallet, där ett ark också har bildat ett lägg, kommer alltså formatet och den upphöjda siffra som anger läggets omfattning att svara mot varandra: 4:o: $1–5^4$. Den första fyran betecknar formatet (kvarto); den andra, upphöjda fyran anger att vart och ett av de fem läggen innehåller fyra blad. Om den siffra som anger formatet inte är identisk med den siffra som anger antal blad per lägg, innebär detta att ett ark inte motsvarar ett lägg, och att tryckarket alltså har behandlats på annat sätt. I fallet 4:o: $1–5^2$ har varje lägg skapats av bara ett halvark; i fallet 4:o: $1–5^8$ har varje lägg bildats av ett dubbelark.

126. Jfr Gaskell, 1995, s. 315.

Observera att den upphöjda siffra som anger antalet blad i lägget (normalt) alltid är jämn.[127] Ett vik innehåller ju alltid två blad, och lägget kan därför bara innehålla 2, 4, 6, 8 etc. blad.

Alla lägg i en bok behöver inte innehålla lika många sidor. I synnerhet det första och det sista lägget avviker ofta från de övriga. (Det första kan t.ex. utgöras av ett förord som trycktes senare än resten av boken; det sista blev inte alltid fyllt.) Vi tänker oss att det första lägget, signerat A, innehåller två blad, och att detta följs av tre lägg, signerade B, C och D, som innehåller fyra blad vardera, och att ett sista lägg är signerat E och innehåller två blad. Detta ger oss formeln 4:0: A^2 B–D^4 E^2. Läggen A och E utgör alltså halvark, medan de tre mittersta läggen består av helark.

För att referera till ett enskilt lägg – om man till exempel vill tala om att ett enskilt lägg saknas i vissa exemplar i editionen – uppger man helt enkelt arksignaturen följd av den upphöjda siffra som anger läggets bladantal (”A^2 saknas i delar av editionen”). För att referera till ett enskilt blad inom ett lägg numrerar man bladen inom lägget från 1 och uppåt (utan att upphöja siffran): lägget B^4 innehåller i detta exempel de fyra bladen B1, B2, B3 och B4. Om arksignaturerna består av siffror och inte som i detta fall av bokstäver blir det nödvändigt att nedsänka den siffra som utpekar bladet. 2_1, 2_2, 2_3 och 2_4 skulle i sådant fall beteckna de fyra bladen i det med siffran 2 numrerade lägget. När arksignaturerna består av bokstäver är det emellertid inte nödvändigt att nedsänka siffran, eftersom den inte kan sammanblandas med arksignaturen.

I denna serie blad sitter B1 och B4 ihop i ett vik, liksom B2 och B3 – se illustration:

127. Exempel på ett par undantag ger Du Rietz, 1999, s. 293.

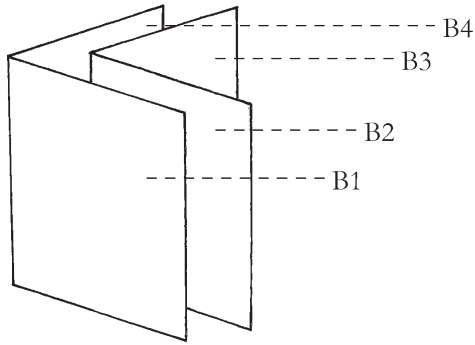

Man säger att bladen B1 och B4 (resp. B2 och B3), som alltså bildar ett vik, är *konjunkta* (de bildar ett *konjunkt par*). Det är inte alldeles ovanligt att ett sådant konjunkt par kan saknas i ett lägg i vissa exemplar, och också i andra situationer kan man ha behov av att referera till ett enskilt vik. Det konjunkta par som bildas av B1 och B4 skrivs då B1.4, medan det konjunkta par som bildas av B2 och B3 skrivs B2.3. Till exempel kan man alltså skriva: ”B1.4 saknas i delar av editionen”.

Det är vanligt att ett eller flera lägg i en bok saknar arksignaturer, i synnerhet i början av boken. (Att placera det allra första lägget korrekt vid bindningen var ju ändå inget problem för boktryckaren – det är de påföljande som måste signeras för att hamna på rätt plats.) Om en sådan saknad arksignatur ingår i en i övrigt befintlig serie signaturer, anges det faktum att ett lägg är osignerat genom att arksignaturen kursiveras i formeln. 4:o: A^2 B–D^4 E^2 betyder till exempel att det första lägget, bestående av två blad (d.v.s. ett vik) saknar arksignatur. Av signaturerna på de övriga läggen (B, C, D och E) kan vi emellertid sluta oss till att det första, osignerade lägget faktiskt bör benämnas A-lägget. Därför skrivs detta lägg med ett kursiverat A i formeln.

Ett osignerat lägg som inte ingår i en signerad följd av lägg betecknas i stället med den grekiska bokstaven π (pi) om det föregår den signerade följden, och med χ (chi) om det är infogat på annan plats i boken. 4:o: π^2 A–D^4 innebär alltså att boken börjar med ett osignerat lägg om två blad (ett vik), vilket följs av fyra lägg, signerade

A, B, C och D, om fyra sidor (två vik) vardera. I detta fall är ju serien av arksignaturer komplett utan att det osignerade lägget räknas in i följden. 4:o: A–D^4 χ^2 E^4 innebär vidare att det i boken är infogat ett osignerat vik (två blad) mellan D-lägget och E-lägget.

Om flera inskott i en bok föregår den signerade följden brukar alla dessa inskott betecknas med ett upprepat π. 4:o: π^2 π^4 A–D^4 betyder på så vis att de fyra signerade läggen A–D föregås av två osignerade lägg, det första om två blad (ett vik), det andra om fyra blad (två vik).

Flera inskott i en och samma bok, annat än före den signerade följden, betecknas alla med χ. 4:o: A^4 χ^4 B–D^4 χ^2 E^4 uttyds alltså: Boken börjar med A-lägget om fyra blad (två vik). Detta följs av ett osignerat lägg, också om fyra blad. Därpå följer tre lägg, signerade B, C och D, vart och ett omfattande fyra blad. Sedan kommer ytterligare ett osignerat lägg, denna gång om två blad (ett vik). Slutligen har vi ett lägg, signerat E, som omfattar fyra blad (två vik).

I fall som dessa försvinner alltså möjligheten att entydigt referera till ett enskilt blad eller vik inom något av de inskjutna och osignerade läggen. χ2 kan ju i det sista exemplet referera till två olika blad, antingen inom det första osignerade inskottet (χ^4) eller inom det andra (χ^2). På motsvarande sätt kan π2 i det föregående exemplet ha två möjliga referenser, antingen i det första osignerade eller i det andra osignerade lägget. Om behovet av exakt referens uppstår i en sådan situation måste det därför lösas på annat sätt, till exempel genom förklarande kringtext.

Också enstaka blad, som alltså inte utgör hela lägg, kan förstås vara infogade (inlimmade) i boken. Det enstaka bladet, utanför den signerade följden, tilldelas då beteckningen χ1 (i enlighet med de beteckningar som åsätts de enskilda bladen inom ett signerat lägg, t.ex. B1, B2, B3 och B4). Denna beteckning infogas så på aktuell plats i formeln, till exempel 4:o: A–D^4 χ1 E^4. Detta uttyds: mellan D-lägget och E-lägget har inlimmats ett enstaka löst blad.

Om detta blad inte har infogats mellan två lägg, utan någonstans inom ett lägg, måste den exakta positionen för det lösa bladet anges. Detta sker genom att det föregående bladet pekas ut inom en paren-

tes, i vilken också ett plustecken och beteckningen för det infogade bladet skrivs. 4:o: A–D^4 (D2+χ1) E^4 betyder alltså: Efter det andra bladet i D-lägget (D2) har ett löst blad infogats.

I formeln ska också anges om editionen innehåller kancelleringar. En kancellering innebär att ett blad (kallat originalbladet eller kancellanden) har skurits ur boken och ersatts av ett nytt blad (kallat kancellansen; jfr ovan, 5.4). Denna operation anges inom parentestecken i formeln, i direkt anslutning till det lägg i vilket kancelleringen har utförts. 4:o: A^2 B^4 (±B3) C–D^4 E^2 innebär att i B-lägget det tredje bladet (B3) har skurits ut (vilket anges med minustecken), för att ersättas av ett nytt blad (vilket anges med plustecken).

Observera att det lägg inom vilket operationen har skett måste brytas ut ur följden. Hade ingen kancellering gjorts skulle den obrutna läggföljden ha skrivits B–D^4; här bryts däremot B-lägget ut så att följden skrivs B^4 C–D^4, varefter angivelsen om kancelleringen i B-lägget kan infogas omedelbart efter B^4.

Samma strategi – angivelse inom parentes i direkt anslutning till en viss arkangivelse i formeln – kan användas då ett blad bara har skurits ut (utan att något har lagts till). Då skriver man förstås inget plustecken, utan bara ett minustecken: 4:o: A^2 B^4 (-B3) C–D^4 E^2. Tillägg av enstaka blad, utan att något blad samtidigt har skurits ut, anges däremot alltid genom den grekiska bokstaven χ enligt ovan.

*

Kollationeringsformler har hittills redovisats i Vitterhetssamfundets utgivning av Almqvists *Samlade Verk*, liksom i utgivningen av kvinnliga författares 1800-talsromaner i Ny serie. Här ska ges ett par exempel ur Almqvistutgivningen.

Almqvists *Drottningens Juvelsmycke* (SV 6, utg. Lars Burman) utkom i november 1834 i två häften, tryckta i en enda följd och fortlöpande paginerade [I–IV] 1–258 respektive 259–499. Dessa består av sammanlagt 22 lägg, kontinuerligt signerade genom de bägge häftena. Romanen trycktes alltså som en volym, som delades i två först inför häftningen. Detta gör det befogat att beskriva de båda häftena

som en enda bibliografisk enhet – dock bör det av den bibliografiska beskrivningen framgå var det första häftet slutar och nästa tar vid.

Enligt de principer som här har beskrivits kollationerar den odelade volymen enligt följande:

12:o: π^2 1–9^{12} $10^{12}(\pm 10_{11})$ 11^{12} $12^{12}(12_{11}+\chi 1)$ 13–16^{12} $17^{12}(\pm 17_{10})$ $18^{12}(\pm 18_{4,12})$ 19–20^{12} 21^{8} *22*^{2}

Vid häftningen avskildes de bägge häftena från varandra mellan 11_9 och 11_{10}, vilket gjorde att det andra häftet kunde inledas med romanens nionde bok.

Formeln är lång och kan vid första anblicken se invecklad ut, men låter sig bit för bit dechiffreras så här:

12:o – Bokens format är duodes.

π^2 – Boken börjar med ett osignerat vik om två blad.

1 … *22*^{2} – Detta följs av sammanlagt 22 lägg om vanligen 12, men i slutet 8 samt 2 blad.

1–9^{12} – De första nio läggen om tolv blad vardera är helt intakta och oproblematiska.

$10^{12}(\pm 10_{11})$ – I det tionde lägget (10^{12}) föreligger en kancellering. Det är det elfte bladet i lägget (10_{11}) som dels har skurits ut (minustecken), dels har ersatts med ett nytt blad, d.v.s. kancellansen (plustecken).

11^{12} – Det elfte lägget är intakt och oproblematiskt, och omfattar alltså tolv blad.

$12^{12}(12_{11}+\chi 1)$ – I det tolfte lägget (12^{12}), efter dess elfte blad (12_{11}), har infogats ytterligare ett löst, osignerat blad ($\chi 1$).

13–16^{12} – Läggen 13 till 16 är intakta och oproblematiska.

$17^{12}(\pm 17_{10})$ – I det sjuttonde lägget (17^{12}) föreligger ytterligare en kancellering. Det är läggets tionde blad (17_{10}) som dels har skurits ut, dels ersatts med en kancellans.

$18^{12}(\pm 18_{4,12})$ – I det artonde lägget föreligger inte mindre än två kancellanser. Det är dels det fjärde, dels det tolfte bladet som har skurits ut samt ersatts av kancellanser.

19–20^{12} – Lägg 19 och 20 är intakta och oproblematiska.

21^{8} – Det 21:a lägget omfattar bara åtta blad, d.v.s. fyra vik.

***22*²** – Det sista, 22:a lägget är osignerat (siffran är kursiv) och omfattar bara två blad, d.v.s. ett enda vik.

På så vis har vi genom formeln fått kännedom om bokens uppbyggnad, blad för blad och lägg för lägg.

Vad säger oss nu all denna information? För det första att Almqvist med bokens sammanlagt fyra kancellanser och ett extra inlimmat blad har ägnat den betydande omsorg. Som Burman konstaterar har denna omsorg förstås inneburit merarbete för tryckaren, J. Hörberg. Burman förklarar Almqvists ekonomiska dristighet med att han var sin egen förläggare.[128]

Som framgår av utgivarens förteckning i utgåvan innehåller kancellanserna betydande textrevision, som också innebär väsentliga estetiska skillnader. Författaren har alltså fortsatt sitt arbete med romanen in i och genom tryckningen. På det extra, inlimmade bladet (χ1) föreligger texten och noterna till Tintomaras sång (”Mig finner ingen, Ingen jag finner –”). Att notskriften inte kunde tryckas löpande i texten hade förstås tryckstekniska orsaker. Det blev tryckstekniskt mest effektivt att trycka notskriften och sångtexten separat, och att i efterhand limma in bladet på sin plats i romanen.

Almqvists *Tre fruar i Småland* (SV 25, utg. Lars Burman) består av tre häften, tryckta och utgivna vid tre separata tillfällen: i april 1842, december 1842 samt maj 1843. Arknumreringen och pagineringen börjar om för vart och ett av häftena. I kollationeringsformeln bör därför varje häfte beskrivas som en separat bibliografisk enhet.

Enligt de principer som här har beskrivits kollationerar de tre volymerna enligt följande:

Volym I: 8:o: $\pi^2\pi^4$ 1–12^8
Volym II: 8:o: π^2 1–12^8 13^6
Volym III: 8:o: π^2 1–8^8 $9^8(\pm 9_3)$ 10–15^8 16^6 17–18^8

128. Almqvist, 2002, s. 297.

Formlerna uttyds:

Volym I:

8:o – Formatet är oktav.

$\pi^2\pi^4$ – Boken inleds med två osignerade lägg, det första om två blad (ett vik), det andra om fyra blad (två vik).

$1–12^8$ – Volymen består sedan av tolv stycken lägg, signerade med siffror från 1 till 12, vart och ett omfattande åtta blad (fyra vik).

Volym II:

8:o – Formatet är oktav.

π^2 – Boken inleds med ett osignerat lägg, omfattande två blad (ett vik).

$1–12^8$ – Därpå följer tolv stycken lägg, signerade 1–12, omfattande åtta blad vardera.

13^6 – Volymen avslutas med ett lägg, signerat 13, omfattande sex blad (tre vik).

Volym III:

8:o – Formatet är oktav.

π^2 – Boken inleds med ett osignerat lägg, omfattande två blad (ett vik).

$1–8^8$ – Därpå följer åtta lägg om åtta blad vardera.

$9^8(\pm 9_3)$ – I det nionde lägget föreligger en kancellering, som innebär att läggets tredje blad (9_3) har skurits ut (minustecken) och ersatts av en kancellans (plustecken).

$10–15^8$ – Läggen 10–15 omfattar åtta blad vardera och är kontinuerliga, kompletta och oproblematiska.

16^6 – Lägg 16 omfattar bara sex blad (tre vik).

$17–18^8$ – De två sista läggen, signerade 17 och 18, omfattar åtta blad vardera.

Formlerna uppvisar ett par oregelbundenheter, som är värda att notera. Den första volymen inleds av inte bara ett osignerat lägg, som de följande två volymerna (det π^2 som inrymmer titelblad etc.), utan

två. Det andra osignerade lägget, π^4, omfattar alltså fyra blad (två vik), det vill säga åtta sidor. Dessa åtta sidor innehåller romanens ramberättelse, den så kallade jaktslottsramen. Den andra oregelbundenheten kommer i slutet av volym III. Lägg 16 omfattar bara sex blad i stället för det normala åtta. Det vore inte märkligt om lägget avslutade boken, men här följs det av ytterligare två lägg, omfattande åtta blad vardera. Om vi undersöker innehållet på dessa avslutande lägg kan vi se att den egentliga romanen faktiskt slutar just i och med lägg 16. På rectosidan av blad 16_6 kan vi läsa: ”SLUT.” De två återstående läggen, 17 och 18, innehåller sedan det avsnitt som fått titeln ”Akademiska tankar”, och som också utgör en del av jaktslottsramen. Där återförs vi med andra ord till herr Hugo, Frans och Eleonora, som vi mötte i det inledande ramverket.

Den bibliografiska analysen antyder alltså, konstaterar Burman, att jaktslottsramen i dess två avsnitt trycktes separat. ”Detta”, fortsätter Burman, ”tyder på att både inledningen och ’Akademiska tankar’ lämnades till tryckeriet i särskild ordning. Möjligen lämnades inledningen till sättning först efter att första volymen tryckts.”[129] Ett sådant antagande styrks också av att romanens erratalista föreligger på det avslutande lägget.

129. Almqvist, 1998, s. 513. Se även Burman, 1998, s. 23–31.

Litteraturförteckning

Internetadresser är kontrollerade i januari 2007.

Anförd litteratur

Aagaard Olesen, Tonny, ”Den rejsende i London, eller kommentaren som genre. Et kommenteret foredrag”, *Megen viden i forskellige hoveder. Om kommentering af nordiske klassikere*, Nordisk Netværk for Editionsfilologer. Skrifter 2, red. Johnny Kondrup & Karsten Kynde (København, 2000), s. 24–54

Allén, Sture, *Grafematisk analys som grundval för textedering med särskild hänsyn till Johan Ekeblads brev till brodern Claes Ekeblad 1639–1655*, Acta Universitatis Gothoburgensis. Nordistica Gothoburgensia 1, diss. (Göteborg, 1965)

—, ”Om textattribution. Kring en avhandling av Marina Mundt”, *Arkiv för nordisk filologi* 86 (1971), s. 81–113

August Strindbergs Samlade Verk, bd 1 (Ungdomsdramer I) (Stockholm, 1990), s. 275–333 (”Presentation av nationalupplagan och redogörelse för redigeringsprinciperna”) (finns också som särtryck)

Bockelkamp, Marianne, *Analytische Forschungen zu Handschriften des 19. Jahrhunderts. Am Beispiel der Heine-Handschriften der Bibliothèque Nationale, Paris* (Hamburg, 1982)

Boetius, Henning, ”Textqualität und Apparatgestaltung”, *Texte und Varianten. Probleme ihrer Edition und Interpretation*, hrsg. Gunter Martens & Hans Zeller (München, 1971), s. 233–250

Bowers, Fredson, *Principles of Bibliographical Description* (Princeton, 1949)

Burman, Lars, ”Kancellanserna i C. J. L. Almqvists *Amalia Hillner* (1840)”, *Tidskrift för litteraturvetenskap* 1995:2, s. 47–54

—, *Tre fruar och en mamsell. Om C. J. L. Almqvists tidiga 1840-talsromaner* (Hedemora, 1998)

—, *Mäns och kvinnors skrivande. Om utgivning av tidiga 1800-talsromaner*, anförande vid Svenska Vitterhetssamfundets årsmöte den 17 maj 2000 (Stockholm, 2000)

—, ”Infattningen av juvelsmycket. *Tintomaras* bokhistoriska förvandling”, *I vitterhetens tjänst. Textkritiska uppsatser. En vänbok till Barbro Ståhle Sjönell*, red. Lars Burman (Stockholm & Hedemora, 2003), s. 117–132

Contemporary German Editorial Theory, ed. Hans Walter Gabler, George Bornstein & Gillian Borland Pierce (Ann Arbor, 1995)

Dahlström, Mats, ”Trycket från trycket. Fixerade, mindre editioner eller mindre fixerade arkiv?”, *Bok og skjerm. Forholdet mellom bokbasert og digitalt basert tekstutgivelse*, Nordisk Nettverk for Edisjonsfilologer. Skrifter 3, red. Jon Gunnar Jørgensen, Tone Modalsli, Espen S. Ore & Vigdis Ystad (Oslo, 2001), s. 61–80

Dalin, A. F., *Ordbok öfver svenska språket*, del I–II (Stockholm, 1850–1853)

Du Rietz, Rolf E., ”Kancellanserna i Liljor i Saron (1821)”, *Text. Svensk tidskrift för bibliografi*, vol. 2, n:o 3 (1983), s. 151–156

—, *Den tryckta skriften. Termer och begrepp* (Uppsala, 1999)

Electronic Textual Editing, ed. Lou Burnard, Katherine O’Brien O’Keeffe & John Unsworth, The Modern Language Association of America (New York, 2006) (även tillgänglig på www.tei-c.org/Activities/ETE/Preview/index.xml)

Elovson, Harald, ”Textkritik”, *Svenskt Litteraturlexikon*, 2 uppl. (Lund, 1970), s. 575–576

Frederiksen, Britta Olrik, ”Under stregen – lidt om det eksterne variantapparat i historisk perspektiv”, *Varianter och bibliografisk beskrivning*, Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer. Skrifter 5, red. Pia Forssell & Rainer Knapas (Helsingfors, 2003), s. 13–78

Gabler, Hans Walter, ”Moving a Print-Based Editorial Project into Electronic Form”, *Electronic Textual Editing*, ed. Lou Burnard, Katherine O’Brien O’Keeffe & John Unsworth, The Modern Language Association of America (New York, 2006), s. 339–345 (även tillgänglig på www.tei-c.org/Activities/ETE/Preview/index.xml)

Gaskell, Philip, *A New Introduction to Bibliography* (1972), rev. ed. (Oxford, 1995)

Greetham, D. C., *Textual Scholarship. An Introduction* (1992), rev. ed. (New York, 1994)

Greg W. W., ”The Rationale of Copy-Text” (1950–1951), *Art and Error. Modern Textual Editing*, ed. Ronald Gottesman & Scott Bennett (London, 1970), s. 17–36

Gunder, Anna, ”Forming the Text, Performing the Work: Aspects of Media, Navigation, and Linking”, *Human IT* 5:2–3 (2001), s. 81–206

Haugen, Odd Einar, ”Det synoptiske problemet”, *Bok og skjerm. Forholdet mellom bokbasert og digitalt basert tekstutgivelse*, Nordisk Nettverk for Edisjonsfilologer. Skrifter 3, red. Jon Gunnar Jørgensen, Tone Modalsli, Espen S. Ore & Vigdis Ystad (Oslo, 2001), s. 19–46

Hellquist, Magdalena, *Handskriftsstudier till Fredmans epistlar. 1. Handskrifterna*, Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet V (= Carl Michael Bellman, *Dikter*, del IV, Fredmans epistlar), diss. (Stockholm, 1977)

Henrikson, Paula, ”Kampen om litteraturhistorien. Romantikerna som filologer”, *Text och tradition. Om textedering och kanonbildning*, Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer. Skrifter 4, red. Lars Burman & Barbro Ståhle Sjönell (Stockholm, 2002), s. 42–58 [= 2002 a]

—, ”Kring tryckningen av E. J. Stagnelius’ *Martyrerna* (1821)”, *Nordisk Tidskrift för Bok- och Bibliotekshistoria*, årgång 86 (2002), nr 1, s. 55–67 [= 2002 b]

—, ”Den historisk-kritiska utgåvan från historism till hermeneutik. En granskning av tysk editionsteori”, *Læsemåder. Udgavetyper og målgrupper*, Nordisk Netværk for Editionsfilologer. Skrifter 6, red. Per Dahl, Johnny Kondrup & Karsten Kynde (København, 2005), s. 52–77

—, *Föreskrift och eftertanke. Att skriva riktlinjer för Svenska Vitterhetssamfundets utgivning*, anförande vid Svenska Vitterhetssamfundets årsmöte den 25 maj 200[5] (Stockholm, 2006)

Hillbom, Gunnar, *Källorna till Fredmans sånger och ”Den Svenske Anacreon”*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Filologiskt arkiv 38 (Stockholm, 1996)

—, ”Om standardtexten och den sjungandes ensak. Bellmansvisan som diktverk och repertoar”, *Text och tradition. Om textedering och kanonbildning*, Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer. Skrifter 4, red. Lars Burman & Barbro Ståhle Sjönell (Stockholm, 2002), s. 130–145

Hockey, Susan, ”The Reality of Electronic Editions”, *Voice, Text, Hypertext. Emerging Practices in Textual Studies*, ed. Raimonda Modiano, Leroy F. Searle & Peter Shillingsburg (Seattle, Washington, 2004), s. 361–377

Jacobsson, Benny, ”Skriftens och bokens ark”, *Över tid och rum. En antologi tillägnad Bo Lindberg*, red. Anders Burman & Benny Jacobsson (Stockholm, 2003), s. 51–68

Katalogiseringsregler för svenska bibliotek (KRS), 2 uppl. (Lund, 1990)

Kondrup, Johnny, ”Litterær traditionsdannelse gennem videnskab”, *Text och tradition. Om textedering och kanonbildning*, Nordiskt Nätverk för Edi-

tionsfilologer. Skrifter 4, red. Lars Burman & Barbro Ståhle Sjönell (Stockholm, 2002), s. 25–41
—, "Betragtninger over tekstfejl", *I vitterhetens tjänst. Textkritiska uppsatser. En vänbok till Barbro Ståhle Sjönell*, red. Lars Burman (Stockholm & Hedemora, 2003), s. 195–209
—, "Ekspressiv typografi hos Søren Kierkegaard?", *Litterat på eventyr. Festskrift til Finn Hauberg Mortensen*, red. Erik Damberg, Harry Haue & Jørgen Dines Johansen (Odense, 2006), s. 39–57
Kraft, Herbert, *Editionsphilologie* (1990), zweite, neubearbeitete und erweiterte Auflage (Frankfurt am Main, 2001)
Kynde, Karsten, "Kampen mellem bog og skærm set fra den elektroniske redaktørs skrivebord", *Bok og skjerm. Forholdet mellom bokbasert og digitalt basert tekstutgivelse*, Nordisk Nettverk for Edisjonsfilologer. Skrifter 3, red. Jon Gunnar Jørgensen, Tone Modalsli, Espen S. Ore & Vigdis Ystad (Oslo, 2001), s. 103–114
Larsson, Lennart, *Varifrån kom svenskan? Om den svenska vokabulären i en fyrspråkig ordbok utgiven i Riga 1705*, Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 81, diss. (Uppsala, 2003)
Malmgren, Sven-Göran, "Almqvists (?) anonyma journalistik. Om möjligheterna till textattribution", *Stilsymposiet i Göteborg 21–23 maj 1992. Symposiehandlingar*, red. Peter Cassirer (Göteborg, 1994), s. 61–70
Malmström, Sten, *Om utgivning av nysvensk skönlitteratur i vetenskaplig kommenterad utgåva*, Svenska Vitterhetssamfundet, stencil (Stockholm, 1965)
Martens, Gunter: "Textdynamik und Edition. Überlegungen zur Bedeutung und Darstellung variierender Textstufen", *Texte und Varianten. Probleme ihrer Edition und Interpretation*, hrsg. Gunter Martens & Hans Zeller (München, 1971), s. 165–201
—, "'Historisch', 'kritisch' und die Rolle des Herausgebers bei der Textkonstitution", *Editio. Internationales Jahrbuch für Editionswissenschaft*, 5 (1991), s. 12–27
McGann, Jerome J., *A Critique of Modern Textual Criticism* (Chicago, 1983)
—, *The Beauty of Inflections. Literary Investigations in Historical Method and Theory* (Oxford, 1985)
—, *Radiant Textuality. Literature after the World Wide Web* (New York, 2001)
—, "Imagining What You Don't Know. The Theoretical Goals of the Rossetti Archive", *Voice, Text, Hypertext. Emerging Practices in Textual Studies*, ed. Raimonda Modiano, Leroy F. Searle & Peter Shillingsburg (Seattle, Washington, 2004), s. 378–397

McKenzie, D. F., *Bibliography and the Sociology of Texts* (Cambridge, 1999)
Modalsli, Tone, ”Manuskriptet som gjenstand – om manuskriptbeskrivelse”, *Varianter och bibliografisk beskrivning*, Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer. Skrifter 5, red. Pia Forssell & Rainer Knapas (Helsingfors, 2003), s. 131–151
Nationalencyklopedins ordbok, del I–III, utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet (Höganäs, 1995–1996)
Nichols, Stephen G., ”Why Material Philology? Some Thoughts”, *Zeitschrift für Deutsche Philologie* 116 (1997), Sonderheft: *Philologie als Textwissenschaft. Alte und Neue Horizonte*, hrsg. Helmut Tervooren & Horst Wenzel, s. 10–30
Ollén, Gunnar, ”Hur identifierades förläggarens ingrepp i Strindbergs manuskript till Fröken Julie?”, *Textkritik. Teori och praktik vid edering av litterära texter*, föredrag vid Svenska Vitterhetssamfundets symposium 10–11 september 1990, red. Barbro Ståhle Sjönell (Stockholm, 1991), s. 156–167
Olsson, Bernt, ”Problem vid utgivning av svensk 1600-talslitteratur”, *Textkritik. Teori och praktik vid edering av litterära texter*, föredrag vid Svenska Vitterhetssamfundets symposium 10–11 september 1990, red. Barbro Ståhle Sjönell (Stockholm, 1991), s. 180–190
—, *Att ge ut 1600-talstexter*, tal hållet vid Svenska Vitterhetssamfundets årsmöte den 17 maj 1995 (Stockholm, 1996)
Ridderstad, Per, ”Ser alla exemplar av en tryckt bok likadana ut?”, *Textkritik. Teori och praktik vid edering av litterära texter*, föredrag vid Svenska Vitterhetssamfundets symposium 10–11 september 1990, red. Barbro Ståhle Sjönell (Stockholm, 1991), s. 191–195
—, ”Hur dokumenteras ett dokument? Om kravspecifikationer för materiell bibliografi och immateriell textkritik”, *Varianter och bibliografisk beskrivning*, Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer. Skrifter 5, red. Pia Forssell & Rainer Knapas (Helsingfors, 2003), s. 113–130
Rietz, J. E., *Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket*, del I–II (Lund, 1867; register och rättelser 1955)
Risberg, Bernhard, *Textkritiska studier till Fredmans epistlar*, Nordiska texter och undersökningar 12 (Stockholm, 1938)
Romberg, Bertil & Svedjedal, Johan, ”Carl Jonas Love Almqvists Samlade Verk. Planer och principer”, *Samlaren* 1993, s. 15–26
Råd och anvisningar till redaktörerna för Almqvists Samlade Verk, Svenska Vitterhetssamfundet, stencil (2002)

Rømhild, Lars Peter, ”Imod overkommentering”, *Megen viden i forskellige hoveder. Om kommentering af nordiske klassikere*, Nordisk Netværk for Editionsfilologer. Skrifter 2, red. Johnny Kondrup & Karsten Kynde (København, 2000), s. 202–212

Sahlstedt, Abraham, *Swensk ordbok med latinsk uttolkning* (Stockholm, 1773)

Santesson, Lillemor, *Philosophe – filosof – philosoph. En ortografisk resa i Leopolds dikter*, anförande vid Svenska Vitterhetssamfundets årsmöte den 15 maj 2003 (Stockholm, 2003)

SAOB = *Ordbok över svenska språket*, utg. av Svenska Akademien (Stockholm, 1898–) (finns som nätresurs, www.saob.se)

SAOL = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*, 13 uppl. (Stockholm, 2006)

Scholarly Editing. A Guide to Research, ed. D. C. Greetham (New York, 1995)

Studies in Bibliography (1948–; finns också som nätresurs, etext.lib.virginia.edu/bsuva/sb)

Ståhle Sjönell, Barbro, ”Svenska Vitterhetssamfundets grundregel och dess undantag”, *Vid texternas vägskäl. Textkritiska uppsatser*, Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer. Skrifter 1, red. Lars Burman & Barbro Ståhle Sjönell (Stockholm, 1999), s. 9–21

Svedjedal, Johan, *Almqvists Det går an och konsten att överleva. En texthistorik*, Litteratur och samhälle 1988–1989:1/2 (Uppsala, 1989)

—, ”Textkritisk litteraturteori. Några linjer i svensk och anglosaxisk textkritisk debatt”, *Textkritik. Teori och praktik vid edering av litterära texter*, föredrag vid Svenska Vitterhetssamfundets symposium 10–11 september 1990, red. Barbro Ståhle Sjönell (Stockholm, 1991), s. 42–78

—, ”Almqvist på Internet. Om publicering av en textkritisk edition som digital hypertext”, *Tidskrift för litteraturvetenskap* 1997:2, s. 60–74

—, ”Åter till bastexten”, *Vid texternas vägskäl. Textkritiska uppsatser*, Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer. Skrifter 1, red. Lars Burman & Barbro Ståhle Sjönell (Stockholm, 1999), s. 22–32

—, ”En svensk Litteraturbank? Utredning för Svenska Akademien, avlämnad i januari 2003” (stencil; finns tillgänglig på litteraturbanken.se)

—, ”www.litteraturbanken.se. Planer och principer”, *Samlaren* 2004, s. 237–263

Svenska skrivregler, utg. av Svenska språknämnden, 2 uppl. (Stockholm, 2000)

Svensson, Lars, *Nordisk paleografi. Handbok med transkriberade och kommenterade skriftprov*, Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A, nr 28 (Lund, 1979)

Swedlund, Robert & Svenonius, Olof, *Svenska skriftprov 1464–1828. Texter och tolkningar* (Stockholm, 1938)

Söderlund, Petra, ”Filologpedanteriets höga visa? Om interna variantapparater”, *Varianter och bibliografisk beskrivning*, Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer. Skrifter 5, red. Pia Forssell & Rainer Knapas (Helsingfors, 2003), s. 79–97

—, *Hundra år av vitterhet. Svenska Vitterhetssamfundets verksamhet och organisation*, anförande vid SvenskaVitterhetssamfundets årsmöte den 17 maj 2006 (Stockholm, 2006)

Söderwall, K. F., *Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket* (Lund, 1884–1918, suppl. 1925–1973) (finns delvis som nätresurs, spraakdata.gu.se/sdw)

Søren Kierkegaards Skrifter, bd K1 (København, 1998), s. 7–61 (”Indledning”, ”Tekstkritiske retningslinier for *Søren Kierkegaards Skrifter*. Trykte skrifter” samt ”Introduktion til kommenteringen”) (finns också som särtryck, 1997); bd 17 (København, 2000), s. 301–343 (”Tekstkritiske retningslinier for *Søren Kierkegaards Skrifter*. Journaler, notesbøger og papirer”)

Taugbøl, Stine Brenna, Hilde Bøe & Jon Gunnar Jørgensen, ”Philology meets text encoding in the new scholarly edition of Henrik Ibsen’s Writings”, *Literary and Linguistic Computing*, 2004:19 (1), s. 55–71

Teleman, Ulf, *Ära, rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid* (Stockholm, 2002)

—, *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800* (Stockholm, 2003)

Texte und Varianten. Probleme ihrer Edition und Interpretation, hrsg. Gunter Martens & Hans Zeller (München, 1971)

Text und Edition. Positionen und Perspektiven, hrsg. Rüdiger Nutt-Kofoth, Bodo Plachta, H. T. M. van Vliet & Hermann Zwerschina (Berlin, 2000)

Wessén, Elias, *Svensk språkhistoria*, del I–III (Stockholm, 1941–1956 och senare upplagor)

West, Martin L., *Textual Criticism and Editorial Technique applicable to Greek and Latin texts* (Stuttgart, 1973)

Williams, William Proctor & Craig S. Abbott, *An introduction to bibliographical and textual studies* (1985), 3rd ed., Modern Language Association of America (New York, 1999)

Woesler, Winfried, ”Hvordan tekstfejl opstår og udbedres”, *I tekstens tegn*, red. Jørgen Hunosøe & Esther Kielberg (København, 1994), s. 9–32

Wretö, Tore, ”Texter och editioner. En inledande betraktelse”, *Textkritik. Teori och praktik vid edering av litterära texter*, föredrag vid Svenska Vitterhetssamfundets symposium 10–11 september 1990, red. Barbro Ståhle Sjönell (Stockholm, 1991), s. 9–26 [= 1991 a]
—, ”Svenska Vitterhetssamfundet – i går, i dag, i morgon”, *Textkritik. Teori och praktik vid edering av litterära texter*, föredrag vid Svenska Vitterhetssamfundets symposium 10–11 september 1990, red. Barbro Ståhle Sjönell (Stockholm, 1991), s. 79–89 [= 1991 b]
Åberg, Alf, *Läsning av gamla handstilar* (Stockholm, 1950 och senare upplagor)
Östergren, Olof, *Nusvensk ordbok*, del I–X (Stockholm, 1919–1972)

Anförda utgåvor

Almqvist, C. J. L., *Samlade Verk*, del 6 (*Törnrosens bok. Duodesupplagan. Band IV, Drottningens Juvelsmycke*) utg. av Lars Burman (Stockholm, 2002)
—, *Samlade Verk*, del 25 (*Tre fruar i Småland*), utg. av Lars Burman (Stockholm, 1998)
—, *Samlade Verk*, del III:1 (*Otryckta verk 1806–1817*), utg. av Petra Söderlund (Stockholm, 2006)
Bremer, Fredrika, *Grannarne*, utg. av Carina & Lars Burman, Svenska författare. Ny serie (Stockholm, 2000)
[Ekeblad, Johan], *Johan Ekeblads brev till brodern Claes Ekeblad 1639–1655*, utg. av Sture Allén, Acta Universitatis Gothoburgensis. Nordistica Gothoburgensia 2 (Göteborg, 1965)
Leopold, Carl Gustaf af, *Samlade skrifter*, del I:2,2 (*Dikter 1785–1829. Kommentar*), utg. av Torkel Stålmarck, Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet II (Stockholm, 2003)
Runeberg, Johan Ludvig, *Samlade skrifter*, del XII:2:3 (*Kommentar till Kung Fjalar*), utg. av Kjell-Arne Brändström, Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet XVI (Stockholm, 2004)
—, *Samlade skrifter*, del XVI (*Kommentar till Skönlitterär prosa*), utg. av Krister Nordberg, Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet XVI (Stockholm, 2002)
Rålamb, Hans Gustaf, *En Swensk Adelsmans Äfwentyr*, utg. av Mats Malm, Svenska författare. Ny serie (Stockholm, 2001)
Spegel, Haquin, *Samlade skrifter*, del I:2 (*Kommentar till Guds Werk och Hwila*), utg. av Bernt Olsson & Barbro Nilsson, Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet XXV (Stockholm, 1998)

Wallenberg, Jacob, *Samlade skrifter*, del I (*Dikter*, *Fragment ur Wiborgska Smällen*, *Sanfärdig resebeskrifning*, *Korrespondensartiklar*, *Brev*), utg. av Torkel Stålmarck, Svenska författare. Ny serie (Stockholm, 1998)
—, *Samlade skrifter*, del III (*Predikningar*), utg. av Ingemar Rådberg, Svenska författare. Ny serie (Stockholm, 2004)

Anförda internetsidor

Arkiv for Dansk Litteratur: www.adl.dk
Classical Text Editor: www.oeaw.ac.at/kvk/cte/main.htm
Dokumentasjonsprojektet: www.dokpro.uio.no
Electronic Text Center: etext.lib.virginia.edu
Electronic Textual Editing: www.tei-c.org/Activities/ETE/Preview/index.xml
Fornsvensk lexikalisk databas: spraakdata.gu.se/sdw
Gallica: gallica.bnf.fr
HyperNietzsche: www.hypernietzsche.org
Juxta: www.patacriticism.org/juxta/about
Litteraturbanken: litteraturbanken.se
Project Gutenberg: www.gutenberg.org
Projekt Runeberg: runeberg.org
The Rossetti Archive: www.rossettiarchive.org
Språkbanken: spraakbanken.gu.se
Studies in Bibliography: etext.lib.virginia.edu/bsuva/sb
Svenska Akademiens ordbok: www.saob.se
Svenska Vitterhetssamfundet: www.svenskavitterhetssamfundet.se
Svenskt tryck före 1700 (Kungl. biblioteket): www.kb.se/F1700
The Text Encoding Initiative: www.tei-c.org
The Wittgenstein Archives: www.hd.uib.no/wab

Grundläggande handböcker, antologier och liknande

Allén, Sture, *Grafematisk analys som grundval för textedering med särskild hänsyn till Johan Ekeblads brev till brodern Claes Ekeblad 1639–1655*, Acta Universitatis Gothoburgensis. Nordistica Gothoburgensia 1, diss. (Göteborg, 1965)
Den filologiske vitenskap, red. Odd Einar Haugen & Einar Thomassen (Oslo, 1990)
Du Rietz, Rolf E., *Den tryckta skriften. Termer och begrepp* (Uppsala, 1999)
Electronic Textual Editing, ed. Lou Burnard, Katherine O'Brien O'Keeffe & John Unsworth, The Modern Language Association of America (New

York, 2006) (även tillgänglig på www.tei-c.org/Activities/ETE/Preview/index.xml)
Gaskell, Philip, *A New Introduction to Bibliography* (1972), rev. ed. (Oxford, 1995)
Greetham, D. C., *Textual Scholarship. An Introduction* (1992), rev. ed. (New York, 1994)
I tekstens tegn, red. Jørgen Hunosøe & Esther Kielberg (København, 1994)
I vitterhetens tjänst. Textkritiska uppsatser. En vänbok till Barbro Ståhle Sjönell, red. Lars Burman (Stockholm & Hedemora, 2003)
Kraft, Herbert, *Editionsphilologie* (1990), zweite, neubearbeitete und erweiterte Auflage (Frankfurt am Main, 2001)
Malmström, Sten, *Om utgivning av nysvensk skönlitteratur i vetenskaplig kommenterad utgåva*, Svenska Vitterhetssamfundet, stencil (Stockholm, 1965)
Scholarly Editing. A Guide to Research, ed. D. C. Greetham (New York, 1995)
Studies in Bibliography (1948–; finns också som nätresurs, etext.lib.virginia.edu/bsuva/sb)
Texte und Varianten. Probleme ihrer Edition und Interpretation, hrsg. Gunter Martens & Hans Zeller (München, 1971)
Textkritik. Teori och praktik vid edering av litterära texter, föredrag vid Svenska Vitterhetssamfundets symposium 10–11 september 1990, red. Barbro Ståhle Sjönell (Stockholm, 1991)
Text und Edition. Positionen und Perspektiven, hrsg. Rüdiger Nutt-Kofoth, Bodo Plachta, H. T. M. van Vliet & Hermann Zwerschina (Berlin, 2000)
Williams, William Proctor & Craig S. Abbott, *An introduction to bibliographical and textual studies* (1985), 3rd ed., Modern Language Association of America (New York, 1999)

Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer. Skrifter

1. *Vid texternas vägskäl. Textkritiska uppsatser*, red. Lars Burman & Barbro Ståhle Sjönell (Stockholm, 1999)
2. *Megen viden i forskellige hoveder. Om kommentering af nordiske klassikere*, red. Johnny Kondrup & Karsten Kynde (København, 2000)
3. *Bok og skjerm. Forholdet mellom bokbasert og digitalt basert tekstutgivelse*, red. Jon Gunnar Jørgensen, Tone Modalsli, Espen S. Ore & Vigdis Ystad (Oslo, 2001)
4. *Text och tradition. Om textedering och kanonbildning*, red. Lars Burman & Barbro Ståhle Sjönell (Stockholm, 2002)

5. *Varianter och bibliografisk beskrivning*, red. Pia Forssell & Rainer Knapas (Helsingfors, 2003)
6. *Læsemåder. Udgavetyper og målgrupper*, red. Per Dahl, Johnny Kondrup & Karsten Kynde (København, 2005)
7. *Filologi og hermeneutikk*, red. Odd Einar Haugen, Christian Janss & Tone Modalsli (Oslo, 2007; under utgivning)

Term- och begreppsregister

Registret är avsett som ett praktiskt arbetsredskap i anslutning till föreliggande skrift och presenterar kortfattade, pragmatiska förklaringar av centrala editionsfilologiska begrepp. Det gör däremot inte anspråk på heltäckande definitioner och förbigår också en del vagheter och mångtydigheter i de anförda begreppen.

abbreviatur: förkortning i handskrift, t.ex. nasalstreck för ”m” eller ”n”

accidentalier: sådana inslag i en författartext som en sättare kan antas ha kunnat ändra på eget bevåg, d.v.s. som i samtiden inte ansågs betydelsebärande (t.ex. stavning och interpunktion); jfr *substantieller*

analytisk bibliografi: se *bibliografi*, *analytisk*

antikva: den vanligaste tryckstilen för det latinska alfabetet i vår tid

ark: pappersblad av standardmått för boktryckning; ett tryckark omfattar vanligen 8, 16, 24 eller 32 boksidor. Ett vanligt format under det handgjorda papperets epok var 34x43 cm (med betydande variationer); arkstorleken påverkar i sin tur måtten på de vanliga bokformaten.

arketyp: den (förlorade) text som antas vara den närmaste gemensamma föregångaren till samtliga de kända handskrifterna, och som filologen söker rekonstruera

arksignatur: signatur, i regel placerad i sidfoten på läggets förstasida, som identifierar aktuellt lägg

attribution: fastställande av den sannolika upphovsmannen till ett verk

auktorisation: författarens aktiva eller passiva godkännande, t.ex. av ändringar i en ny edition

Ausgabe letzter Hand: den sista editionen vid vilken författaren själv har lagt sin hand

autograf: författarens (egenhändiga) manuskript

bastext: eng. *copytext*; den text utgivaren företrädesvis följer i fråga om accidentalier enl. den av W. W. Greg grundade bastextteorin; används ibland i samma betydelse som *grundtext*

best-manuscript-editing: se *best-text-editing*

best-text-editing: utgivningsteori som brukar förknippas med den romanske filologen Joseph Bédier (1864–1938) och som innebär att en enda text (”best-text”) tas till utgångspunkt för textetableringen, varvid denna följs troget utan kontamination med andra texter. Jfr *eklektisk textetablering*

bibliografi, analytisk: vetenskap som ägnar sig åt att studera och analysera böcker som fysiska föremål, och ställer dem i relation till en historisk och social kontext

bibliografi, deskriptiv: vetenskap som redovisar den information som den analytiska bibliografin ger oss

bibliografi, enumerativ: vetenskap som producerar systematiska förteckningar över böcker och skrifter

bindning: sammanfogandet av tryckta ark, pärmar och rygg till en bok

bröllop: detsamma som *dittografi*

copytext: se *bastext*

crux: särskilt dunkelt och svåremenderat textställe

deskriptiv bibliografi: se *bibliografi, deskriptiv*

diakritiskt tecken: litet tecken med särskiljande funktion i alfabetet, såsom prickar över *i*, *ä*, *ö*, ring över *å* och accenter över *é*, *à*

diplomatarisk utgåva: utgåva som med maximal trohet (betr. ortografi, interpunktion etc.) och utan texträttelser återger förlagans text

dittografi: textfel som består i att ett ord (alt. bokstäver i ett ord eller en följd av ord) felaktigt upprepas; jfr *haplografi*

dokument: det fysiska objekt (handskrift, tryckt bok) som hyser texten

duodesformat: bokformat i vilket arket vikts i tre delar på höjden och fyra på bredden, vilket gör tolv blad (24 sidor) per ark; förkortas 12:o

edition: 1) trycksatsen, eller i utvidgad mening de exemplar en bok har tryckts i från väsentligen samma trycksats (jfr *upplaga*) 2) (textkritisk) utgåva

editionell notation: återgivningssystem som valts för textens representation i en viss utgåva

editionsfilologi: den vetenskap, med hemhörighet inom filologin, som ägnar sig åt att förbereda och utarbeta textkritiska editioner; jfr *textkritik*

editionsnivå: den beskrivningsnivå på vilken utgåvans text etableras

editio princeps: den första tryckta versionen av ett äldre verk (som har traderats i handskriftlig form)

eklektisk textetablering: utgivningsteori som genom att kombinera varianter från ett flertal texter vill åstadkomma en text som i något avsende är mer äkta eller pålitlig än någon av texterna i deras bevarade form. Jfr

best-text-editing. Det kan hävdas att all kritisk textetablering är eklektisk i den mån den vill etablera en kritiskt granskad och rättad text, och i detta arbete tar ledning av det samlade textmaterialet.

emendatio: den fas i det textkritiska arbetet som innebär rättande av textfel

emendation: texträttelse som bygger på det samlade textmaterialet

emission: 'utsändning'; den (separata) enhet i vilken (en del av) editionen (bet. 1) färdigställts för och nått sin publik, t.ex. i särskilda band eller med avvikande titelblad; så utkom t.ex. Strindbergs *Svenska öden och äfventyr* dels i en häftesemission, dels i en samlad bokform

enumerativ bibliografi: se *bibliografi*, *enumerativ*

erratalista: förteckning över (tryck- och sättnings-) fel

examinatio: den fas i det textkritiska arbetet som innebär genomgång och kritisk analys av den aktuella grundtexten

externa varianter: varianter som föreligger mellan olika dokument (t.ex. två olika handskrifter eller två editioner av samma verk); jfr *interna varianter*

faksimilutgåva: utgåva som ger en fotografiskt exakt avbildning av förlagan

falsning: vikning (av ark)

foliering: bladnumrering i t.ex. handskrifter, som innebär att bara bladet (inte sidan) är numrerad; sidorna särskiljs i sådant fall genom angivande av *recto* (framsidan) resp. *verso* (baksidan)

folioformat: (bok)format i vilket arket vikts en gång, vilket gör två blad (fyra sidor) per ark; förkortas 2:o

fraktur: tysk tryckstil, i Sverige allmänt använd fram till 1800-talet, i synnerhet i folkligt spridda böcker såsom psalmbok, katekes och folkskrifter

frontespis: illustration som dekorerar en titelsida

förlag: den institution som står för det ekonomiska risktagandet i samband med utgivningen av en bok; jfr *tryckeri*

gemen: liten bokstav i tryckt text

genealogisk tillkomstvariant: författaregen (auktoriserad) variant som tillkommit efter förstapubliceringen

genetisk status: handskriftens relation till eventuella övriga handskrifter som representerar samma verk eller andra versioner av samma verk

genetisk tillkomstvariant: författaregen (auktoriserad) variant som tillkommit före förstapubliceringen (d.v.s. egentlig *tillkomstvariant*; se detta begrepp)

genetisk variantförteckning: variantförteckning som i ett diakront perspektiv redovisar de interna varianternas succession (snarare än position) i t.ex. en handskrift, och typiskt använder sig av angivelser som ”ändrat till”, ”tillagt”; jfr *positionell variantförteckning*

grundtext: den text utgivaren väljer som utgångspunkt för ederingsarbetet

halvfranskt band: bokband vars rygg och hörn klätts med skinn

handskrift: dokument innehållande handskriven (ej tryckt eller maskinskriven) text; jfr *manuskript*

haplografi: textfel som består i att ett ord (alt. bokstäver i ett ord eller en följd av ord) felaktigt saknas; jfr *dittografi*

historisk-kritisk utgåva: i tysk tradition en utgåva som på grundval av det fullständiga textmaterialet ger ut ett historiskt och kritiskt genomlyst, samlat författarskap

house style: konventioner i fråga om t.ex. formgivning, stavning och typografi som ett förlag eller tryckeri följer vid en viss tidpunkt för sina tryckta arbeten

hybridutgåva: utgåva som i sin presentation och redovisning kombinerar olika medier, vanligen digitalt och boktryckt medium

hypertext: text innehållande länkar som möjliggör ickelinjär läsning; används vanligen om hypertext i digital miljö

häftning: sammanfogandet av ark till en bok

idealt exemplar: exemplar av en bok vars form blivit den avsedda, d.v.s. som inte påverkats av tillfälliga störningar i tillverkningsprocessen

impression: tryckning; de exemplar en bok har tryckts i vid ett och samma tillfälle samt från en och samma sats; en edition (bet. 1) kan sålunda bestå av ett flertal impressioner

inkunabel: bok som tryckts före år 1501

inre kriterium: kriterium för attribution som utgår från verkets innehåll och form; jfr *yttre kriterium*

integral variantapparat: variantapparat som meddelar varianterna inte med hjälp av lemman utan integrerat i den etablerade texten

intention: (författarens) verifierade, dokumenterade eller med egna ord uttryckta avsikt. Thomas Tanselle talar i Michael Hanchers efterföljd om *programmatiska* (strävan att frambringa ett verk), *aktiva* (viljan att utforma varje del i verket på ett visst sätt) och *finala* (ambitionen att uppnå vissa mål med hjälp av verket) intentioner (se Svedjedal, 1991, s. 51); begreppet *delegerade intentioner* innebär i sin tur att författaren har uppdragit åt en annan person att förverkliga hans eller hennes strävan (t.ex. genom att ordna stavning eller interpunktion).

interna varianter: varianter inom ett och samma dokument (t.ex. ändringar i en handskrift) eller inom en edition; jfr *externa varianter*

intern kollation: noggrann jämförelse mellan två eller flera exemplar inom en edition med avsikt att kartlägga eventuell varians

kancelland: (original)blad i en bok som skurits bort för att ge plats för en kancellans

kancellans: blad som nyinklistrats i samband med en kancellering

kancellering: åtgärd som normalt innebär att ett blad ur den färdiga volymen har skurits ut och ersatts av ett nytt, nytryckt blad, som klistrats in på det bortskurna bladets ställe

klotband: bokband vars pärm och rygg klätts med klot (tätt vävt tyg)

kodex: bok sammansatt av flera blad (till skillnad från bokrullen)

kodikologi: vetenskapsgren som studerar handskrifter

kollation: se *intern kollation*

kollationeringsformel: formaliserad beskrivning av en boks fysiska uppbyggnad, som t.ex. anger format, antal lägg och deras omfång samt existensen av ev. kancelleringar

kolofon: anteckningar i slutet av handskrifter eller äldre tryckta böcker som innehåller uppgifter om tidpunkt, plats och tryckeri/skrivare; används ibland även om nyare böcker

konjektur: gissning; förslag till texträttelse, som görs utan ledning av varianter

konjunkt par: två blad som bildar ett vik, d.v.s. sitter ihop, i en bok

kontamination: sammanblandning; i textutgivningstraditioner som bygger på *best text*-teorin beteckning för kombinerandet av varianter från två eller flera texter i en och samma utgåva

korruptel: förvanskad ordform, förvanskat textställe; jfr *textfel*

kritisk utgåva: utgåva som etablerar en kritiskt granskad och rättad text

kustod: ord el. stavelse som står i bottenmarginalen på den sida som avslutar ett tryckark och ska vara identiskt med det första ordet på nästa tryckark; kustoderna var en hjälp för tryckare och bokbindare att ordna arken i rätt följd

kvartoformat: (bok)format i vilket arket vikts två gånger, vilket gör fyra blad (åtta sidor) per ark; förkortas 4:o

lakun: saknad textdel (ord, bokstäver i ett ord eller en följd av ord) i ett manuskript eller en bok; kan förorsakas t.ex. genom en bläckplump eller genom att en bit papper rivits bort

lectio difficilior: den mest besvärliga (svårtolkade) varianten på ett givet textställe; principen om *lectio difficilior* innebär i klassisk filologi att den besvärligare läsarten sannolikt är den riktiga, eftersom det är troligare att en avskrivare ersätter en besvärlig lydelse med en enklare än tvärtom

lemma: 1) i kommentarapparat, variantförteckning e.d. ett eller flera stickord ur den etablerade texten, försett med sid- och/eller radhänvisning, som gör det möjligt att lokalisera det aktuella textstället 2) (språkvet.) ordform som representerar samtliga ett ords böjnings- och variantformer

lik: detsamma som *haplografi*

lägg: de blad i en bok eller handskrift, som vikta (lagda) tillsammans bildar en enhet

läsart: variant; används företrädesvis om varianter som uppstått i en avskriftssituation (och där en avvikande ”läsning” givit upphov till varianten), mindre gärna om författaregna varianter

majuskel: stor bokstav i handskriven text

manuskript: dokument innehållande icke tryckt (hand- eller maskinskriven) text; även datautskriven text bör räknas hit i den mån den inte är mångfaldigad på ett sätt som liknar tryckeriets; jfr *handskrift*

materialfilologi: (äv. *materiell filologi*) riktning, huvudsakligen inom medeltidsfilologin, som tar fasta på texternas materiella villkor och förnekar existensen av en privilegierad text eller version, som förtjänar mer uppmärksamhet än de andra. Central inom riktningen, som tidigare ofta benämndes *New Philology*, är den amerikanske forskaren Stephen G. Nichols.

minuskel: liten bokstav i handskriven text

modernisering: anpassandet av språket i en text till en modern norm; jfr *normalisering*

nasalstreck: streck över en bokstav (vanligen m, n eller en vokal) som anger att nasalen är lång alternativt att vokalen följs av en nasal (m eller n)

negativ variantapparat: variantapparat som bara redovisar skillnader; jfr *positiv variantapparat*

New Philology: se *materialfilologi*

normalisering: följandet av en internt upprättad språklig norm, till vilken avvikande former i en text anpassas; jfr *modernisering*

notation: se *editionell notation*

nyfilologi: 1) filologi som avser texter från tiden efter boktryckarkonstens uppfinnande; nyspråklig filologi (ty. *Neuphilologie*) 2) beteckning för riktningen *New Philology*; se *materialfilologi*

OCR-behandling: omläsning av en textbild till maskinläsbar, sökbar och redigerbar (sekventiell) text; OCR står för *Optical Character Recognition*

oktavformat: (bok)format i vilket arket vikts tre gånger, vilket gör åtta blad (16 sidor) per ark; förkortas 8:o

ortografi: (principer för) stavning

paginering: sidnumrering

paratext: fenomen i en bok som omger den egentliga texten, såsom titelsida, författarangivelse, format etc.

personkommentar: kommentar som rör verkliga personer vilka texten omtalar eller anspelar på

positionell variantförteckning: variantförteckning som i ett synkront perspektiv redovisar de interna varianternas position (snarare än succession) i förhållande till varandra i t.ex. en handskrift, och typiskt använder sig av angivelser som ”över raden”, ”struket på raden”; jfr *genetisk variantförteckning*

positiv variantapparat: variantapparat som utöver avvikelser också redovisar lydelsen i de texter i vilka varians inte föreligger; jfr *negativ variantapparat*

pressvarians: varianter som tillkommit direkt i satsen under pågående tryckning

proveniens: ursprung; används om en handskrifts eller boks tidigare historia, ägare etc.

punktkommentar: kommentar till enskilt textställe, som utpekas med hjälp av *lemma* (bet. 1)

ratio: orsak; används i samband med textfel för att beskriva felets ursprung och upphov

realkommentar: kommentar till textens innehåll (sak- och personkommentar)

recensio: den fas i det textkritiska arbetet som innebär kartläggning av de olika texternas släktskap med varandra

recto: framsidan av ett blad; ”5r” avser t.ex. framsidan av det med siffran 5 folierade bladet; jfr *verso*

reviderad stat: se *stat*

sakkommentar: kommentar till textens sakliga innehåll

sidfot: utrymme under satsytan på en boksida

sidhuvud: utrymme över satsytan på en boksida

sigel: förkortning (el. förkortningstecken) för ett ord, t.ex. för att beteckna en viss handskrift i en apparat

signum: beteckning för handskrift eller bok vid dess katalogisering i ett bibliotek eller arkiv

Sofortkorrekturen: omedelbara rättelser; rättelser som är utförda i omedelbar följd vid nedskrivandet

Spätkorrekturen: sena rättelser; rättelser som är utförda först vid en senare genomläsning av texten

stat: del av en edition som representerar ett och samma tryckmässiga stadium i fråga om t.ex. kancellanser; *den reviderade staten* utgör det senaste eller sista kända stadiet

stemma: släktträd som redovisar hur en grupp av t.ex. handskrifter relaterar sig till varandra

substantieller: sådana inslag i en författartext som en sättare kan antas ha respekterat, d.v.s. som i samtiden ansågs betydelsebärande (t.ex. ordval); jfr *accidentalier*

synoptisk utgåva: utgåva som redovisar två eller flera varianta texter parallellt och i princip utan hierarkisering, så att läsaren kan följa dem samtidigt med ögonen

synoptisk variantapparat: variantapparat som (t.ex. rad för rad eller stycke för stycke) redovisar de varianta lydelserna i deras textuella sammanhang och parallellt med motsvarande avsnitt ur den etablerade texten

sättningsfel: fel som har sitt upphov vid sättningen

sättningsförlaga: det specifika exemplar (t.ex. en handskrift eller ett exemplar ur en edition) som har använts som förlaga vid sättningen

terminus ante quem: ”tidpunkt före vilken”; den tidpunkt vid vilken t.ex. en handskrift senast kan vara tillkommen

terminus post quem: ”tidpunkt efter vilken”; den tidpunkt vid vilken t.ex. en handskrift tidigast kan vara tillkommen

text: den (huvudsakligen alfanumeriska) teckensekvens som frambär ett skriftligt verk

textfel: meningsförstörande korruption av en text; jfr *korruptel*

textkritik: 1) det inslag i editionsfilologin som innebär säkrandet och framställandet av en korrekt (kritisk) text – i denna mening faller textetableringen men inte t.ex. arbetet med kommentar och inledning under textkritiken 2) studiet av texters tillkomst, tradering och villkor (eng. *textual criticism*) – i denna mening utgör editionsfilologin (som syftar till att producera en utgåva) bara en del av textkritikens vidare fält; jfr *editionsfilologi*

textläge: beskaffenheten hos och relationerna mellan de olika texter som sammantagna representerar ett verk i samtliga dess skilda stadier och versioner

tillkomstvariant: variant som uppstått innan den text utgivaren valt som grundtext fixerats; jfr *traderingsvariant*

traderingsvariant: variant som uppstått efter det att den text utgivaren valt som grundtext fixerats; jfr *tillkomstvariant*

tryckeri: den institution som ansvarar för den tekniska framställningen av en trycksak; jfr *förlag*

tryckfel: får ofta beteckna både tryck- och sättningsfel, men avser specialiserat bara de fel som har uppstått genom tryckprocessen (t.ex. typer som har fallit ur trycksatsen)

trycksats: underlaget för tryckning; i regel den materiella sekvens av typer som sattes upp vid tryckeriet

typ: gjuten blystämpel med spegelvänd relief som användes vid (hand)sättning av texter

upplaga: 1) det antal exemplar som framställts från väsentligen samma trycksats; används ofta synonymt med *edition*, bet. 1 (jfr detta begrepp) 2) (kritisk) utgåva, d.v.s. synonymt med *edition*, bet. 2 (i denna bet. har *upplaga* brukats framför allt i äldre tid, men även om t.ex. Nationalupplagan av Strindbergs *Samlade Verk*)

utgåva: se *kritisk utgåva*

variant: textavvikelse på ett lokalt textställe

varianttryck: tryckt exemplar inom ramen för en edition som företer varians i förhållande till den större delen av editionen

vattenmärke: figur, årtal, monogram, firmamärke e.d. i ett papper som framträder vid genomlysning

verk: det immateriella (konst)verket; detta styrs och bestäms av en rad faktorer och föreställningar och intar en position i en samhällelig kontext

versal: stor bokstav i tryckt text

version: avfattning av ett verk som i väsentlig utsträckning skiljer sig från en annan i fråga om texten; används även om skillnad i t.ex. publiceringsform (”pocketversion”, ”digital version”)

versionering: textkritisk utgivning av ett verk i två eller flera versioner

verso: baksidan av ett blad; ”5v” avser t.ex. baksidan av det med siffran 5 folierade bladet; jfr *recto*

yttre kriterium: kriterium vid attribution som utgår från andra förhållanden än verkets innehåll och form, t.ex. handskriftsproveniens, en författarangivelse eller ett omnämnande i brev; jfr *inre kriterium*

Person- och sakregister

Aagaard Olesen, Tonny 96, 99
Abbott, Craig S. 15
abbreviatur 58
accidentalier 78 f., 83
Allén, Sture 17, 31, 44, 58 f.
allusioner 33, 94, 99
Almqvist, C. J. L. 9–12, 14, 26, 29 f., 34, 42 f., 45, 49, 51 f., 55, 62, 70–72, 77 f., 80, 82, 85–87, 95, 97, 99, 103, 106 f., 109, 112, 125, 130–134
analytisk bibliografi, se bibliografi, analytisk
antikva 53–56, 62, 108, 112
appendix 11, 13 f., 31, 38, 40, 94, 104–108
ark 24, 69–71, 126–130, 132
arketyp 15, 36
arkivutgåva 122 f.
arksignatur 69, 127–129
Arvidi, Andreas 9
Atterbom, P. D. A. 23, 35, 37–39
attribution 29, 31, 37, 61, 108
auktorisation 14, 16 f., 20, 22, 27, 32, 36, 40, 64, 68, 75 f., 78
Ausgabe letzter Hand 32 f., 38
autograf 20, 36, 67
avstavning 57, 109 f.

bastext 79
Beißner, Friedrich 77
Bellman, Carl Michael 19–23
best-text-editing 36
bibliografi, analytisk 61, 63, 76
bibliografi, deskriptiv 61, 63
bibliografi, enumerativ 61
Bockelkamp, Marianne 68
Boetius, Henning 68
bokformat 32, 61, 64, 69 f., 80, 126, 131, 133
Bowers, Fredson 125
Bremer, Fredrika 19, 26–28
brev 22, 29, 31, 45, 58, 67, 75, 100, 107 f., 122
Brändström, Kjell-Arne 90
bröllop, se dittografi
Burman, Carina 26
Burman, Lars 26 f., 49, 51, 62, 70–72, 85, 95, 107, 130, 132, 134
Bøe, Hilde 117

Columbus, Samuel 12, 30
copytext, se bastext

Dahlström, Mats 123
Dalin, A. F. 98
datering 21, 36, 61, 67, 101
Deleen, Carl 23

deskriptiv bibliografi, se bibliografi, deskriptiv
digital utgivning 35, 80, 83, 112–123
diplomatarisk utgåva 44
dittografi 47 f.
dokument 22, 26, 32, 37, 53, 61, 63, 65, 73, 75 f., 106, 121 f.
Du Rietz, Rolf E. 24, 25, 69, 125, 127
duodesformat 69, 80, 126, 131

editionell notation 17 f., 57 f.
editionsnivå 17
Ekeblad, Johan 58 f.
Ekelöf, Gunnar 39 f., 84, 97
Ekelöf, Ingrid 39 f.
eklektisk textetablering 36
Ekner, Reidar 39
Elovson, Harald 46
emendatio 26 f.
emendation 27, 36, 44–48, 104, 109
emission 25, 68 f.
enumerativ bibliografi, se bibliografi, enumerativ
erratalista 24, 48, 134
examinatio 26
externa varianter 75 f., 81–83, 104

faksimilutgåva 9, 11 f., 14, 53, 63, 73, 105 f., 113, 116, 120, 122, 123
falsning 61
foliering 64–66
folioformat 69, 126
fraktur 18, 53–56, 62, 110, 119 f.
Frederiksen, Britta Olrik 76
Fröding, Gustaf 9
förkortningar 13 f., 18, 58 f., 65, 82, 107 f., 110

G:son Berg, Ruben 9
Gabler, Hans Walter 83, 121
Gaskell, Philip, 15, 69, 71, 125 f.
Geijer, Erik Gustaf 38
genealogisk tillkomstvariant 78
genetisk status 64, 67
genetisk tillkomstvariant 78
genetisk variantförteckning 77, 82
Greetham, D. C. 15, 44, 83, 106
Greg, W. W. 79
grundtext 26 f., 31–35, 38, 40, 42, 44–46, 49, 52–54, 56 f., 63, 70, 77–79, 90, 104 f., 120
Gunder, Anna 31

handstil 21, 32, 47, 57, 61
haplografi 47
Haugen, Odd Einar 83, 115
Hellquist, Magdalena 20–22
Henrikson, Paula 10, 16 f., 25, 44, 69, 72
Hillbom, Gunnar 19 f.
Hjelm, Peter Jacob 20 f.
Hockey, Susan 122
Holmström, Israel 30, 35–37
hybridutgåva 115
Hörberg, J. 132

Ibsen, Henrik 68, 117
idealt exemplar 126
illustrationer 64, 72 f., 109, 118

impression 68 f.
inledning 11, 13, 27 f., 68, 93 f., 101–105, 108 f., 111 f., 115, 118
inre kriterium 31
integral variantapparat 83
intention 14–17, 75, 79
intern kollation 27, 64, 70 f., 76, 105, 109, 120 f.
intern varians 32, 42, 56, 70 f., 76 f., 80–83, 104 f.
interpunktion 42 f., 54, 58, 79 f.

Jacobsson, Benny 69
Joyce, James 83
Jørgensen, Jon Gunnar 117

kancelland 70, 130
kancellans 24, 27, 64, 70–72, 106, 126, 130–133
kancellering 24, 56, 61, 70 f., 105, 126, 130 f., 133
Kellgren, Johan Henric 20, 22
Key, Ada 72
Key, Emil 72
Kierkegaard, Søren 63, 78, 94, 117
kodex 37, 67
kollation, se intern kollation
kollationeringsformel 24, 64, 70 f., 125–134
Kondrup, Johnny 44, 63, 77
konjektur 46
konjunkt par 128
kontamination 36
korruptel 15 f.
Kraft, Herbert 16
kvartoformat 21, 69, 126
Kynde, Karsten 117

Lachmann, Karl 32
Lagerlöf, Selma 45, 113
lakun 46, 49
Larsson, Lennart 55
lectio difficilior 44
lemma 81–84, 95, 104 f.
Leopold, Carl Gustaf af. 9, 12, 55 f., 88
lik, se haplografi
Lucidor (Lars Johansson) 12, 30
lägg 24, 69, 106, 125–134
läsart 19, 36, 44, 46

Malm, Mats 49 f.
Malmgren, Sven-Göran 31
Malmström, Sten 10, 32, 48, 83, 97
manuskriptbeskrivning 11, 13 f., 18, 61–68, 102, 104–106, 108
Martens, Gunter 16, 31
materialfilologi 16, 37
McGann, Jerome J. 15, 33, 117, 121 f.
McKenzie, D. F. 15, 62
Modalsli, Tone 64, 68
modernisering 42 f.
målgrupp 94

negativ variantapparat 82 f.
New Philology, se materialfilologi
Nichols, Stephen J. 16
Nietzsche, Friedrich 117
Nordberg, Krister 89
Noreen, Adolf 9
normalisering 42 f.

OCR-behandling 27, 112, 116, 119–121

oktavformat 24, 69, 126, 133
Ollén, Gunnar 60
Olsson, Bernt 36, 100
ortografi 20, 42 f., 58

paginering 64–66, 71 f., 109, 122, 132
papperssort 32, 61, 64, 67, 69
personkommentar 96, 99–101, 108
positionell variantförteckning 77, 82
positiv variantapparat 82 f.
pressvarians 25, 34, 45, 56, 64, 105 f.
proveniens 31, 64, 68, 72, 106
punktkommentar 10, 13, 93–95, 104–106, 122

radnumrering 95, 103–105, 109
ratio 44, 47
realkommentar 96
recensio 26
register 11, 13 f., 100, 104–108
reviderad stat 24, 56, 70
Ridderstad, Per 32, 69
Rietz, J. E. 98
Risberg, Bernhard 22, 48
Risell, Ulrika Maria 20–22
Romberg, Bertil 35, 101, 107
Rossetti, Dante Gabriel 117
Runeberg, Johan Ludvig 9 f., 30, 89–91
Rydberg, Viktor 34
Rådberg, Ingemar 59
Rålamb, Hans Gustaf 49 f.
Rømhild, Lars Peter 94

Sahlstedt, Abraham 98
sakfel 45, 100
sakkommentar 93, 96, 99–101, 105
Santesson, Lillemor 55 f., 79
Seligmann, Joseph 60
Shakespeare, William 106
signum 64 f., 82
Smedmark, Carl-Reinhold 34
sociologisk editionsteori 15, 33
Sofortkorrekturen 68, 77
Spegel, Haquin 11, 100
språklig kommentar 93, 96–99
Spätkorrekturen 68, 77
Stagnelius, Erik Johan 9, 23–25, 48, 72
Stagnelius, Magnus 23
stat 24 f., 56, 70
stemma 36 f.
Stiernhielm, Georg 9 f., 97, 99
stilsorter 53, 56, 58, 62, 82
Strindberg, August 12, 34, 42, 47, 60, 69
Ståhle Sjönell, Barbro 10, 32, 47
Stålmarck, Torkel 88, 92, 105
substantieller 78 f., 83
Svedjedal, Johan 15, 35, 69, 75 f., 79, 101, 107, 113, 116, 123
Svenonius, Olof 57
Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet (SFSV) 9, 11, 13, 30, 39, 81, 88–90, 94, 103–105, 109, 112
Svenska författare. Ny serie 9, 12 f., 26, 29 f., 50, 81 f., 92, 94 f., 104 f., 109, 112, 130
Svensson, Lars 57
Swedlund, Robert 57

synoptisk variantapparat 83 f., 115
sättningsfel 45
sättningsförlaga 27, 64, 70, 108
Söderlund, Petra 10, 49, 52, 76 f., 86 f., 107
Söderwall, K. F. 98

Taugbøl, Stine Brenna 117
Teleman, Ulf 98
textetablering 32, 36, 42–60, 65, 70, 75, 101, 105 f., 108
textfel 36, 42–48, 100 f.
textkodning 115, 121 f.
textläge 14, 22, 26, 29–41, 59, 75 f., 80, 83, 103–105
Thorild, Tomas 9
tillkomstvariant 77 f., 83
traderingsvariant 77 f., 83
tryckbeskrivning 11, 13 f., 18, 28, 61–65, 68–73, 102, 104–106, 108
tryckfel 25, 27, 42 f., 45 f., 120
trycksats 68, 71
typ 18, 45 f., 55 f., 58, 71, 120
typografi 32, 44, 52–54, 56, 62 f., 72, 80, 82

utgivarens ändringar 13, 14, 49, 93, 104

variantredovisning 74–92
varianttryck 25, 64
vattenmärke 32, 61, 67
versionering 34 f., 38
vik 126–134

Wallenberg, Jacob 59, 92
Warburg, Karl 9
Werving, Johan Gabriel 12
Wessén, Elias 99
West, Martin L. 36, 44
Weste, Eric 20, 22
Williams, William Proctor 15
Wiselius, Ingemar 34
Wittgenstein, Ludwig 117
Woesler, Winfried 44
Wretö, Tore 10, 78

yttre kriterium 31

Zeller, Hans 16

Åberg, Alf 57
Åhlström, Olof 20, 22

Östergren, Olof 99